

NAZARBAYEV
UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL
OF BUSINESS

Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі

ҰЛТТЫҚ БАЯНДАМА: Қазақстан 2017/2018

«Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі: Қазақстан 2017/2018» баяндамасы – бұл Қазақстан Республикасында Назарбаев Университеті Жоғары бизнес мектебінің басшылығымен «Атамекен» ұлттық кәсіпкерлер палатасымен ынтымақтастықта жиналған деректерге негізделген баяндама. Бұл баяндаманың басты міндеті белгілі мемлекеттермен салыстыру арқылы Қазақстандағы кәсіпкерлік жағдайын бағалау болып табылады. Баяндама саяси қайраткерлерге Қазақстандағы кәсіпкерліктің құрылымдық жағдайын жақсарту арқылы мемлекетіміздің экономикалық әл-ауқатын арттыруға көмектеседі деп үміттенеміз.

Алғыс сөз

GEM жобасының ғылыми зерттеу тобы Назарбаев Университетінің әкімшілігіне, Қазақстан Республикасы ұлттық экономика министрлігіне, «Атамекен» ұлттық кәсіпкерлер палатасына, Сауда саясатын дамыту орталығына, Экономикалық зерттеу институтына және «Даму» кәсіпкерлікті дамыту қорына осы жобаны жүзеге асыру барысында қолдау көрсетіп, ұсыныстар жасағаны үшін алғыс білдіреді. Сонымен қатар зерттеу тобы «Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі» жобасының үйлестіруші қызметкерлеріне осы жобаны жүзеге асыру барысында тұрақты түрде ұсыныстар жасап, көмек көрсеткені үшін алғыс білдіреді.

Редакциялық алқа:

Д-р. Дмитрий Ханин, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Д-р. Венката Субраманиян, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Әсел Увалиева, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Д-р Еркен Тұрғанбаев, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Бақыт Оспанова, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Нұрлан Құлбатыров, Сауда саясатын дамыту орталығы
Шыңғыс Түрез, Экономикалық зерттеу институты

Ғылыми зерттеу тобы:

Д-р. Дмитрий Ханин, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Д-р. Венката Субраманиян, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Әсел Увалиева, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Еркен Тұрғанбаев, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Бақыт Оспанова, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Айман Едігеева, Жоғары бизнес мектебі, Назарбаев Университеті
Нұрлан Құлбатыров, Экономикалық зерттеу институты
Шыңғыс Түрез, Экономикалық зерттеу институты

Осы баяндаманы жазу барысында GEM мәліметтері қолданды, алайда мәліметтерді талдау мен есептің мазмұны үшін авторлар жауапты. Баяндама мәліметтерін қолдану кезінде баяндамаға сілтеме жасау міндетті. Барлық құқықтар авторлар есебіне тиесілі, ақпарат пен объектілерді құқық иеленушілердің алдын ала жазбаша келісімінсіз қолдануға, таратуға, көшірме жасауға тыйым салынады.

Жыл сайын, Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі (GEM) жобасы әлемнің 50-ден астам елінде кәсіпкерлік жағдайын зерттейді. Назарбаев Университетінің Жоғары бизнес мектебі Қазақстанда консорциумның өкілі ретінде осы ғаламдық жобаға үлес қосатынын мақтан тұтады.

Ұлттық зерттеу тобы 2000 астам адаммен сұхбат жүргізіп, Орталық Азиядағы жетекші экономикадағы іскерлік белсенділік туралы деректер жинайды. Сонымен қатар, ұлттық зерттеу тобы бұл мәліметтерді қолданып, Қазақстанның көрсеткіштері мен көршілес елдердің, аймақтардың және жаһандық параметрлері көрсеткіштерімен салыстырмалы сараптама жасайды.

Бұл Назарбаев Университетіндегі қазақстандық зерттеу тобы дайындаған 2017 жылға дейін жинақталған мәліметтерді сараптайтын төртінші баяндама. Баяндама Қазақстандағы кәсіпкерлік даму үдерісінің мықты жақтарын және кемшіліктерін анықтап, сипаттайды. Республика белгілі салаларда айтарлықтай жетістіктерге жетті, алайда шешімін таппаған мәселелер де жеткілікті. Ұсынылып отырған зерттеу жұмысының негізгі нәтижелерін төмендегідей қорытындылауға болады: (a) 2014 жылдан бері кәсіпкерлерлердің қаржыландыруға қолжетімділік деңгейі өсті; (b) үкіметтің кәсіпкерлікті қолдау саясаты негізінде оң тұрғыдан бағаланады, алайда жемқорлық пен бюрократия еліміздегі кәсіпкерліктің дамуын тежеп отыр; (c) ҒЗТКЖ-ның шағын және орта бизнеске ауысуы жеткіліксіз деңгейде қалып отыр; (d) Қазақстанда кәсіпкерлік ынтасы бар адамдар көп және олар өз ісін ашқаннан кейін 5 жыл ішінде қызметкерлер санын ұлғайтуды жоспарлайды; (e) кәсіпкерлік мүмкіндіктерді бағалау және кәсіпкерлік белсенділіктің себептері Қазақстанның әр түрлі аймақтарында ерекшеленеді.

Біз жыл сайынғы зерттеудің нәтижелері кәсіпкерлік саласындағы саясатты қалыптастырып, шешім қабылдауға қатысатын адамдарға, соның ішінде мемлекеттік билік органдарына, салалық қауымдастықтар мен одақтарға және корпоративтік көшбасшыларға Қазақстандағы кәсіпкерлік климатын жақсарту жөніндегі іс-шараларды дамыту барысында пайдалы болады деп үміттенеміз.

Профессор Патрик Дюпарк

Назарбаев Университеті Жоғары бизнес мектебі деканы

«Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі» жобасы аясында дайындалған ұлттық баяндама қомақты деректерді сараптап, кәсіпкерлік белсенділікті күшейту үшін қорытынды жасауға және мемлекетімізде кәсіпкерлікті дамытудағы мәселелерді анықтауға мүмкіндік береді.

Бизнес-қауымдастықтың мүдделерін қорғайтын «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы «Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі» жобасын елдегі бизнес-ортаны жақсартудың қазіргі мәселелері мен механизмдерін анықтау құралы ретінде қарастырады.

Ұлттық баяндамада мемлекетіміздегі кәсіпкерліктің дамуының шынайы жағдайын көрсетіп, шешілуді қажет ететін мәселелерге мемлекеттік органдардың, іскерлік қауымдастықтардың назарын аударады, ал бұл өз кезегінде заңнамалық және құқықты қолдану тәжірибесіндегі олқылықтарды тез арада жоюға ықпал етеді деп үміттенеміз.

«Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі» жобасын жүзеге асыру үшін ұлттық зерттеу тобына қолдау көрсеткенімізге қуаныштымыз!

«Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы «Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі» жобасын қолдауды жалғастыруға, ал оның нәтижелерін Қазақстанның бизнес-қауымдастығын дамыту және қолдау мақсатында қолдануға дайын!

Рустам Жүрсінов

Басқарма Төрағасының орынбасары

«Атамекен» Қазақстан Республикасының

Ұлттық кәсіпкерлер палатасы

МАЗМҰНЫ

Алғыс сөз	2
АЛҒЫ СӨЗ.....	3
ҚЫСҚАША МӘЛІМЕТ	7
1 КІРІСПЕ	9
1.1 «ЖАҒАНДЫҚ КӘСІПКЕРЛІК МОНИТОРИНГІ» ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ЖОБАСЫ	11
1.2 GEM ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ МОДЕЛІ	13
1.3 GEM ӘДІСТЕМЕСІ	15
2 ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІК	19
2.1 ҚАЗАҚСТАННЫҢ 2017 ЖЫЛДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ	21
2.2 ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІК	22
2.2.1 Кәсіпкерлікке қоғам көзқарасы	24
2.2.2 Кәсіпкерлікті бағалау	26
2.2.3 Қазақстандағы ерте кәсіпкерліктің белсенділік көрсеткіші	28
2.2.4 Кәсіпкерлік белсенділіктің себептері.....	31
2.2.5 Кәсіпкерлік белсенділікті аяқтау	33
2.3 КӘСІПКЕР БЕЙНЕСІ	35
2.3.1 Жас бойынша жіктелу	35
2.3.2 Гендерлік жіктеу	37
2.4 КӘСІПКЕРЛІКТІҢ РӨЛІ	38
2.5 ӨҢІРЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕР	42
3 САРАПШЫЛАР СҰХБАТЫ НЕГІЗІНДЕ КӘСІПКЕРЛІК ДАМУЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ	47
3.1 ҰЛТТЫҚ САРАПШЫЛАР СҰХБАТЫ (NES)	49
3.2 КӘСІПКЕРЛІК ДАМУЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҒДАЙЫ.....	49
3.2.1 Қаржыландырудың қолжетімділігі	50
3.2.2 Мемлекеттік саясат	52
3.2.3 Мемлекеттік бағдарламалар	55
3.2.4 Білім беру және кәсіби дайындық	57
3.2.5 ҒЗТҚЖ-ны ұсыну.....	59
3.2.6 Коммерциялық инфрақұрылым	61
3.2.7 Ішкі нарық.....	63
3.2.8 Физикалық инфрақұрылым	66
3.2.9 Мәдени және әлеуметтік қалыптар	68

3.3	КӘСІПКЕРЛІК ЖҮЙЕНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҒДАЙЛАРЫ ТУРАЛЫ КЕШЕНДІ ТҮСІНІК.....	69
3.4	ҚАЗАҚСТАН КӘСІПКЕРЛІК ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҒАНДЫҚ ЖҮЙЕДЕГІ ОРНЫ	71
3.5	КӘСІПКЕРЛІКТІ ЫНТАЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ТЕЖЕУ ФАКТОРЛАРЫ	75
3.6	КӘСІПКЕРЛІК ЖҮЙЕНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҒДАЙЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАР	76
4	ҚОРЫТЫНДЫ ЖӘНЕ ҰСЫНЫСТАР	79
	ЕСКЕРТПЕЛЕР	82

ҚЫСҚАША МӘЛІМЕТ

Қазақстан 2014 жылдан бастап «Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі (GEM)» жобасына қатысып келеді. Бұл баяндамада біз Қазақстан бойынша 2017 жылы жиналған GEM деректерін үш жылдық кезеңде (2014 - 2016 жылдар аралығында) ауқымды деректер жиынтығының аясында талдаймыз. Бұдан басқа, біз Қазақстанда жиналған ақпаратты БРИКС елдерінде (Бразилия, Ресей, Үндістан, Қытай және Оңтүстік Африка) жиналған ақпаратпен, GEM орташа көрсеткіштерімен және Азия мен Океания аймағы бойынша орта көрсеткіштермен салыстыруды жүзеге асырдық. БРИКС елдері сияқты Қазақстан өз экономикасын жаһандық ауқымда бәсекеге қабілетті ету үшін белсенді жұмыс істеуде. Сонымен қатар, Қазақстан соңғы бірнеше жыл ішінде үкіметтің саяси басымдығына айналған кәсіпкерлікті дамытуға көп көңіл бөледі. GEM жобасы Қазақстанды басқа экономикаларымен салыстырғанда экономиканың қай салаларында табысты екенін және жаңа кәсіпорындардың құрылуы мен өсуін ынталандыру үшін Қазақстанның қай облыстарға назар аударуы қажет екенін белгілеуге көмектеседі, сол арқылы елдің жалпы экономикалық өсуіне және қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуіне ықпал етеді.

Біздің талдауымыз Қазақстандағы кәсіпкерлік құрметке ие екенін көрсетеді. Көрнекті кәсіпкерлерді олардың отандастары қолдайды. Сонымен қатар, Қазақстандағы көптеген жеке тұлғалардың кәсіпкерлік ұмтылыстары бар және олар әлеуетті кәсіпкерлер ретінде қарастырылуы мүмкін. Қазақстанда бұған дейін байқалып келген сәтсіздік қорқынышы күйреді. Бұл - оң құбылыс. Алайда, жаңа кәсіпорындардың көпшілігі қажеттілікке негізделген немесе негізгі жұмыспен қамтуға қосымша өз табысын ұлғайту үшін құрылған. Қазақстанға табысты мүмкіндіктерді пайдалана алатын көбірек кәсіпкерлер қажет, себебі кейіннен коммерциялық әлеуеті орасан жаңа нарықтар мен жаңа салаларды құруға ықпал етуі мүмкін. Кәсіпкерлер ауқымды ойлауы және ең озық технологияларды пайдалануы тиіс.

Көптеген қазақстандық кәсіпкерлер жаңа жұмыс орындарын көптеп құратын бизнес ашуды жоспарлап отыр. Мұның болашағы зор, өйткені отандық кәсіпкерлер құрған жаңа ірі кәсіпорындар елдегі жұмысқа орналасу мүмкіндігіне оң әсер етуі және оның экономикасын жаңғыртуы мүмкін. Өкінішке орай, Қазақстанда ШОБ-ке ғылыми зерттеулер нәтижелерін жеткізу деңгейі әлі де төмен. Үкімет саясаты мен кәсіпкерлікті ынталандыруға бағытталған бағдарламалар жақсы жұмыс істеп жатқанына қарамастан, олар барынша ашық, дәйекті және жүйелі болуы қажет. Ғылыми парктер мен инкубаторлар саны өсуде, бірақ олар да өз тиімділігін арттыруы тиіс. Ұлттық сарапшылар сыбайлас жемқорлық Қазақстанда кәсіпкерлікті дамытуға негізгі кедергі болып қалатынын атап өтті. Шағын кәсіпорындар жаңа кәсіпорындардың пайда болуы мен өсуін болдырмау үшін өзінің ауқымын және әсерін пайдалана алатын ірі кәсіпорындар мен квазимемлекеттік ұйымдардан едәуір қорғауды қажет етеді. Сонымен қатар, кәсіпкерлік білім беру мемлекеттің басымдығына айналуы тиіс. Сондай-ақ жеке бастамалар мен батылдықты, азаматтардың азаматтық борышы мен жауапкершілігін ынталандыратын әлеуметтік және мәдени нормаларға негізделген кәсіпкерлік мәдениетті қалыптастыру маңызды.

GEM деректеріне негізделген және Қазақстандағы кәсіпкерлік туралы біздің тұжырымдарымыздан тұратын осы баяндаманың мазмұны зерттеушілер мен саясаткерлерге, соның ішінде мемлекеттік мекемелер үшін пайдалы және маңызды

болады деп үміттенеміз. Біздің қорытындыларымыз бизнес-ахуалды жақсартуға және Қазақстан Республикасындағы шағын және орта кәсіпорындарды дамытуға көмектеседі деп күтеміз. Сонымен қатар бұл баяндама қазақстандық экономиканы одан әрі экономикалық ырықтандыруға және оның азаматтарының әл-ауқатының өсуіне ықпал етеді деп үміттенеміз.

КІРІСПЕ

1 КІРІСПЕ

1.1 «ЖАҒАНДЫҚ КӘСІПКЕРЛІК МОНИТОРИНГІ» ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ЖОБАСЫ

«Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі» (GEM) бағдарламасы 1997 жылы Лондон бизнес мектебі мен АҚШ-тағы Бабсон Колледжінің жетекші ғалымдарының арасындағы бірлескен жоба ретінде бастау алған болатын. Мұндай бағдарламаның мақсаты еларалық тұрғыда үйлестірілетін өзекті деректер тобын анықтау жолымен, кәсіпкерліктің елдің экономикалық өсуіне қосатын үлесін бағалауда жатыр. Экономикалық даму мен өсуді дәстүрлі талдау, ең алдымен, жетекші корпорациялар тарапынан қосылатын үлеске шоғырланған. Дәстүрлі әдістемемен салыстырғанда GEM экономикаға жаңа және шағын кәсіпкерлік субъектілері тарапынан қосылатын үлесті ескереді және талдайды.

GEM алғашқы зерттеуі 1999 жылы жүргізіліп, есебі де дәл сол жылы дайындалды. Зерттеуге 10 ел қатысты. Одан кейінгі уақыт аралығында GEM жобасы 100-ден астам ұлттық топтардан тұратын консорциумға дейін өсті, және бүгінгі күні әлемдегі кәсіпкерлікті зерттеумен айналысатын аса маңызды ұзақ мерзімді зерттеу деп аталуға құқылы.

«Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі» жобасы 2016 жылы әлемнің 70% халқы тұратын және әлемдік ЖІӨ 85% өндірілетін 66 экономикада өткізілді.

2017 жылы GEM зерттеуіне қатысқан мемлекеттер **1.1 кестесінде** келтірілген. Аталмыш мемлекеттер географиялық аймақтар мен экономикалық даму деңгейлері бойынша топтастырылған. 2008 жылдан бастап¹ GEM Портердің² экономикалық даму деңгейлерінің анықтамалары: ресурстық-бағдарлы, тиімділікті-бағдарлы және инновациялық-бағдарлы экономика негізінде Дүниежүзілік экономикалық форум елдерінің сынаптамасын пайдалана бастады. Дүниежүзілік экономикалық форумының сынаптамасына сәйкес ресурстық-бағдарлы экономика деңгейінде ауыл шаруашылығы мен табиғи ресурстарды өндіру салаларында қызмет ететін кәсіпкерлер көпшілікті құрайды; бұл экономика табиғи ресурстар мен (біліксіз) жұмыс күшіне негізделеді. Тиімділікті-бағдарлы деңгейде экономика бәсекелестігі өсіп, оның дамуы индустриализациямен және ірі, капитал үдемелі компаниялардың

басымдылығымен ерекшеленеді. Бұдан кейін экономика инновациялық-бағдарлы деңгейге өтіп, кәсіпкерлік ғылыми жетістіктермен тығыз байланыста дамиды да, қызметтер секторы ұлғаяды.

1.1 Кесте GEM жобасына қатысқан мемлекеттер, географиялық аймақ пен экономикалық даму деңгейі бойынша жіктелуі, 2016 ж.

	Ресурстық-бағдарлы экономика	Тиімділікті-бағдарлы экономика	Инновациялық-бағдарлы экономика
Африка	Мадагаскар	Марокко, Мысыр, Оңтүстік Африка Республикасы	
Азия және Океания	Үндістан, Иран, Қазақстан, Вьетнам	Қытай, Индонезия, Ливан, Малайзия, Сауд Арабиясы, Таиланд	Австралия, Израиль, Катар, Корея Республикасы, Тайвань, Жапония, Біріккен Араб Әмірліктері
Латын Америкасы және Кариб мемлекеттері		Аргентина, Бразилия, Гватемала, Колумбия, Мексика, Панама, Перу, Уругвай, Чили, Эквадор,	Пуэрто-Рико
Еуропа		Болгария, Босния және Герцеговина, Латвия, Польша, Словакия, Хорватия	Ұлыбритания Германия, Греция, Кипр, Ирландия, Испания, Италия, Люксембург, Нидерланд, Словения, Финляндия, Франция, Швеция, Швейцария, Эстония
Солтүстік Америка			Канада, АҚШ

Дереккөз: GEM Жаһандық есебі 2017/2018

1.2 GEM ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ МОДЕЛІ

GEM тұжырымдамалық моделі әрқашан қоршаған ортаға әсер ететін адамдардың белсенді, инновациялық және тәуекелге негізделген мінез-құлқын мойындайтын кәсіпкерліктің көп көлемді өлшемін қамтиды. GEM зерттеуі кәсіпкерлік пен экономикалық даму арасындағы өзара байланысты ескере отырып, келесі мақсаттарға арналды:

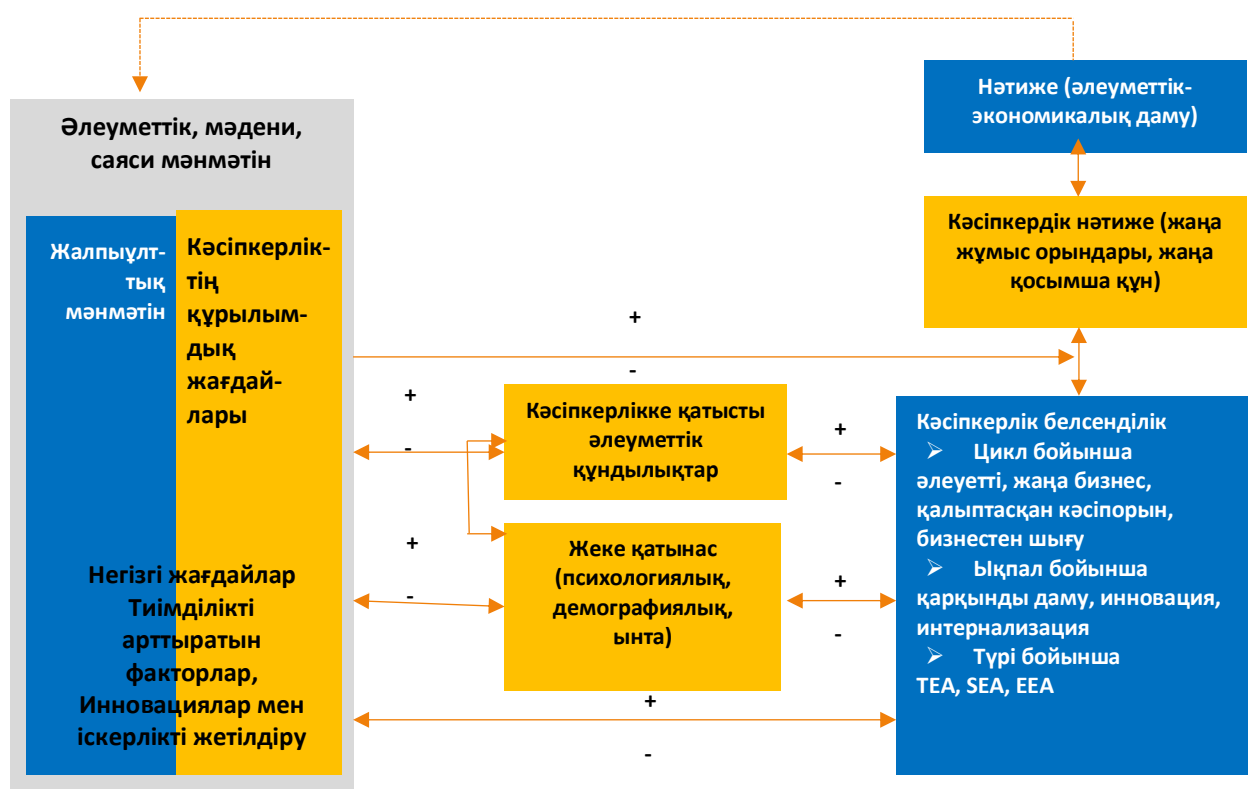
- Қоғамдық құндылықтар, жеке қасиеттер және кәсіпкерлік экожүйе туралы ақпаратты ескере отырып кәсіпкерлік белсенділікке әсер ететін немесе кедергі келтіретін факторларды анықтау.
- Кәсіпкерлік белсенділіктің жекелеген елдердің экономикалық

өсуіне ықпал ету дәрежесін бағалау үшін платформаны қамтамасыз ету.

- Экономикадағы кәсіпкерлік әлеуетті арттыру мақсатында саяси фактордың ықпалын анықтау.

GEM тұжырымдамалық моделі ұлттық экономикалық өсуді сыртқы ортамен өзара әрекеттестікте жүретін адамдардың мүмкіндіктерді анықтаудағы және пайдаланудағы жеке қабілетінің нәтижесі деп анықтауымен ерекшеленеді. **1.1 суретте** GEM кәсіпкерлік үдерісті бөлетін негізгі құрамдас бөліктері мен қарым-қатынастары және кәсіпкерлерді ұйымдастырушылық даму деңгейіне сәйкес жіктеуі көрсетілген.

1.1 сурет GEM тұжырымдамалық моделі

Дереккөз: GEM Жаһандық есебі 2017/2018

Әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық мәнмәтін қоғамның экономикалық дамуының үш кезеңінде (ресурстық-бағдарлы, тиімділікті-бағдарлы және инновациялық-бағдарлы экономика) трансформациялауды есепке ала отырып, ұлттық құрылымдық жағдайды (NFC) және кәсіпкерлік экожүйесінің сапасын сипаттайтын кәсіпкерлік құрылымдық шарттары (EFC) арқылы анықталады. EFC құрылымдық шарттарына төмендегідер кіреді: кәсіпкерлікті қаржыландыру, мемлекеттік саясат, кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары, ҒЗТКЖ-ны ұсыну, коммерциялық және кәсіби инфрақұрылымның қолжетімділігі, ішкі нарық қарқыны мен реттелуі, физикалық инфрақұрылымның қолжетімділігі, сондай-ақ әлеуметтік және мәдени қалыптар.

1.1. суретте көрсетілгендей, GEM тұжырымдамалық моделі кәсіпкерліктің кешенді кері байланыс жүйесінің бөлігі болып табылатынын мойындайды. Ол әлеуметтік құндылықтар, жеке қасиеттер мен кәсіпкерлік белсенділіктің әртүрлі нысандары арасындағы қарым-қатынасты анықтайды. Сонымен қатар ол кәсіпкерліктің ұлттық құрылымдық жағдайлардың жаңа жұмыс орындарын құруға және қосымша құнды немесе әлеуметтік құндылықтарды құруға ықпал етуі мүмкін екенін мойындайды. Кәсіпкерлік белсенділік адамның әрекет ету үшін өз мүмкіндіктері мен қабілеттерін (ынтасы және дағдыларын)

бағалау мен ортаның әртүрлі жағдайларымен өзара әрекеттесуінің нәтижесі болып табылады. Кәсіпкерлік белсенділік нақты ортаның құрылымдық жағдайларының әсеріне ұшыраса да, бұл іс-әрекет әлеуметтік құндылықтар мен экономикалық даму арқылы осы ортаға пайда әкеледі.

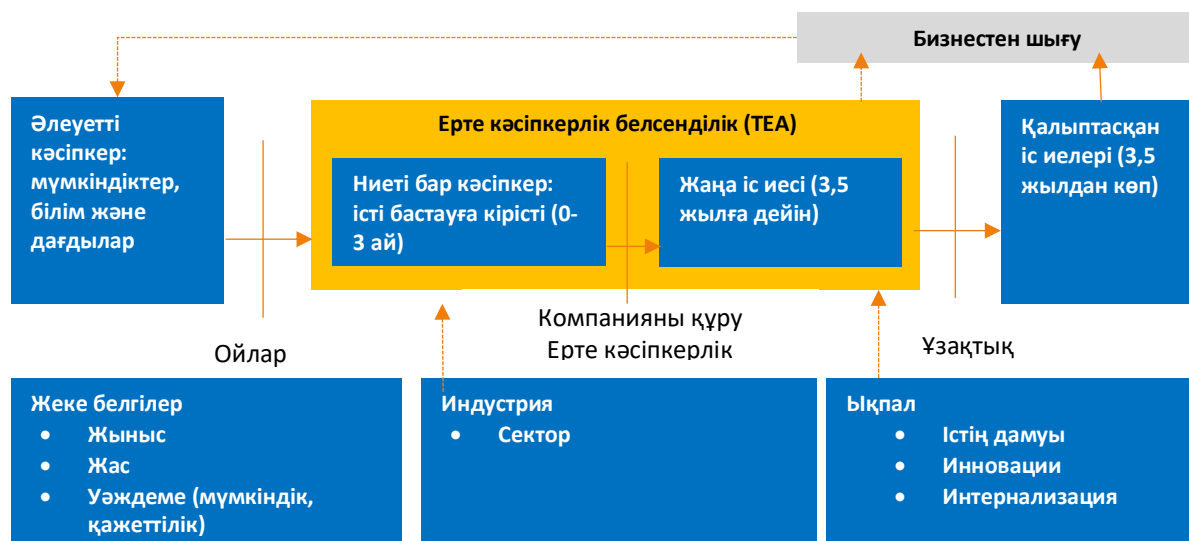
Кәсіпкерлікке қатысты әлеуметтік құндылықтар: қоғамның қаншалықты кәсіпкерлікті жақсы мансап ретінде қарастырады; кәсіпкерлердің жоғары әлеуметтікінде қарастырады; кәсіпкерлер БАҚ-тың кәсіпкерлікке деген назары ұлттық кәсіпкерлік мәдениетін дамытуға (немесе ықпал етпеуге) әсер етеді.

Жеке белгілер: бірнеше демографиялық факторлар (жынысы, жасы және географиялық орналасуы), психологиялық факторлар (дағдылар мен қабілеттер, қол жетімді мүмкіндіктер, сәтсіздіктен қорқу) және ынталық аспектілер (мәжбүрлі немесе мүмкіндікті жүзеге асыратын кәсіпкерлер, кірістерін жақсарту үшін жаңа кәсіпорындар құру және т.б.).

Кәсіпкерлік белсенділік: кәсіпорынның қызмет ету циклінің кезеңдеріне (әлеуетті, жаңа кәсіпорын, қалыптасқан кәсіпорын, бизнестен шыққан), қызмет түрлеріне (қарқынды өсу, инновация, интернационализация) және белсенділік саласына (ерте кәсіпкерлік белсенділік - TEA, әлеуметтік кәсіпкерлік - SEA, қызметкерлерінің кәсіпкерлік белсенділігі - EEA) сәйкес анықталады. Қызмет ету циклдары мен кәсіпкерлік сипаттамалары **1.2 суретте** келтірілген.

1.2 сурет GEM анықтамалары мен кәсіпкерлік деңгейлері

Дереккөз: GEM Жаһандық есебі 2017/2018

Әлемдегі кәсіпкерлік туралы кешенді көзқарасты қалыптастыруға бағытталған GEM жобасының мақсатын ескере отырып, жоба халықтың қарым-қатынасын, сондай-ақ кәсіпкерлік белсенділіктің әртүрлі түрлерімен айналысатын адамдардың қасиеттері мен әрекеттерін бағалайды. Әрбір қатысушы елдегі зерттеу топтары жыл сайын кемінде 2000 ересек адамның (18 жастан 64 жасқа дейін) кездейсоқ өкілдік үлгісін қамтитын еңбекке қабілетті ересек тұрғындар сауалнамасын (APS) жүргізеді. Ересек тұрғындар сауалнамасы Ұлттық сарапшылар сауалнамасымен (NES)

толықтырады, бұл елдегі кәсіпкерліктің құрылымдық жағдайларына ықпал ететін факторлар бойынша ұлттық сарапшылардың пікірлерін жинақтауға көмектеседі. Әрбір кәсіпкерліктің құрылымдық жағдайына сай келетін төрт сарапшысыдан сұхбат алынуы тиіс, қосылып, бұл әр ел үшін 36 сарапшыны құрайды. Кәсіпкерліктің құрылымдық жағдайы туралы кешенді түсінік қалыптастыру үшін сарапшылар кәсіпкерлердің, мемлекеттік қызметкерлердің, зерттеушілердің және тәжірибесі мол адамдар арасынан іріктеледі.

1.3 GEM ӘДІСТЕМЕСІ

GEM жеке деңгейде қатысуды кәсіпкерлік қызметтің көптеген кезеңдері тұрғысында бағалайды, бұл ретте әрбір кезеңге қатысу деңгейін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл өте маңызды, себебі кәсіпкерлік қызметтің әртүрлі кезеңдеріне қатысу деңгейі елге байланысты өзгешеленеді; дегенмен, толыққанды кәсіпкерлік қоғам барлық кезеңдерде белсенділік танытатын

адамдарды қажет етеді. Мысалы, елде жаңа компаниялар пайда болуы үшін, қоғамда әлеуетті кәсіпкерлер болуы тиіс. Үдерістің біршама кейінгі сатысында, бизнес бастаған адамдар оларға бизнесін гүлдену жағдайына дейін жеткізуге мүмкіндік беретін қабілетке және қолдауға ие болуы тиіс. GEM зерттеулеріне сәйкес кәсіпкерліктің көп деңгейлі санаттары төменде келтірілген.

1.2 Кесте GEM кәсіпкерлік кезеңдері

Әлеуетті кәсіпкерлер		сыртқы ортадағы мүмкіндіктерді көретін, өз ісін ашуға қажетті әлеуетке ие және сәтсіздікке ұшырау қаупімен тоқталып қалмайтын тұлғалар.
Кәсіпкерлік ниеті бар тұлғалар		болашақта (жуырдағы 3 жылда) өз бизнесін ашуды жоспарлап жүргендер.
Пайда кәсіпкерлер	болған	өз бизнесін ашуға қадам басқан, бірақ үш айдан астам уақыт бойы еңбекақы және басқа сыйлықақы түрлерін төлемеген тұлғалар.
Жаңа кәсіпкерлер		3 айдан 42 айға дейінгі мерзім ішінде жұмыс істеп тұрған жаңа бизнеске ие тұлғалар.
Тұрақтанған иелері	бизнес	42 айдан астам уақыт бойы жұмыс істеп келе жатқан дамыған бизнесті басқарушы тұлғалар.
Өз бизнесін тоқтатқан кәсіпкерлер		өткен бір жыл ішінде қандай да бір себеппен өз бизнесін жапқан тұлғалар.

Ресми тіркелген компаниялар деңгейіндегі мәліметтерді зерттеумен салыстырғанда GEM жобасы аясында мәліметтерді жеке кәсіпкерлік деңгейінде зерттеу кәсіпкерлік белсенділік туралы толығырақ мәлімет жинауға мүмкіндік береді. Басқаша айтқанда, GEM формальды емес қызметті те, формальды қызметті де қарастырады. Бұл маңызды, өйткені көптеген елдерде кәсіпкерлердің көпшілігі ресми емес салада жұмыс істейді. Бұған қоса, GEM жобасының жеке бағыттылығы сол кәсіпкерлердің кім екенін: мысалы, олардың демографиялық сипаттамаларын, ісін бастауға талпындырған уәждерін, және өз ісін дамытуға деген ұмтылыстарын түсінуге мүмкіндік береді. GEM қоғамдағы кәсіпкерлікке деген біршама ауқымды қарым-қатынасты да бағалайды, бұл адамдардың қызығушылық деңгейін немесе олардың кәсіпкерлікке қатысуға деген қалауларын, сондай-ақ кәсіпкерлердің жұмсаған күштерін қоғамдық қолдау деңгейін көрсете алады. GEM дерекқоры жекелеген адамдардың да,

сол сияқты кәсіпкерлік субъектілерінің де сипаттамаларын, сондай-ақ жаңа бизнес ашудың себептері мен салдарларын да зерделеуге мүмкіндік береді.

GEM зерттеуінде қолданатын негізгі өлшеуіш ерте кәсіпкерлік белсенділік (TEA) көрсеткіші болып табылады. Ол 1.5 суретінде басқа түспен белгіленіп көрсетілген. TEA коэффициенті ересек тұрғындар арасында (18 – 64 жас аралығында) жаңа стартаптар (немесе ниеті бар тұлғалар) мен жаңа компаниялар кеңінен тарағанын білдіреді. Басқаша айтқанда, TEA мемлекеттегі кәсіпкерлік белсенділік динамикасын көрсетеді.

Іс-әрекеттері жаңа коммерциялық ұйымдарды құрумен байланысты әр адам осылайша ұлттық кәсіпкерлік деңгейіне әсер етеді. Алайда, бұл кәсіпкерлер олардың бейініне және қосқан үлесіне қарай әр түрлі болуы мүмкін екенін түсіну маңызды. Осы себепті, GEM жобасында нақты қоғамда көрініс алатын жан-жақты ерекшеліктерді сипаттайтын көрсеткіштер жүйесі ұсынылған. Әрбір

елдің кәсіпкерлер санын ғана емес, сондай-ақ басқа аспектілерді де, мәселен, құрылатын жұмыс орындарының санын, адамдардың өз ісін дамытуға қатысты ұмтылыстарын, кәсіпкерлікке әр түрлі топтардың (әйелдер, жастар) қаншалықты дәрежеде қатысатынын қарастыру маңызды болып табылады.

GEM деректерінің салыстырмалығын қамтамасыз ету үшін бұл деректер жобаға қатысушы барлық мемлекеттермен келісілетін зерттеу Кестесі негізінде жиналады. Төменде жыл сайын жинақталатын деректердің екі негізгі көзі көрсетілген.

Еңбекке қабілетті ересек тұрғындар сауалнамасы (APS)

Бұл деректер жинағы ересек тұрғындардан, атап айтқанда 18-ден 64 жасқа дейінгі адамдардан сауалнама алуды білдіреді. Қатысушы елдердің әрбірі сауалнаманы кездейсоқ таңдалған, бірақ жалпы халық қасиеттерін көрсететін іріктеме негізінде жүргізеді. Сауалнама іріктелісін кем дегенде 2 000 ересек адамды құрайды. Сауалнамалар жылдың бір ғана мезгілінде (әдетте, сәуірден маусымға дейін), GEM конкорциумымен ұсынылған стандартты сауалнаманың көмегімен жүргізіледі. Біртектілік мен бақылауды қамтамасыз ету үшін, GEM халықаралық жобалау тобы әр елдегі APS қызметінің таңдалған жеткізушісімен тікелей шарт жасасты. Бастапқы деректер Лондон бизнес мектебінің талдаушысына тексеру және біркелкі статистикалық есептеу үшін, мұндай деректер қатысушы елдерге қолжетімді болғанға дейін тікелей жолданады.

2017 жылы еңбекке қабілетті ересек тұрғындар сауалнамасын «Атамекен» ұлттық кәсіпкерлік палатасы жүргізген болатын. Палата 2017 жылғы шілде-

қыркүйек айларында 2100 респонденттен сауалнама алды. Сұрақ парақтары қазақ және орыс тілдеріне аударылды. Сол сияқты, мұндай сұқбаттарды жүргізу тілін өздері таңдаған респонденттермен жеке сұқбаттар да жүргізілді. Іріктеменің қайталап таныстырмалылығын қамтамасыз ету үшін, облыстар бойынша бөліктелген ықтималдық іріктеме пайдаланылды. Іріктеме жыныстық тиесілігі және тұрғындар топтары бойынша, сосын облыстың және елді мекендердің көлемдері бойынша бөліктелді. Қазақстанның барлық 14 облысы, сондай-ақ екі ірі қаласы Астана мен Алматы іріктемеге кіргізілген болатын. Елді мекендерді белгілеудің үш өлшемі пайдаланылды, атап айтқанда қалалар және ірі қалалар, шағын қалалар және ауылдар, және кенттер.

Ұлттық сарапшылар сұхбаты (NES)

Бұл GEM жобасының маңызды компоненті, ол әрбір елде бизнес ашуға қажетті жағдайлар туралы түсінік береді. GEM теңдестірілген және сапалы іріктемені қалыптастыру үшін сарапшыларды іріктеу барысында сақталуы қажет болған бірқатар критерийлерді қарастырады.

Кәсіпкерлік моделінің әрқайсысынан төрт сарапшыдан сауалнама алынуы тиіс, нәтижесінде бұл бір елге 36 сарапшыны құрайды. Кәсіпкерлер мен іскерлік сала өкілдерінің саны кем дегенде 25 %-ын, ал кәсіпқойлардың саны – 50 %-ын құрауы тиіс. Іріктемені теңестіру барысында географиялық орналасуы, жынысы, мемлекеттік немесе жеке сектор және тәжірибе деңгейі сияқты қосымша аспектер де ескерілуі тиіс.

Қазақстанда ұлттық сарапшылармен сұхбат жүргізу 2017 жылы Назарбаев Университетінің зерттеушілерімен және қызметкерлерімен жүзеге асырылды.

Сарапшылар ретінде Қазақстан Республикасында кәсіпкерліктің дамуына тікелей немесе жанама түрде әсер ететін тоғыз түрлі саланың мамандары тартылды. Бұл салаларға білім беру, қаржы, мемлекеттік саясат, ғылыми зерттеу қызметі, коммерциялық және физикалық инфрақұрылым кіреді.

Сарапшылардың негізгі бөлігі Назарбаев Университетінің Жоғары бизнес мектебінде жүзеге асырылатын «Бизнестің жол картасы – 2020» бірыңғай мемлекеттік бағдарламасының «Шағын және орта бизнес топ-менеджментін оқыту» бағдарламасы түлектері құрайды.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІК

2 ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІК

2.1 ҚАЗАҚСТАННЫҢ 2017 ЖЫЛДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІ

Соңғы 5 жылда ЖІӨ-нің орташа өсімі 3,3% болды. Жалпы, осы кезеңде өсім шикізат емес сектордың өндірісін кеңейтуге негізделген, оның үлесі 2013 жылы 70,2% -дан 2017 жылы 76,0% -ға дейін өсті, бұл ЖІӨ-нің 2/3 бөлігін құрайды.

2017 жылы өнеркәсіптік сектордың 2015 және 2016 жылдары байқалған құлдырауы (-1,6% және -1,1%) 7,3% -ға өсіп, оң өсімге айналды. Сонымен бірге өңдеу өнеркәсібінің оң динамикасы сақталды (соңғы 3 жылда 6,4% -ға өсті), ол тау-кен өнеркәсібінің өсу қарқынынан (3,7%) жоғары болды.

Өңдеу өнеркәсібінің өсуі негізгі өңдеу салаларындағы қарқынның артуымен байланысты. Бұл фармацевтика (соңғы 3 жылда 53,7%-ға өсуі), металлургия (29,6%) және азық-түлік өндірісі (10,4%) салаларының өсімімен байланысты болды.

2017 жылы ЖІӨ-нің нақты өсуі 4%-ды құрады, бұл алдыңғы 3,4% деңгейіндегі болжамнан асып түседі. Өсімнің негізгі қоғаушы күштері саудаланатын салаларда өндірістің кеңеюі, инвестициялық белсенділіктің артуы және ішкі сұраныстың біртіндеп қалпына келуі болды.

Экономиканы әртараптандыру бойынша қабылданған шаралар арқасында ЖІӨ құрылымында сапалы өзгерістер орын алды. Егер тау-кен өнеркәсібінің үлесі 2014 жылы 15,2% болса, 2017 жылы ол 13,6% -ға дейін төмендеді.

2017 жылы елімізде Үшінші модернизацияның басталуы жарияланды, ол үш маңызды жаңарту процесін қамтиды: технологиялық даму

арқылы экономикалық жаңғырту; саяси және институционалдық жаңғырту; халықтың ашықтығы мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған қоғамдық сананы жаңғырту.

«Сандық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы бүкіл экономиканы және мемлекеттік секторды сандық негізге көшіруге бағытталған. Айта кету керек, Бағдарлама экономикадағы қосымша құнды құру және шығындарды төмендету үшін елеулі әлеуетке ие, бұл 2025 жылдан бастап елдің ЖІӨ-нің өсу қарқынын жылына 4,5% дейін жеткізуге мүмкіндік береді.

«Нұрлы жол» бағдарламасы аясында еліміздің экспорттық және транзиттік мүмкіндіктерін дамытуға бағытталған тиімді көлік-логистикалық инфрақұрылым қалыптасты. Аймақаралық сауда-экономикалық ынтымақтастықты дамыту мақсатында Бағдарламаны іске асыру басталғаннан бері шамамен 1,8 мың км тас жолы құрылды және жөнделді. Батыс Еуропа - Батыс Қытай транзиттік дәлізі толығымен ашылды. Жаңа логистикалық хабтар салынды. Қытаймен шекарада «Қорғас - Шығыс қақпасы» құрғақ порты салынды. Бұл Қазақстандағы тұңғыш жер порты және Орталық Азиядағы ең ірі логистикалық парк.

Елдің батысында Каспий теңізіндегі жүк транзитін жөнелтуді және мультимодальды трансферттерді дамытуды қамтамасыз ету үшін Құрық портында паром кешенін салу жобасы іске асырылды.

Жалпы, «Нұрлы жол» мемлекеттік бағдарламасының іске асырылуы транзиттік жүктің көлемін 18 млн. тоннаға дейін арттырды. Транзиттік тасымалдаудан түсетін пайда көлемі шамамен 1 млрд. АҚШ долларын құрды.

Сонымен бірге ел экономикасын және экспорттық әлеуетін әртараптандыру мақсатында экспортты ұлғайту мақсатында жаңа экспорттық өнімдер мен жаңа сыртқы нарықтарды табуға мүмкіндік беретін Ұлттық экспорттық стратегияны іске асыру басталды. Өнімнен түпкілікті сатып алушыға

жеткізуге дейінгі кешенді экспортты қолдау жүйесі қалыптастырылды. Экспорттаушыларға қолдау көрсету үшін «KazakhExport» бірыңғай операторы қызмет жасайды.

Әлемдегі алдыңғы қатарлы технологиялар мен инвестицияларды тарту үшін 2022 жылға дейінгі Ұлттық инвестициялық стратегия іске асырылуда, оның басты мақсаты экспортқа бағытталған шикізаттық емес секторларға шетелдік инвестицияларды тарту болып табылады.

2.2 ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КӘСІПКЕРЛІК БЕЛСЕНДІЛІК

Кәсіпкерлікті дамыту ел экономикасының әл-ауқатына әсер ететін маңызды фактор болып табылады.

Үкімет үнемі әкімшілік кедергілерді азайту, іскерлік ахуалды жақсарту және кәсіпкерлікті қолдау бойынша жүйелі жұмыс жүргізеді. Осы шаралардың арқасында шағын және орта бизнес Қазақстанда салыстырмалы түрде қарқынды дамып келеді.

Мәселен, бүгінгі таңда елде (2018 жылдың 1 шілдесіне дейін) 1,2 млн. астам ШОБ жұмыс істейді, олардың саны өткен жылмен салыстырғанда 3,8%-ға артты. ШОБ секторында 3 миллионнан астам адам жұмыс істейді (2018 жылдың 1 сәуіріне), өндіріс көлемі 18,2%-ға артып, 4,6 трлн. теңгені (2018 жылғы қаңтар-наурыз) құрады.

2017 жылы алдын-ала деректер бойынша ЖІӨ-де ШОБ үлесі 25,6% -ды құрады. Мемлекет басшысы 2050 жылға қарай бұл көрсеткішті 50%-ға жеткізуді тапсырды.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін Үкімет бизнеске әкімшілік қысым көрсетуді

азайтуға және кәсіпкерлік қызметтің жағдайын түбегейлі жақсартуға бағытталған жүйелі шаралар әзірледі.

Бақылау және қадағалау саласы, лицензиялау жүйесі, ақпараттық құралдар, сондай-ақ бизнеске кедергі келтіретін әкімшілік кедергілер, шығындар мен бәсекелестікті шектейтін ережелерді анықтау мақсатында барлық заңнаманың кең ауқымды аудиті жүзеге асырылды. Осы жұмыстың нәтижелері Мемлекет басшысының «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне бизнес-реттеуді жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» қол қойған 2018 жылғы 24 мамырдағы Заңында көрініс тапты.

Барлығы заңда 14 кодекске және 109 заңға шамамен 1000 түзетулер енгізілді.

Заң мемлекеттік бақылау және қадағалау қызметін реформалауға, ақпараттық құралдарды реттеуді жетілдіруге және реттелетін әсерді талдау механизмін жетілдіруге, табиғи монополиялар мен квазимемлекеттік сектор ұсынатын міндетті қызметтерді

реформалауға, сондай-ақ бәсекелестікке кедергі келтіретін ережелерді алып тастауға бағытталған.

Осы жылы «Doing Business 2019: оқыту және реформалар» есебінде Қазақстан әлемде бизнес жүргізудің қолайлылығы бойынша жетекші 30 елдің қатарына енді.

2018 жылдың 31 қазанында жарияланған Дүниежүзілік банктің «Doing Business 2019» рейтингісінің қорытындысы бойынша Қазақстан былтырғы жылмен салыстырғанда өз рейтингісін 8 ұпайға көтеріп, 28 орынға ие болды.

2.1 Кесте Қазақстан Дүниежүзілік Банктің «Doing Business» рейтингісінде

Көрсеткіштер	2018 ж. Рейтинг	2019 ж. Рейтинг	Нашарлау/ жақсару
Кәсіпорындарды ашу	41	36	+5
Құрылысқа рұқсат алу	52	35	+17
Электр желілеріне қосылу	70	76	-6
Меншікті тіркеу	17	18	-1
Несие алу	77	60	+17
Миноритарлы инвесторларды қорғау	1	1	
Салық салу	50	56	-6
Халықаралық сауда	123	102	+21
Келісім-шарттардың орындалуын қамтамасыз ету	6	4	+2
Төлем қабілетсіздігін шешу	39	37	+2

Дереккөз: Дүниежүзілік банктің «Doing Business 2019» есебі

Қазақстан рейтингте Испания (30), Франция (32), Польша (33), Португалия (34), Швейцария (38), Жапония (39), Түркия (43) сияқты елдерден алда болды. Еуразиялық экономикалық одақ елдерінің арасында Қазақстан алда болды; ол Ресейден (31), Белоруссиядан (37), Армениядан (41) және Қырғызстаннан (70) рейтинг бойынша жоғары орналасты.

Doing Business 2019 рейтингісін Жаңа Зеландия басқарады. Сингапур, Дания, Оңтүстік Корея, Гонконг, Грузия,

Норвегия, АҚШ, Ұлыбритания, Македония жеткеші ондыққа кірді.

Дүниежүзілік банк 2017-2018 жж. бизнесті жүргізудің қолайлылығы көрсеткіштерінің үшеуінен артық салаларда регламенттік реформаларды жүзеге асырған елдер арасында Қазақстанды атап өтті.

Жалпы алғанда, Қазақстан 10 негізгі көрсеткішпен бағаланды. 10 негізгі көрсеткіштен Қазақстан 6 көрсеткіш бойынша өз позициясын жақсартты.

«Миноритарлы инвесторларды қорғау» көрсеткіші бойынша Қазақстан екінші жыл қатарынан әлемдік көшбасшы ретінде танылды.

«Халықаралық сауда» (+21), «Несие алу» (+17), «Құрылыс салуға рұқсат алу» (+17), «Кәсіпорындарды ашу» (+5), «Келісімдердің орындалуын қамтамасыз ету» (+2) және «Төлем қабілетсіздігі туралы шешім» (+2) индикаторлары бойынша Қазақстан өз рейтингісін жоғарылатты.

Doing Business рейтингісінде Қазақстанның бизнесті жүргізу жеңілдігі бойынша жетекші 30 елдің қатарына кіруі қолданыстағы заңнаманы реформалау, лицензиялау жүйесін жетілдіру, бизнесті құру үрдісін жеңілдету, мемлекеттік бақылау мен қадағалау қызметін оңтайландыру, елдегі іскерлік ахуалды жақсарту бойынша Үкіметтің жүйелі жұмысының және Қазақстанның халықаралық рейтингтердегі орны арқасында мүмкін болды.

2.2.1 Кәсіпкерлікке қоғам көзқарасы

Кәсіпкерлік туралы қоғамдық құндылықтар белгілі бір елде кәсіпкерлікке байланысты мәртебесін немесе беделін өлшейді. Сонымен қатар, олар шағын бизнес иесінің мансабының тартымдылығын көрсетеді және БАҚ-тың кәсіпкерлікке назар аудару деңгейін өлшейді. Кәсіпкерлік қадірлі орын алатын мәдениеттерде кәсіпкерлік ниет те барынша жоғары болатыны ықтимал. Алайда, шағын бизнесті иеленудің тартымдылығы қаражаттың жетіспеуімен және төмен еңбекақы төлеумен байланысты болуы мүмкін, бұл жеке тұлғалардың дербес әрекет ету мүмкіндігін арттыруы мүмкін. 2016 жылы Қазақстанда сұрау жүргізілгендердің 75%-ы кәсіпкерлік мансапты жақсы таңдау ретінде

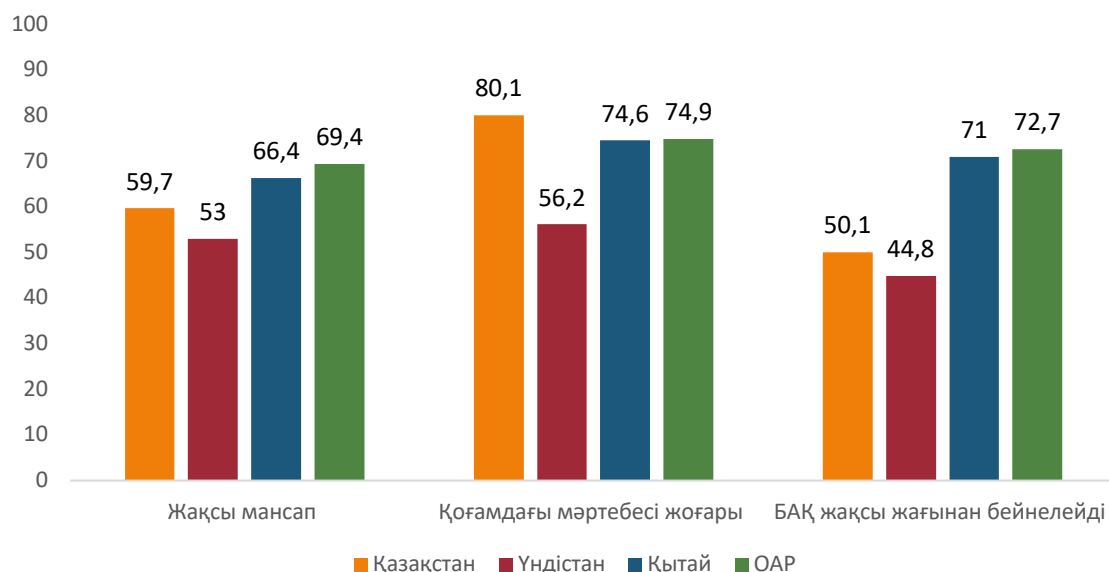
қарастырды. 2017 жылы көрсеткіштер айтарлықтай төмен болды (59,7%). Бұл елдегі экономикалық жағдайдың жақсаруына байланысты болуы мүмкін. Бұл әрекет етіп тұрған компаниядағы жұмысқа қабылданумен салыстырғанда шағын бизнесті мансап ретінде таңдаудың тартымдылығын төмендетуі ықтимал. Алайда, бұл, сондай-ақ, шағын бизнесті иелену онша тартымды емес нәрсе ретінде қарастырылатын фактіні де айқындауы мүмкін. Сондықтан табысты кәсіпкерлер, әдетте, инновациялық кәсіпорындардың немесе ірі компаниялардың иелері, шағын бизнес иелеріне қарағанда, Қазақстанда жоғары мәртебесі бар тұлғалар ретінде қарастырылады (80,1%)

2.2 Кесте Қазақстандағы кәсіпкерлікке қоғамдық көзқарас

	2014	2015	2016	2017
Жақсы мансап	78.6*	76.9	74.3	59.7
Қоғамдағы мәртебесі жоғары	74.4	83.9	82	80.1
БАҚ жақсы жағынан бейнелейді	83	80	75	50.1

*Ескертпе: сауалнамаға қатысқандардың 78,6% кәсіпкерлікті жақсы мансап ретінде белгіледі деп түсіну қажет

2.1 Сурет Қазақстан көрсеткіштерін салыстыру: кәсіпкерлікке қоғамдық көзқарас, 2017 ж.

2.3 Кесте Кәсіпкерлікке қоғамдық көзқарас: салыстырмалы деректер, 2017 ж.

	Қазақстан	Ресурстық-бағдарлы	Тиімділікті-бағдарлы	Инновациялық-бағдарлы	GEM
Жақсы мансап	59.7	64.6	65.7	57.0	70
Қоғамдағы мәртебесі жоғары	80.1	66	66	60	70
БАҚ жақсы жағынан бейнелейді	50.1	57	70	62	61

Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, Қазақстандағы бұқаралық ақпарат құралдары кәсіпкерлікке жеткілікті көңіл бөлмеуі мүмкін (50,1%). GEM орташа көрсеткіштерімен салыстырғанда, Қазақстанның кәсіпкерлікті жақсы мансаптық таңдау ретінде көрсету нәтижелері инновациялық-бағдарлы экономикаларға (57%) барынша жақын. Қазақстанның табысты кәсіпкерлер мәртебесі бойынша нәтижелері (80,1%) GEM орташа көрсеткішіне қарағанда

әлдеқайда жоғары. БРИКС елдерінің арасында олар Қытай мен Оңтүстік Африка көрсеткіштеріне анағұрлым жақын. БАҚ-тың кәсіпкерлікке назар бөлу көрсеткіші бойынша Қазақстанның нәтижелері GEM орташа көрсеткішіне қарағанда әлдеқайда төмен. БРИКС елдерінің арасында тек Үндістанда ғана кәсіпкерлікке бұқаралық ақпарат құралдары назарының көрсеткіші төмен. Қазақстанда кәсіпкерлікке мансапты таңдау ретінде төмен көрсеткіші мен табысты кәсіпкерлердің мәртебесі

туралы өте жоғары пікір қосымша талдауды қажет етеді.

Қазақстанда шағын бизнесті іске қосу кем дегенде басында, пайдалы емес деп болжауға болады. Бұл кәсіпкерлікті мансап ретінде қабылдауға әсер етеді.

2.2.2 Кәсіпкерлікті бағалау

Кәсіпкерлікті қабылдау мен бағалау маңызды аспект болып табылады, себебі ол әлеуетті кәсіпкерлер мүмкіндіктерді қалай айқындайтынын, өз-өзіне деген сенім және сәтсіздіктерден қорқыныш деңгейін көрсетеді. Мүмкіндіктерді айқындау қабілеті, өзіне сенушілік және сәтсіздіктердің алдында қорқыныш деңгейінің төмендігі өз кәсіпорнын бастаудың алғышарттары болып табылады.

2017 жылы Қазақстанда кәсіпкерлік дайындықты көрсететін, үш көрсеткіш (мүмкіндіктер, қабілеттер және ниеттер)

Табысты кәсіпорындар көп болмағандықтан, бұқаралық ақпарат құралдары кәсіпкерлік қызметті жиі немесе жеткілікті дәрежеде көрсетпейді. Дегенмен, табысты кәсіпкерлер өте танымал және қоғамда құрметке ие.

жоғары болды. Сонымен қатар сәтсіздіктің қорқынышы өте төмен болды. Осы көрсеткіштерге қарағанда, қазақстандықтарға өз бизнесін бастауға сабыр жетер емес. Қазақстанда кәсіпкерлікті мансап ретінде таңдау көрсеткіші өте төмен екенін ескерсек, бұл нәтижелер таңқаларлық. Мәселен, бизнесті бастау үшін болжамды мүмкіндіктер бойынша Қазақстанның нәтижелері (50,7%) GEM-нің барлық орташа көрсеткіштеріне (40% шамасында) қарағанда әлдеқайда жоғары. Бұл Қазақстанды осы санатта әлемде 18-орынға қояды.

2.4 Кесте Қазақстандағы кәсіпкерлік әлеуетті бағалау

Әлеуетті кәсіпкерлер	2014	2015	2016	2017
Кәсіпкерлікпен айналасуға мүмкіндігі бар	26.5*	48.7	44.2	50.4
Кәсіпкерлікпен айналасуға қабілеті бар	52.5	52.1	50	64.7
Сәтсіздік қорқынышы бар	23.8	75.4	30.5	26.6
Кәсіпкерлікпен айналасуға ниеті бар	15.4	17.5	16.8	46.8

*Ескертпе: сауалнамаға қатысқандардың 26,5% кәсіпкерлікпен айналасуға мүмкіндіктері бар деп санайды деп түсіну қажет

БРИКС елдерінің арасында бұл нәтижелер Бразилиядан да асып түседі, ол осы көрсеткіштер бойынша кез келген басқа елден асып түседі. Сол сияқты, Қазақстанның бизнес мүмкіндіктері бойынша нәтижелері өте жоғары (64,7%). Олар GEM орташа көрсеткіштерінің арасында ең жоғары болып табылатын ресурстық-бағдарлы

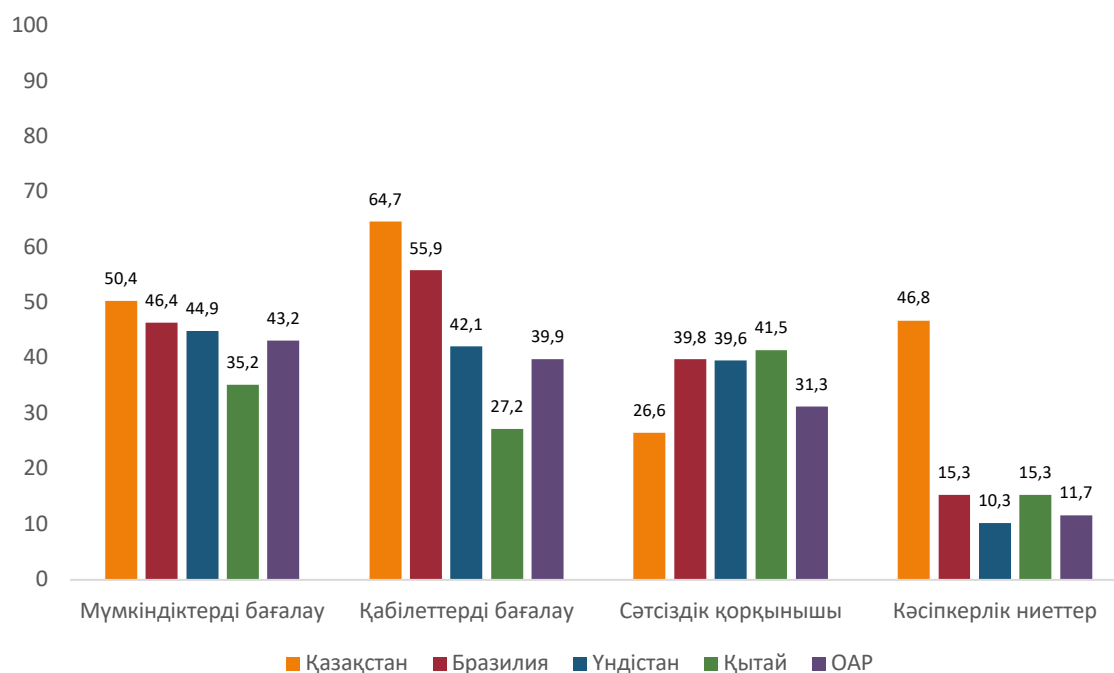
экономика көрсеткіштерінен жоғары. Қазақстанның нәтижелері өзінің кәсіпкерлік әлеуетін жоғары бағалауымен ерекшеленетін Бразилия көрсеткіштерінен әлдеқайда жоғары. Қазақстан осы санат бойынша әлемде 6 орында. Сонымен қатар Қазақстан халқының сәтсіздік қорқынышы бойынша көрсеткіштері (18,4%) өте

төмен. GEM жобасы өткізілген елдердің арасында тек бір ғана елде сәтсіздікке ұшырау қорқынышы Қазақстан көрсеткіштерінен төмен. Қазақстанның

кәсіпкерлік ниеті бойынша нәтижелері өте жоғары (46,4%). Қазақстан осы санат бойынша әлемде 6 орында.

2.2 сурет Қазақстан көрсеткіштерін салыстыру: кәсіпкерлікті бағалау, 2017 ж.

2.5 Кесте Кәсіпкерлікті бағалау: салыстырмалы деректер, 2017 ж.

	Қазақстан	Ресурстық-бағдарлы	Тиімділікті-бағдарлы	Инновациялық-бағдарлы
Кәсіпкерлікпен айналасуға мүмкіндігі бар	50.4	42	44	43
Кәсіпкерлікпен айналасуға қабілеті бар	64.7	54	54	43
Сәтсіздік қорқынышы бар	26.6	37	34	40
Кәсіпкерлікпен айналасуға ниеті бар	46.8	30	26	15

Сонымен, бұл керемет нәтижелер бізге не жайлы айта алады? Қазақстандықтар көптеген кәсіпкерлік мүмкіндіктерді көріп, өзіне сенеді, әлеуетті құлдыраудан қорықпайды және өз бизнесін ашуға шындап қарайды. Тағы бір түсіндірмесі - Қазақстанның тұрғындары айтарлық оптимист болуы мүмкін. Бұл оптимизм елдегі ШОБ мемлекеттік қолдауына ие болуымен ынталандырылуы ықтимал. Бизнесі іске

қосу мен өсуін қолдау бірнеше мемлекеттік бағдарламалары қалаларда да, ауылдық жерлерде де қолжетімді. Бұл бағдарламалар жаңа кәсіпорындарды құруға және басқаруға көмектесу үшін гранттар, төмен мөлшерлемелер бойынша несиелер, тегін бухгалтерлік және заң қызметтері сияқты қаржылық және қаржылық емес қолдауды ұсынады.

2.2.3 Қазақстандағы ерте кәсіпкерліктің белсенділік көрсеткіші

Ерте кәсіпкерлік белсенділік (ТЕА), қызметкерлердің кәсіпкерлік белсенділігі (ЕЕА) және тіркелген бизнесті иелену көрсеткіші кәсіпкерліктің әр түрлі аспектілерін – туындап жатқан кәсіпкерлік (ТЕА), қолданыстағы кәсіпкерлік (құрылған бизнесті иелену) және жұмыс істейтін кәсіпкерлік - өлшейді.

GEM зерттеуінде қолданатын негізгі өлшеуіш ерте кәсіпкерлік белсенділік (ТЕА) көрсеткіші болып табылады. Ол ересек тұрғындар арасында (18 – 64 жас аралығында) жаңа істі бастау үстіндегі немесе бизнесті жаңадан бастаған адамдар пайызын өлшейді. Бұл

көрсеткіш кәсіпкерліктің бастапқы екі кезеңіндегі адамдарды біріктіреді: **ниеті бар кәсіпкерлер және жаңа іс иелері.**

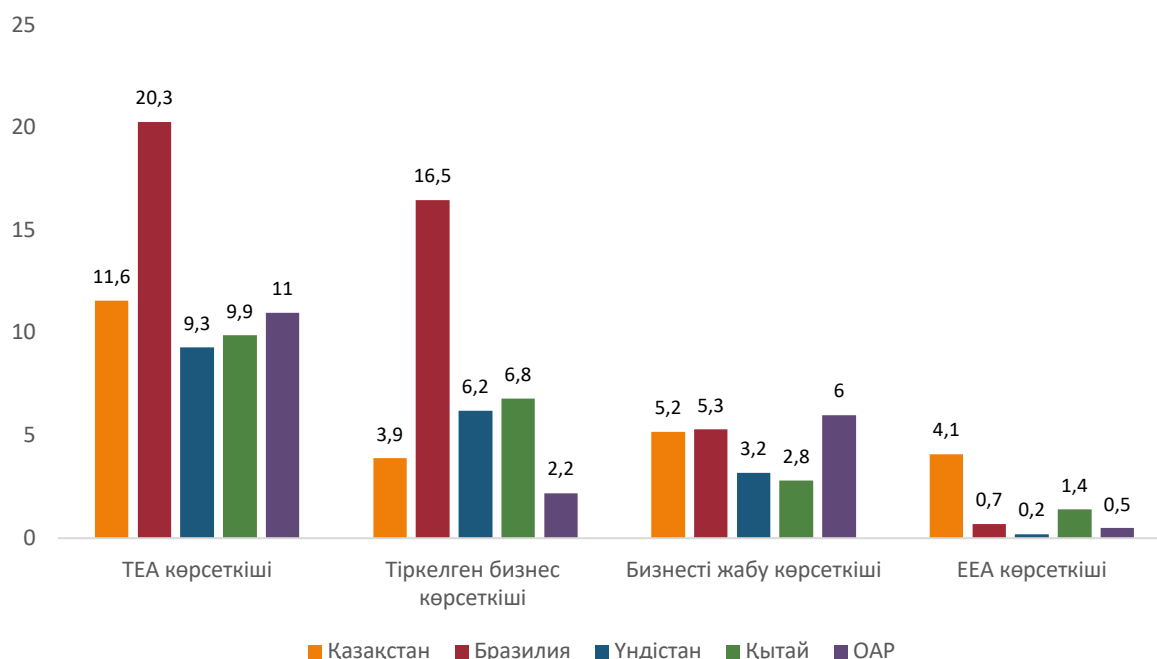
Қазақстанның ТЕА көрсеткіштері 2017 жылы 2016 жылмен салыстырғанда жоғары болды. Бұл сан ресурстық-бағдарлы экономикалардағы (16,4) және тиімділікке-бағдарлы экономикалардағы (14,9) көрсеткіштерге қарағанда аз, бірақ инновациялық-бағдарлы экономикаларға (9,1) қарағанда жоғары. Қазақстанның ТЕА көрсеткіші инновациялық-бағдарлы экономикаларға неғұрлым жақындығын оң құбылыс ретінде қабылдауға болады.

2.6 Кесте Қазақстандағы кәсіпкерлік белсенділік

	2014	2015	2016	2017
Бизнестің құрылуы	8.1*	8	6.9	8.1
Жаңа бизнесті иемдену	6.1	3.2	3.4	6.6
Бизнестің ерте кезеңі (ТЕА)	13.7	11	10.2	11.6
Тіркелген бизнесті иемдену	7.4	2.4	2.4	3.9
Бизнесті жабу деңгейі	2.9	3.1	3.4	5.2
Қызметкерлердің кәсіпкерлік белсенділік көрсеткіші (ЕЕА)			0.7	4.1

*Ескертпе: сауалнамаға қатысқандардың 8,1% өздерін бастама алған кәсіпкерлер қатарына жатқызады деп түсіну қажет

2.3 Сурет Қазақстан көрсеткіштерін салыстыру: кәсіпкерлік белсенділік, 2017 ж.

Бұл дегеніміз, Қазақстан экономикасы адамдардың көпшілігі қалайтын тұрақты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ете алатындай жұмыс орындарын көптеп құратынын білдіреді. БРИКС елдері арасында Қазақстанның ТЕА көрсеткіші Қытайдың (9,2) көрсеткішіне жақын келеді. Бұған қарағанда, Бразилия БРИКС (20,0) елдерінің арасында жұмыс орындарының жетіспеуі салдарынан ТЕА ең жоғары көрсеткішіне ие.

Тіркелген бизнес көрсеткіші (ЕВ) 42 айдан астам жұмыс істейтін кәсіпорындардың иелері/менеджерлері болып табылатын ересек тұрғындардың пайызын білдіреді. Тіркелген кәсіпорындардың деңгейі туралы ақпарат маңызды, өйткені ол экономикадағы кәсіпкерліктің

тұрақтылығы туралы белгілі бір түсінік береді. Бұл кәсіпорындар пайда болған және жаңа бизнес-кезеңдер шеңберінен шығып, жаңа өнімдер мен үдерістерді үнемі енгізу және жұмыспен қамтудың тұрақты қорын құру жолымен ел экономикасына өз үлесін қосуға қабілетті. 2017 жылы Қазақстанда тіркелген бизнес көрсеткіші (3,9) ресурстық-бағдарлы (15,7) және тиімділікті-бағдарлы (8,9) экономикаларға қарағанда әлдеқайда төмен болды, тіпті инновациялық-бағдарлы экономикаларға (6,8) қарағанда төмен болды. БРИКС елдерінің арасында тек Оңтүстік Африканың ЕВ көрсеткіштері (2,2) Қазақстаннан төмен болды.

2.7 Кесте Қазақстан көрсеткіштерін салыстыру: кәсіпкерлік белсенділік, 2017 ж.

	Қазақстан	Ресурстық-бағдарлы	Тиімділікті-бағдарлы	Инновациялық-бағдарлы
Бизнестің ерте кезеңі (ТЕА)	11.6	16.4	14.9	9.2
Тіркелген бизнесті иемдену	3.9	1.4	1.2	5.1
Бизнесті жабу деңгейі	5.2	15.7	8.9	6.8
Қызметкерлердің кәсіпкерлік белсенділік көрсеткіші (ЕЕА)	4.1	5.4	5.4	3.6

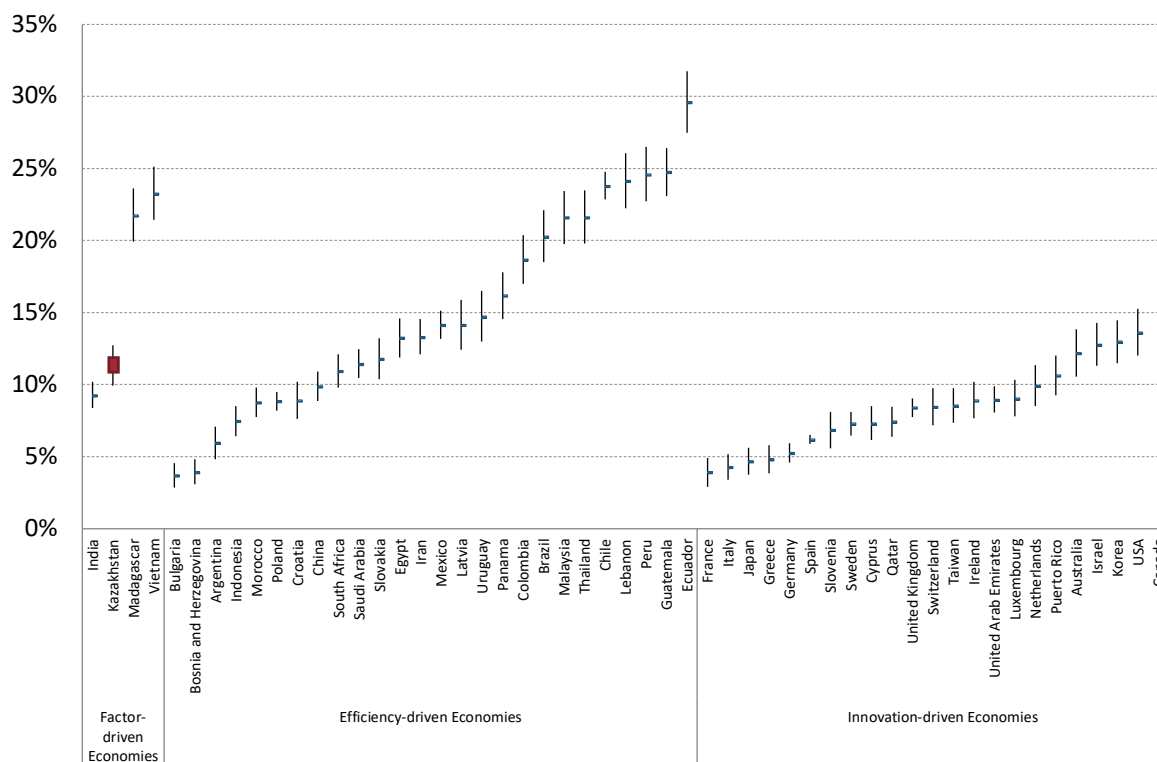
GEM жаһандық есебі ТЕА және ЕВ көрсеткіштері арасындағы теңгерімсіздік "әлі жетіле қоймаған басталып келе жатқан кәсіпкерлік белсенділіктің жақында көбейгенін көрсетуі мүмкін"³ немесе жаңа кәсіпорындарда күнкөріс мәселелері туындауы мүмкін деп көрсетеді.

Қызметкерлердің кәсіпкерлік белсенділік көрсеткіші (ЕЕА) жеке тұлғаның негізгі жұмыс беруші үшін жаңа тауарлар немесе қызметтерді әзірлеу немесе іске қосу не жаңа бизнес-бірлік, жаңа мекеме немесе еншілес компания құру сияқты жаңа қызмет түрлерін дамытуды қамтиды. Қазақстандағы ЕЕА деңгейі (4,1) алдыңғы жылдармен салыстырғанда жақсарып, елді инновациялық-

бағдарлы экономикалар (6,1) көрсеткіштеріне жақындатты.

Жалпы алғанда, 2015 жылдан бастап Қазақстандағы ТЕА, ЕЕА және ЕВ көрсеткіштері шамалы өсті. ТЕА-ның ұлғайып келе жатқан көрсеткіші ЕВ-ның ұлғайып келе жатқан көрсеткіштерімен салыстырылмалы түрде сай келеді, алайда бизнесті жабу көрсеткіштері артты. Бұл бизнес-қызмет сәтсіздігінің жоғары деңгейін көрсетуі мүмкін. Екінші жағынан, 2017 жылы ЕЕА көрсеткіші 2016 жылмен салыстырғанда 6 есеге артты. Негізді қорытынды жасауға әлі ерте болғанымен, бұл өсім бизнес иелері өз компанияларында қызметкерлерін кәсіпкерлік тәсілді қолдануға ынталандыра бастағанын куәландыруы мүмкін.

2.4 сурет GEM жобасына қатысушы мемлекеттердегі ерте кәсіпкерліктің белсенділік деңгейі, 2017 ж.

Дереккөз: GEM Жаһандық есебі 2017/2018

2.2.4 Кәсіпкерлік белсенділіктің себептері

GEM негізгі мақсаты ұлттық деңгейде және кәсіпкерлік түрлері арасындағы айырмашылықтарды зерттеу және олардың жұмыс орындарын құрумен және экономикалық өсумен байланысын зерттеу болып табылады. Қажеттілікке бағдарланған кәсіпкерлік қызметпен салыстырғанда, мүмкіндіктерге бағдарланған бизнестің салыстырмалы таралуы кез келген экономикадағы кәсіпкерлік қызметтің сапасы туралы пайдалы ақпарат береді.

2017 жылғы Жаһандық есепте жарияланған мотивациялық көрсеткішіне сәйкес ресурстық-бағдарлы елдерде қажеттіліктен ісін

ашатын кәсіпкерлерге қарағанда мүмкіндігін жүзеге асыруға талпынатын кәсіпкерлер (IDO) саны 2,3 есе артық болды, яғни кәсіпкерлердің 67,6%-ы мүмкіндіктерге бағытталған болатын. Жалпы алғанда 2017 жылғы GEM жобасына қатысқан 54 мемлекетте респонденттердің 74%-ы бизнесті бастау үшін негізгі себеп ретінде мүмкіндікті жүзеге асыруды көрсетті. Цифрлар Солтүстік Америкада (82,6%) ең жоғары және Африкада (70,9%) ең төмен болды. Қазақстанда бизнестің жаңа негізін қалаушылардың 69,5% жаңа мүмкіндіктерге бағытталған. Әлбетте, бұл сан салыстырмалы түрде аз. Әрине, егер Қазақстанда жаңа кәсіпорындар

тиімді мүмкіндіктерге бағдарланса, кәсіпкерліктің сапасы жоғарырақ болар еді. Алайда, БРИКС елдерінің арасында

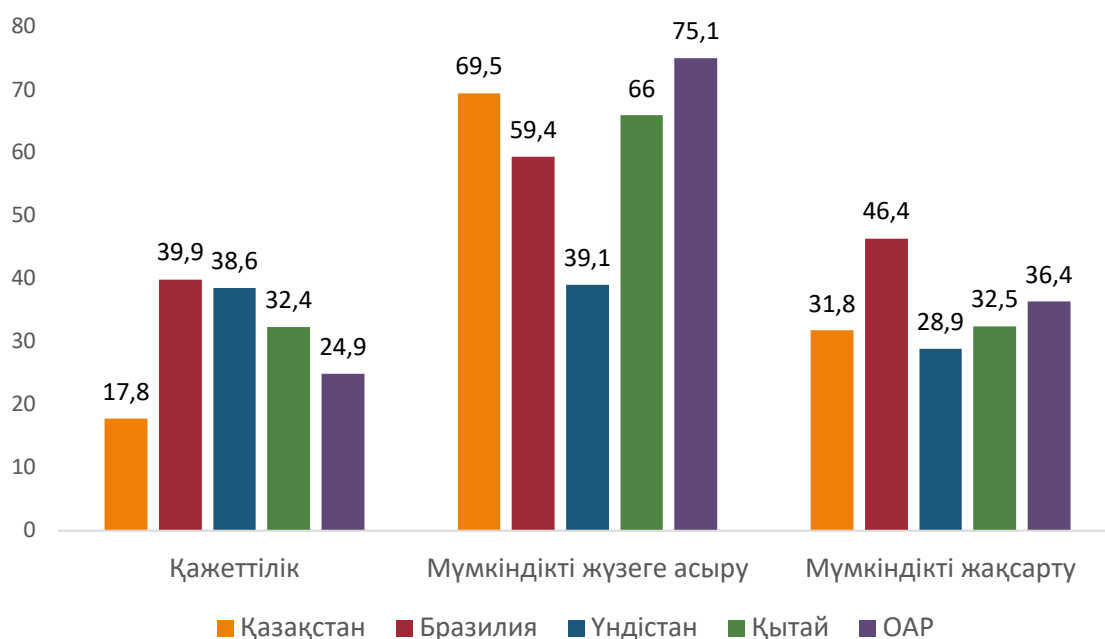
тек Оңтүстік Африка ғана осы санатта 75,1% көрсеткішімен Қазақстаннан жоғары болды.

2.8 Кесте Қазақстандағы ерте кезеңдегі кәсіпкерлік белсенділігінің (ТЕА) себептері

	2014	2015	2016	2017
Қажеттіліктен бизнесті ашу (% ТЕА)	26.3*	27.5	25.4	17.8
Мүмкіндікті жүзе асыру (% ТЕА)	69.1	68.9	68.9	69.5
Мүмкіндіктерді жақсарту үшін (% ТЕА)	33.6	24	21.4	31.8
Қажеттілік және мүмкіндікті жүзеге асыру себептерінің арақатынасы (мотивациялық көрсеткіш)	1.2	0.9	0.8	1.8

*Ескертпе: сауалнамаға қатысқандардың 26,3% кәсіпкерлікпен қажеттілік туындағандықтан айналысады деп көрсетті деп түсіну қажет

2.4 сурет Қазақстан көрсеткіштерін салыстыру: ерте кезеңдегі кәсіпкерлік белсенділіктің (ТЕА) себептері, 2017 ж.

2.2.5 Кәсіпкерлік белсенділікті аяқтау

Белгілі бір елдегі кәсіпкерлік белсенділігінің тағы бір маңызды сипаттамасы бизнестің жабылу деңгейі болып табылады, яғни бизнесін жапқан немесе кәсіпкерлігін тоқтатқан сұхбаткерлердің пайызы. Қазақстанда кәсіпкерлік қызметті тоқтату көрсеткіші (5,2) ресурстық-бағдарлы және тиімділікті-бағдарлы экономикалардың көрсеткіштерінен аздап төмен және инновациялық-бағдарлы экономикалар көрсеткішінен жоғары. Жалпы, бұл бизнестің күнкөріс тұрғысынан

жағдайды жақсартуды қажет ететіні туралы ақпарат береді.

Бұдан басқа, кәсіпкерлік қызметті тоқтату себептерін зерделеу маңызды, өйткені олар шешілуі мүмкін әлеуетті мәселелерге нұсқай алады.

2017 жылы кәсіпорындардың 19,8%-ы ғана пайданың болмауына байланысты қызметін тоқтатты. Бұл 2016 жылы байқалған анағұрлым үлкен санмен (46,8%) және бұрыңғы жылдармен (30% шамасында) салыстырғанда едәуір төмен көрсеткіш болып келеді.

2.9 Кесте Қазақстанда кәсіпорынды жабу себептері

	2014	2015	2016	2017
Сату, зейнетке шығу, істен шығу, басқа мүмкіндік	26.6	14.5	16.7	22.8
Табыс әкелмейді	33.9*	36.5	46.8	19.8
Қаржыландыру мәселелері	14.2	12.5	5.6	9.2
Бюрократия	-	3.7	5.4	5.3
Жеке себептер	16	24.2	18	30.5

*Ескертпе: сауалнамаға қатысқандардың 33,9% істі жабудың себебі ретінде істің табыс әкелмейтінін көрсетті деп түсіну қажет

GEM орташа көрсеткіштерімен салыстырғанда, Қазақстан экономикасы ресурстық-бағдарлы елдерге жақын, олар осы санатта біршама жоғары нәтижелер көрсетеді (21,6%). Кәсіпорындардың табыстылығы төмен болуы бизнесті тоқтатудың себебі ретінде тиімділікті-бағдарлы (38,7%) және инновациялық-бағдарлы (26,4%) экономикаларда жиі көрсетілді. Қаржымен байланысты мәселелер ресурстық-бағдарлы (21,1%) және тиімділікті-бағдарлы (15,2%) экономикалармен салыстырғанда өзінің

жұмыс істеуін тоқтатқан қазақстандық кәсіпорындарға тән емес (9,2%). Қазақстанның көрсеткіштері тұтастай алғанда, инновациялық-бағдарлы экономика (10,1%) көрсеткіштеріне ұқсас болды.

Қазақстанда бюрократия бизнестен шығып кетудің мардымсыз себебі болды (5,3%). Бұл көрсеткіш ресурстық-бағдарлы экономикада (1,3%) одан да аз болды. Тиімділікті-бағдарлы (7,1%) және инновациялық-бағдарлы (10,1%) экономикаларда бюрократия бизнестің тоқтатылуына ірі себеп болып көрінді.

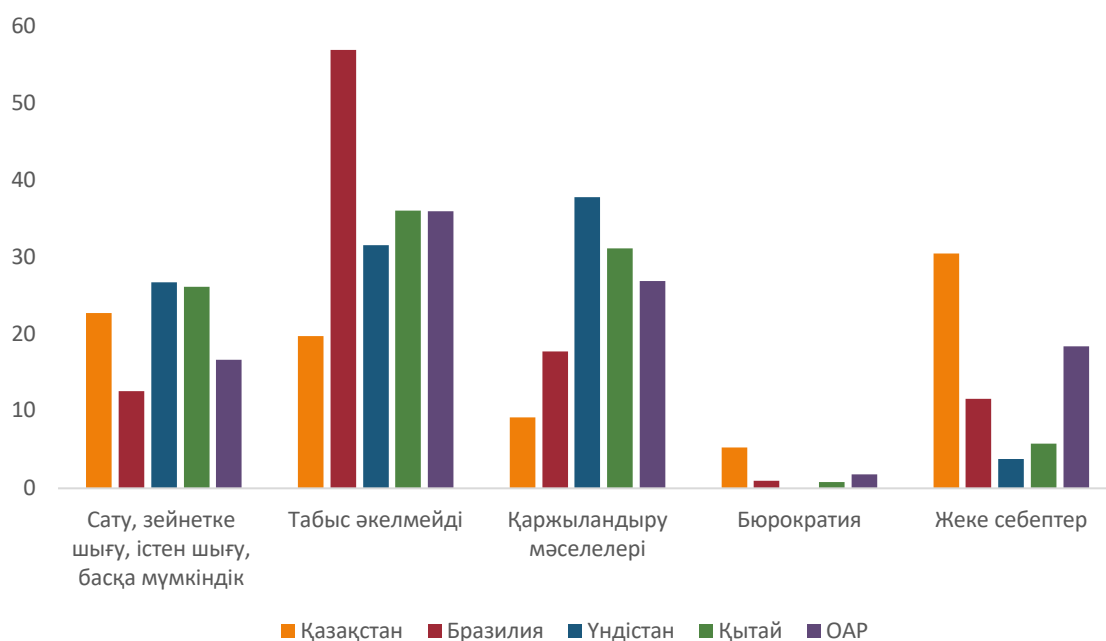
Сату, зейнетке шығу, істен шығу және басқалары Қазақстанда кәсіпорындардың қызметін тоқтатудың кең тараған себебі болды (22,8%). Бұл тиімділікті-бағдарлы экономикаға (20,9%) сай келеді және ресурстық-бағдарлы (33,9%) және инновациялық-бағдарлы (33,7%) экономикаларға

қарағанда әлдеқайда аз. Қазақстанда бизнесті тоқтатудың ең жиі кездесетін себептері (30,5%) жеке себептер болды. Бұл көрсеткіш ресурстық-бағдарлы (22%), тиімділікті-бағдарлы (18%) және инновациялық-бағдарлы (19%) экономикаларға қарағанда әлдеқайда жоғары.

2.10 Кесте Кәсіпорынды жабу себептері: салыстырмалы көрсеткіштер, 2017 ж.

	Қазақстан	Ресурстық-бағдарлы	Тиімділікті-бағдарлы	Инновациялық-бағдарлы
Сату, зейнетке шығу, істен шығу, басқа мүмкіндік	22.8	33.9	20.9	33.7
Табыс әкелмейді	19.8	21.6	38.7	26.4
Қаржыландыру мәселелері	9.2	21.1	15.2	10.1
Бюрократия	5.3	1.3	7.1	10.1
Жеке себептер	30.5	22.0	18.0	19.0

2.5 Сурет Қазақстан көрсеткіштерін салыстыру: істі жабудың себептері, 2017 ж.

Қазақстандағы шағын кәсіпорындар - бұл, әдеттегідей, өмір салты секілді, бұл олардың иелерінің жеке бас жағдайы өзгергеннен кейін, бизнестен неліктен шығып жатқанын түсіндіреді.

БРИКС елдері арасында да Қазақстан бизнесті тоқтатудың себебі ретінде жеке себептерді көрсетумен ерекшеленеді. Жоғары көрсеткіштермен ерекшеленетін Оңтүстік Африка (18,5%)

Қазақстанға жақын тұрған жоқ (30,5%). Қазақстан сондай-ақ кірістілік пен қаржыға қатысты мәселелердің болмауы санатында ерекше көрінеді, онда оның көрсеткіштері БРИКС елдерімен салыстырғанда әлдеқайда аз. Алайда, бұл тек бір жылдық құбылыс болуы мүмкін, өйткені өткен жылдары осы екі санаттағы Қазақстан көрсеткіштері әлдеқайда жоғары болды.

2.3 КӘСІПКЕР БЕЙНЕСІ

Қазақстандық кәсіпкердің бейнесін анықтау мақсатында кәсіпкерлердің демографиялық және өзге сипаттамалары пайдаланылып талдау жүргізілді. Осы талдау көмегімен халықтың түрлі топтарының (жасы, жынысы, этникалық қатысымдылығы және білім деңгейі) кәсіпкерлік

қызметпен айналысу үшін экономикаға ашықтық дәрежесі, олардың мотивациясы анықталды. Зерттеу нәтижелері бойынша қиындық тудыратын мәселелер және түрлі әлеуметтік топтардың экономикаға кеңінен қатысуын ынталандыру мүмкіндіктері анықталды.

2.3.1 Жас бойынша жіктелу

GEM жаһандық есебіне сәйкес "кәсіпкерлік белсенділігінің ең жоғары деңгейі дамудың барлық үш фазасында 25-34 жас пен 35-44 жас аралығындағы тұлғалар арасында байқалады"⁴. 2017 жылы Қазақстанда кәсіпкерлік белсенділіктің ең көп таралуы 18-24 жас тобында байқалды. Бұған қарама-қайшы, келесі жас топтары

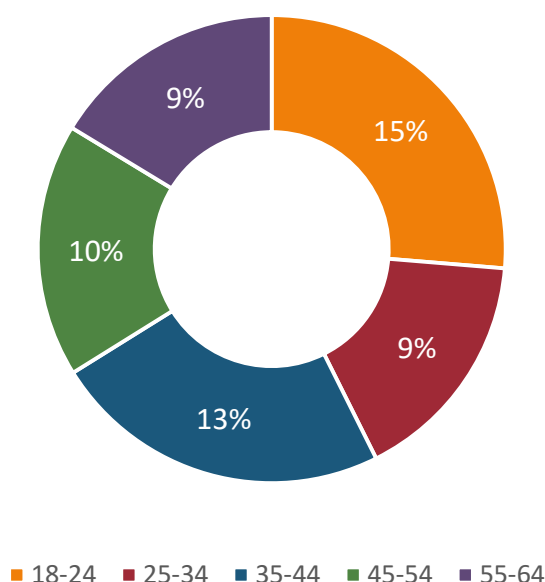
кәсіпкерлікпен азырақ шұғылданды. Қазақстанда жастардың көбі өз ісін ашуға ұмтылады және мұны жасайды деп батыл болжауға болады. Алайда, олардың көпшілігі өсіп-жетілуіне, некеге отыруына және баланың туылуына қарай компаниялардағы немесе мемлекеттік органдардағы тұрақты жұмысқа көшеді.

2.11 Кесте Жас топтарында ерте кәсіпкерлік белсенділіктің көрсеткіші, Қазақстан бойынша

Жас аралығы	2014	2015	2016	2017
18-24	12*%	10.1 %	9.4%	15%
25-34	16.8%	15.9 %	16.5%	9.3%
35-44	14.1%	8.2 %	7.4%	13.4%
45-54	11.1%	10.6 %	9.6%	10%
55-64	6.9%	7.6 %	8.4%	9.3%

*Ескертпе: 18-24 жас аралығындағы сауалнамаға қатысқандардың 12% өздерін ерте кәсіпкерлер тобына жатқызды деп түсіну қажет

2.6 сурет Ерте кәсіпкерлік белсенділік көрсеткішінің жас бойынша жіктелуі, Қазақстан бойынша, 2017 ж.

2.12 Кесте ТЕА жас бойынша жіктелуінің салыстырмалы көрсеткіштері, 2017 ж.

	Қазақстан	Ресурстық-бағдарлы	Тиімділікті-бағдарлы	Инновациялық-бағдарлы
18-24	15%	16%	13%	8%
25-34	9.3%	17%	18%	12%
35-44	13.4%	18%	17%	11%
45-54	10%	14%	14%	9%
55-64	9.3%	18%	9%	6%

Қазақстан бойынша басқа көрсеткіштер басқа елдердің деректерімен сәйкес келеді. Қазақстанда адамдар қырықтан елуге дейінгі жас аралығында кәсіпкерлікке орала бастайтын секілді, осы кезде олар тәжірибе жинақтап, әлауқатты кезге жетеді немесе өзінің тұрақты жұмыспен қамтылу өтемақысын

қосымша табыспен толықтыру үшін жеке істі бастауы мүмкін. Олардың пайдалы байланыстар, жеке жинақтар және басқа қаржы қорларына қол жеткізу сияқты қажетті ресурстарды жинақтауы кәсіпкерлікпен айналасудың маңызды факторы болуы мүмкін.

2.3.2 Гендерлік жіктеу

Алдыңғы GEM жаһандық есептері ерлер мен әйелдердің кәсіпкерлік қызметке қатысуының бастапқы кезеңдерде арақатынасы GEM елдерінің барлық іріктемесі бойынша айтарлықтай өзгеретінін көрсетті, бұл әйелдердің экономикаға қатысуына қатысты мәдениет пен әдет-ғұрыптардағы айырмашылықтарды көрсетеді, елдің

экономикалық даму деңгейіне қарамастан ерлердің кәсіпкерлік қызметке қатысу ықтималдылығы жоғары болатынын дәйекті қорытынды етіп көрсетеді⁵. Қазақстанда ерлер (11,8%) мен әйелдер (11,4%) арасында ТЕА көрсеткіші бірдей болып келеді. Бұл елімізді басқа GEM елдерінен өзгеше етеді.

2.13 Кесте Гендерлік жіктеу бойынша ерте кәсіпкерлік белсенділігінің көрсеткіші (ТЕА қатысатын ересек тұрғындар пайызы, әр жыныс үшін жеке көрсетілген)

	2015	2016	2017
ТЕА-ге қатысатын ерлер (ересек ер тұрғындарының пайызы)	12 %*	11.1%	11.8%
ТЕА-ге қатысатын әйелдер (әйел тұрғындарының пайызы)	10,1 %	10.2%	11.4%
ТЕА-ге мүмкіндіктерді жүзеге асыру үшін қатысатын ерлер (ересек ер тұрғындарының пайызы)	70 %	71%	67%
ТЕА-ге мүмкіндіктерді жүзеге асыру үшін қатысатын әйелдер (әйел тұрғындарының пайызы)	67,7 %	64%	73%
ТЕА-ге қажеттілік туындағандықтан қатысатын ерлер (ересек ер тұрғындарының пайызы)	26,3 %	25%	22%
ТЕА-ге қажеттілік туындағандықтан қатысатын әйелдер (әйел тұрғындарының пайызы)	28,9 %	32%	14%

*Ескертпе: сауалнамаға қатысқан 12% ерлері ерте кәсіпкерлік белсенділікке қатысады деп түсіну қажет

2.14 Кесте ТЕА-дің гендерлік жіктелуі (ТЕА қатысатын ересек тұрғындар пайызы, әр жыныс үшін жеке көрсетілген), салыстырмалы көрсеткіштер, 2017 ж.

	ТЕА-ге қатысатын ерлер (ересек ер тұрғындарының пайызы)	ТЕА-ге қатысатын әйелдер (әйел тұрғындарының пайызы)	ТЕА-ге қажеттілік туындағандықтан қатысатын ерлер (ересек ер тұрғындарының пайызы)	ТЕА-ге қажеттілік туындағандықтан қатысатын әйелдер (әйел тұрғындарының пайызы)
Ресурстық-бағдарлы	16.6	16.2	23.8	23.2
Тиімділікті-бағдарлы	16.9	12.8	23.2	30.9
Инновациялық-бағдарлы	11.3	7.1	16.1	19.1
Қазақстан	11.8	11.4	22	14

GEM жаһандық есебі әйелдер кейбір өңірлерде қажеттілігіне қарай кәсіпорындарды жиі ашатынын, ал басқа аймақтарда ер мен әйел кәсіпкерлер арасындағы мотивацияда ешқандай айырмашылық жоқ екенін көрсетеді⁶. Қазақстанда әйелдер ерлерге қарағанда көп дәрежеде кәсіпкерлік қызметпен айналысу қажеттілігінен гөрі мүмкіндіктерді

басшылыққа алады. Гендерлік жіктелу тұрғысынан Қазақстанның орташа көрсеткіштері ерлер мен әйелдердің ТЕА-ге тең дәрежеде қатысуы тұрғысынан ресурстық-бағдарлы экономикаға ұқсас келеді. Алайда, әйелдердің ерлерге қарағанда кәсіпкерлікпен жиі айналысатыны Қазақстанды бірегей етеді.

2.4 КӘСІПКЕРЛІКТІҢ РӨЛІ

Кәсіпкерлердің әсерін зерттеу кезінде GEM барлық кәсіпкерлер маңызды рөл атқарса да, олардың қоғамға әртүрлі әсер ететінін мойындайды. Жұмыс орындарын құруды күту және инновациялар деңгейі белгілі бір елде экономикалық өсу болжамын бағалау үшін GEM жобасында пайдаланылатын негізгі көрсеткіштер болып табылады.

GEM сауалнамасы қазіргі уақытта бизнесте қанша қызметкер (иелерінен басқа) бар және ол алдағы бес жылда қаншасын жалға алуды жоспарлап отырғандығын сұрайды. Қызметкерлердің ағымдағы және күтілетін саны арасындағы айырмашылық өсуді күтуді сипаттайды.

2.15 Кесте Қызметкер санын арттыру бойынша болжам (ерте кәсіпкерлер пайызы)

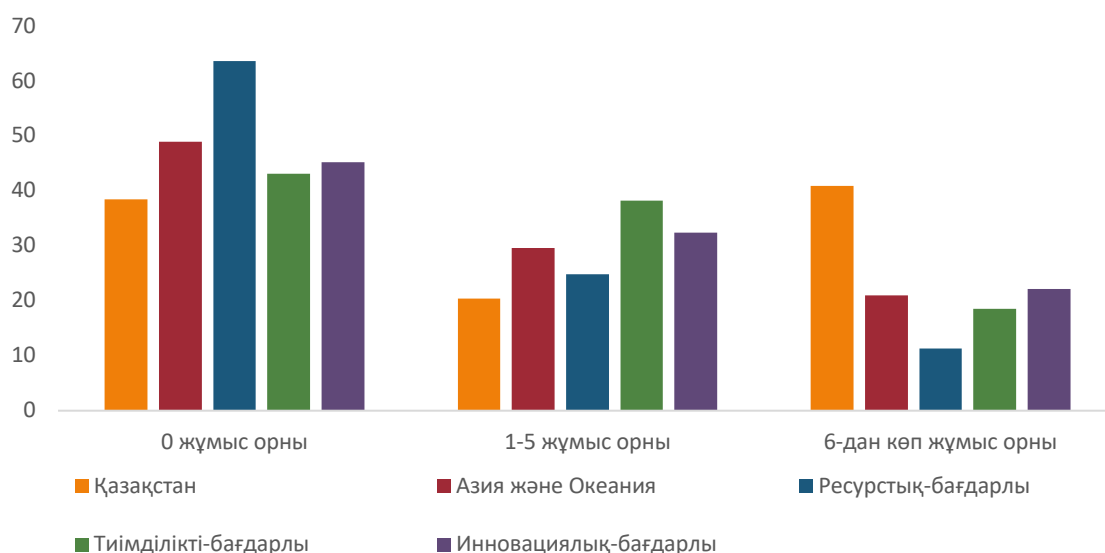
	2014	2015	2016	2017
0 жұмыс орны	27.4	41	47.9	38.5
1-5 жұмыс орны	16.3*	24.7	19.1	20.5
6-дан көп жұмыс орны	14.9	34.4	33.1	41

*Ескертпе: ерте кәсіпкерлік белсенділікке қатысатын 16,3% кәсіпкерлер 1-5 жұмыс орнын құруды жоспарлап отыр деп түсіну қажет

Қазақстанда бизнес иелерінің 38,5% - ы ғана жұмыс орындарын құруды күтпейді. Бұл ресурстық-бағдарлы елдердегі 63,8%-бен салыстырғанда төмен көрсеткіш. Тіпті тиімділікті-бағдарлы экономикадағы 43,2% Қазақстанмен салыстырғанда айтарлықтай көп. Сәйкесінше, Қазақстанда респонденттердің 20,5%-ы алдағы бес жылда 1-5 жұмыс орнын ашуды, ал 41%-

ы алдағы бес жылда 6-дан астам жаңа жұмыс орнын ашуды жоспарлап отыр. Соңғы сан ресурстық-бағдарлы (24,9%), тиімділікті-бағдарлы (38,3%) және инновациялық-бағдарлы (32,5%) экономикалармен салыстырғанда ерекше әсер етеді. Қорытынды жасай отырып, қазақстандық кәсіпкерлердің жоспарлары ғаламат және олар өзінің жаңа бизнесті тез арада дамытуды қалайды деп айтуға болады.

2.7 сурет Қазақстан көрсеткіштерін салыстыру: қызметкер санын арттыру бойынша болжам, 2017 ж.

Инновациялар мен кәсіпкерлік өзара тығыз байланысты. Инновациялар жаңа өнімдер мен қызметтерді қарапайым жасау шеңберінен шығады. Кәсіпкерлер жаңа нарықтық тауашаларды анықтап, өз өнімдерін жеткізу мен жылжытудың шығармашылық жолдарын әзірлеуі қажет. Инновациялық әлеует экономиканың бәсекеге қабілеттілігі үшін, әсіресе өнімділігі жоғары секторларда маңызды мәнге ие. Қазақстандағы инновациялық қызмет қарқыны (23,5) қазіргі уақытта тиімділікті-бағдарлы экономика (23,1) деңгейінде тұр, бірақ инновациялық-бағдарлы экономикаға (31,2) қарағанда айтарлықтай төмен.

Қазақстанда инновация деңгейі 2014 жылдан бастап баяу түрде жақсарып келеді. 2017 жылы Қазақстан GEM жобасына 54 қатысушы-ел арасында бұл көрсеткіш бойынша 36-шы орынға ие болды. БРИКС елдерінің арасында тек қана Бразилияның инновация деңгейі (13,9) Қазақстанға қарағанда төмен болды. Қалған БРИКС елдерінде инновация көрсеткіштері 25-тен жоғары болды. Осылайша, Қазақстан тұтастай алғанда, халықтың инновациялық әлеуетін ынталандыруды жақсартуы қажет.

2.8 сурет Ерте кәсіпкерлер арасындағы инновациялық деңгейі

2.16 Кесте Ерте кәсіпкерлік белсенділігінің экономика секторлары бойынша бөлінуі

	Қазақстан, 2015	Қазақстан, 2016	Қазақстан, 2017	Азия және Океания, 2017	Ресурстық- бағдарлы, 2017	Тиімділікті- бағдарлы, 2017	Инновациялық- бағдарлы, 2017
Ауыл шаруашылығы	11.4	7.5	5.8	5.8	11	7	4
Тау-кен өнеркәсібі	3.8	2.8	3.6	4.5	5	5	6
Өндіріс және көлік	8.9	10.6	6.9	9.8	14	12	10
Сауда	46.6	51.5	41.4	53.8	47	52	33
Ақпараттық технологиялар және байланыс/ Қаржы/ Қызметтер	24.2	27.5	42.2	26.2	22	24	46

GEM барлық әлем бойынша кәсіпкерлерді әр түрлі салаларда талдайды, содан кейін TEA көрсеткішімен өлшенетін кәсіпкерлік қызметтің қарқындылығын бес топқа топтастырылған салаларда бағалауға ұмтылады. Оған ауыл шаруашылығы, тау-кен өнеркәсібі, өндіріс және көлік, көтерме/бөлшек сауда және АКТ /қаржы/қызметтер салалары кіреді. Ресурстық-бағдарлы және тиімділікті-бағдарлы экономикаларда кәсіпкерлердің 50%-дан астамы жаңа кәсіпорындарды көтерме / бөлшек сауда секторларында ашады. Экономикасы инновациялық-бағдарлы болып табылатын елдерде бұл көрсеткіштер әлдеқайда төмен. Қазақстанда 2017 жылы жаңа кәсіпорындардың 41,4% көтерме/бөлшек сауда секторында ашылды. Осылайша, көтерме/бөлшек

сауда секторында құрылған жаңа кәсіпорындардың басымдылығы тұрғысынан Қазақстан көрсеткіштері бойынша бір жағынан ресурстық-бағдарлы және тиімділікті-бағдарлы экономикалар мен екінші жағынан инновациялық-бағдарлы экономикалар арасында орналасқан. Соған ұқсас Қазақстан АКТ/қаржы/қызметтер секторында бір жағынан ресурстық-бағдарлы және тиімділікті-бағдарлы экономикалар мен екінші жағынан инновациялық-бағдарлы экономикалар арасында орналасады, өйткені оның көрсеткіштері елдің бірінші тобына қарағанда жоғары және елдердің екінші тобына қарағанда төмен. Өндіріс және көлік секторында қазақстандық кәсіпкерлердің саны төмен. GEM деректеріне сүйенсек, бұл салаларда одан әрі жақсарту жұмыстарын жүргізу қажет.

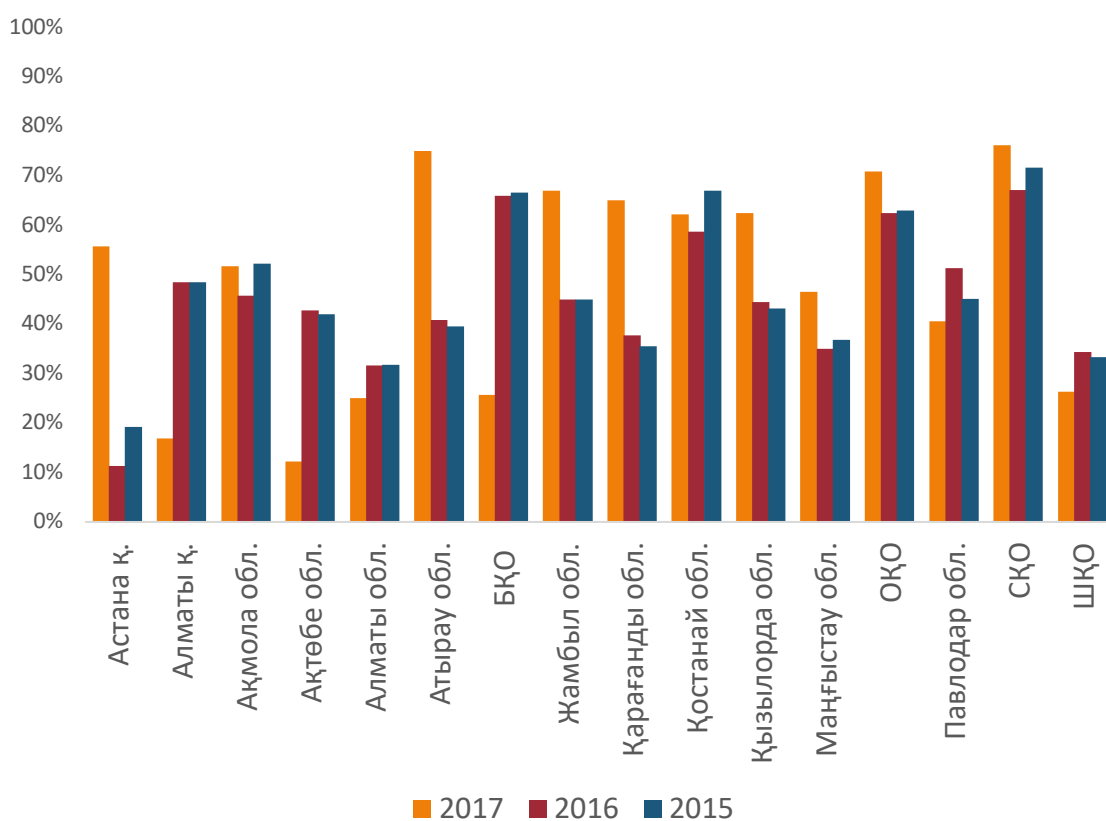
2.5 ӨҢІРЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Қазақстанның барлық территориясында істі ашу үдерісі бірдей талаптарды қамтиды, алайда әр түрлі өңірлерде тұратын кәсіпкерлік ниеті бар тұрғындар бұл үдерісті әр түрлі бағалайды (**2.9 сурет**).

Бұл тұрғыда Астана, Атырау, Жамбыл, Қызылорда және Қарағанды

облыстарында 2016 жылмен салыстырғанда айтарлықтай өсім байқалуда. Бұған қарағанда, елдің басқа да өңірлері ертерек уақыт кезеңімен салыстырғанда (мысалы, Алматы қ. және Батыс Қазақстан) қатты немесе шамалы төмендеуді (Шығыс Қазақстан) көрсетеді.

2.9 сурет Қазақстан өңірлерінде бизнесті ашудың жеңілдігі

2.10-суретте 2016 жылы байқалған бүкіл ел бойынша қазақстандық кәсіпкерлердің кәсіпорынды ашудағы себептері көрсетілген.

Ақтөбе және Павлодар облыстарының көптеген кәсіпкерлері, сондай-ақ Астана қаласының бизнесмендері осы кезеңде жаңа бизнес мүмкіндіктерін жүзеге

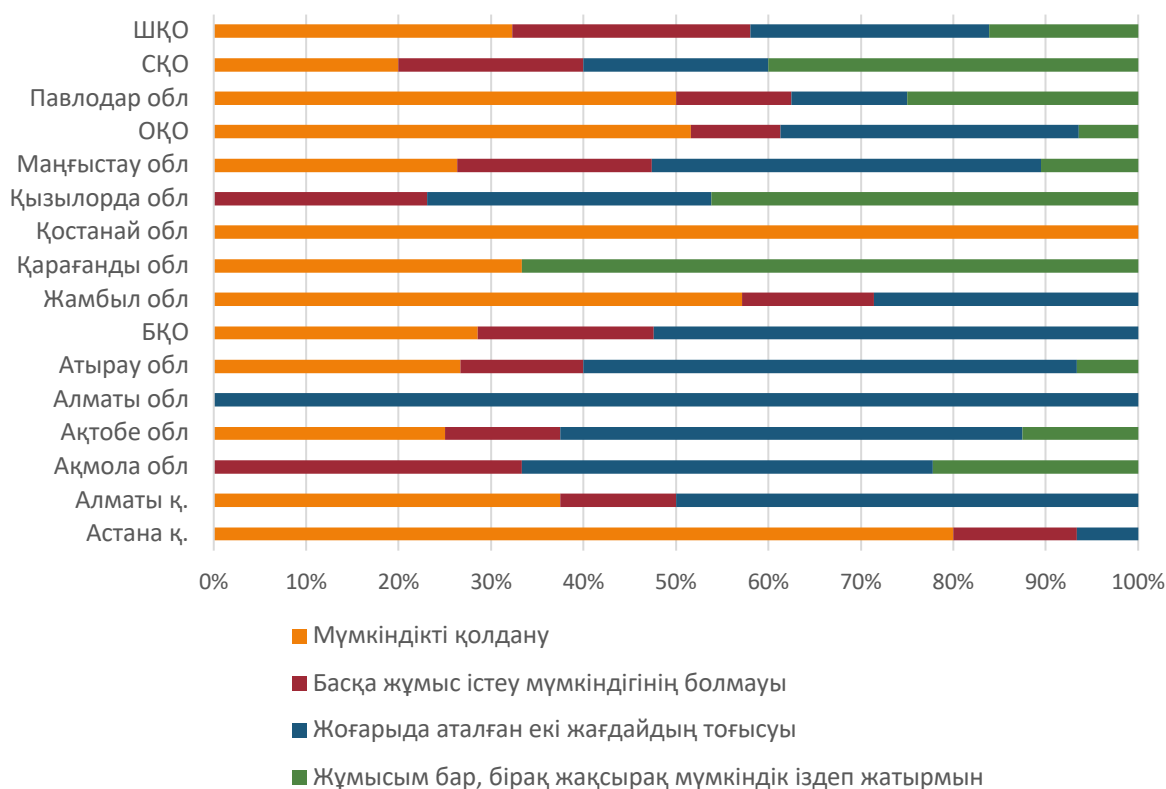
асыруға талпынды. Солтүстік Қазақстан облысында, керісінше, барлық сұралған кәсіпкерлер қажеттіліктерді басшылыққа алды. Алматы облысы кәсіпкерлерінің жартысына жуығы мүмкіндіктерді іске асыру үшін және аймақтағы кәсіпкерлер санының теңдей көлемі кәсіпкерлік қызметпен қажеттілігінше айналысатындай,

жоғарыда аталған екі себептердің үйлесімін таңдап алды.

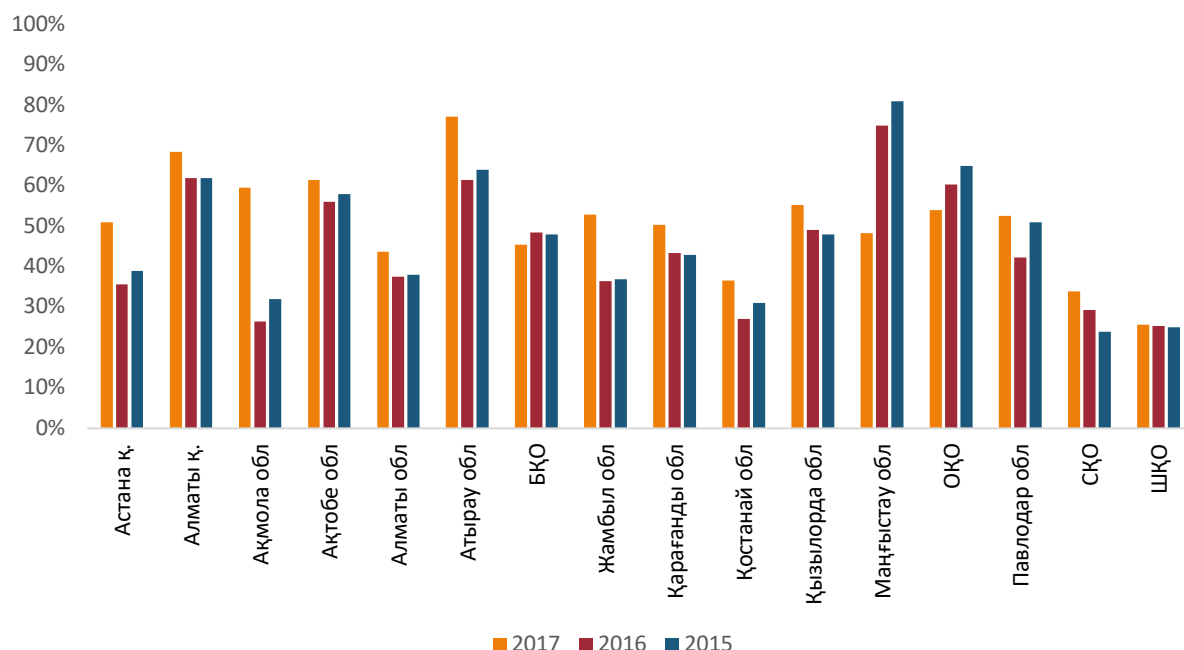
2017 жылы Қостанай облысы бизнес мүмкіндікті жүзеге асыруды себеп еткен кәсіпкерлердің ең жоғары деңгейін көрсетті. Астана қаласы іскерлік мүмкіндіктерді жүзеге асыруға ұмтылған жаңа кәсіпкерлердің 80%-мен екінші орынды иеленді. Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан және Павлодар облыстары да

бизнес мүмкіндіктерінің жоғары деңгейін көрсетті. Алматы қаласы, Батыс Қазақстан, Атырау және Маңғыстау облыстарында қосымша табыс алу үшін жаңа бизнесті ашу қарқыны жоғары болды. Ақмола, Алматы және Қызылорда облыстарында қажеттіліктен кәсіпкерлікпен айналасу көптеген жаңа кәсіпорындардың құрылуына себеп болды.

2.10 сурет Қазақстан өңірлерінде кәсіпкерлік белсенділіктің себептері, 2017 ж.

2.11 сурет Қазақстан өңірлерінде кәсіпкерлік белсенділік мүмкіндігін бағалау

Кәсіпкерлік белсенділікті жүзеге асыру мүмкіндігі бойынша мәліметтер **2.11 суретте** келтірілген. 2017 жылы Атырау облысының тұрғындары басқаларға қарағанда жиі іскерлік идеяларды жүзеге асыру үшін жеткілікті мүмкіндіктері бар деп жауап берді. Олардан кейін Алматы қаласының, Ақтөбе және Ақмола облыстарының тұрғындары келеді. Кәсіпкерлік бастамаларды жүзеге асыруға ең аз сенім Шығыс Қазақстан, Солтүстік Қазақстан және Қостанай облыстарының тұрғындары арасында болды.

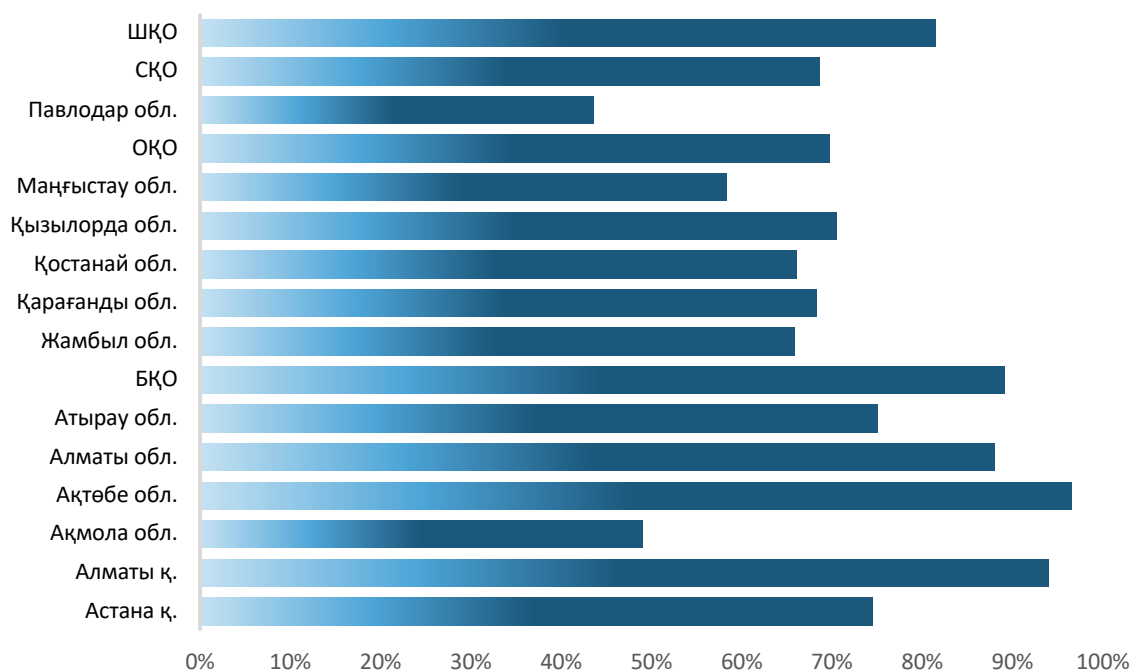
Орташа алғанда, әрбір аймақтағы респонденттердің жартысы кәсіпкерлік

әлеуетті жүзеге асыруға мүмкіндігі бар деп санайды.

2.12-сурет сәтсіздік алдындағы қорқынышты жеңіп, жаңа істі бастау бойынша жеке мүмкіндіктерін өздігінен бағалау көрсеткіштерін өңірлер бойынша бөліп көрсетеді.

2017 жылы Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан мен Ақтөбе облыстарының респонденттері сәтсіздік қорқынышын жеңу мүмкіндігін бағалауда барынша оптимизм көрсетті. Павлодар; Ақмола және Маңғыстау облыстарының тұрғындары бұл тұрғыдан қарағанда істі ашудан қауіптенеді.

2.12 сурет Қазақстан өңірлерінде қорқынышты жеңуді бағалауы, 2017 ж.

САРАПШЫЛАР СҰХБАТЫ НЕГІЗІНДЕ КӘСІПКЕРЛІК ДАМУЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

3 САРАПШЫЛАР СҰХБАТЫ НЕГІЗІНДЕ КӘСІПКЕРЛІК ДАМУЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҒДАЙЫН ТАЛДАУ

3.1 ҰЛТТЫҚ САРАПШЫЛАР СҰХБАТЫ (NES)

Ұлттық сарапшылар сұхбаты (NES) GEM қалыпты әдіснамасының бір бөлігі болып табылады. Ол кәсіпкерлік белсенділігінің дамуына ықпал ететін ұлттық экономика мен әлеуметтік инфрақұрылымның элементтерін бағалайды. Бұл сұхбаттар қосымша сарапшылардың пікірлерін анықтауға мүмкіндік береді. NES нақты кәсіпкерлік жағдайларын өлшейтін ұлттық деңгейде келісілген көрсеткіштердің (EFCS) болмауына байланысты GEM тарапынан дамытылды. NES жаңа және өсіп келе жатқан компаниялардың өнімділігін арттыратын (немесе тежейтін) қоршаған ортаның факторларын анықтауға бағытталған және әлемдік деңгейде өзара салыстыруға болатын үйлестірілген деректердің жалғыз көзі болып табылады.

Жыл сайын GEM жобасына қатысатын экономикалардың әрқайсысында кем дегенде 36 мамандардан сұхбат алынады немесе NES сауалнамасы арқылы сұралады. NES сауалнамасы сарапшылардың әр түрлі мәселелер бойынша пікірлерін жинауға мүмкіндік береді. Сауалнама сұрақтары нақты кәсіпкерлік негіздемелік жағдайларын (EFCS) өлшейтін көрсеткіштерді анықтау мақсатында жасалады.

NES ұлттық және аймақтық деңгейдегі басты сарапшылардан нақты кәсіпкерлік негіздемелік жағдайлары туралы сенімді деректер алу үшін мұқият әзірленген. Ұлттық және аймақтық сарапшыларды таңдау кезінде олардың тәжірибесі мен абыройы ескеріледі.

3.2 КӘСІПКЕРЛІК ДАМУЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҒДАЙЫ

Кәсіпкерлік дамуының құрылымдық жағдайлары іскерлік белсенділік жүзеге асырылатын қоршаған ортаны айқындайтын белгілі бір шарттардың тіркесімі болып табылады. GEM мониторингі барысында төмендегідей кәсіпкерлік шарттары бағаланады: қаржыландыру, мемлекеттік саясат, салықтар мен бюрократия, мектептегі кәсіпкерлік білім беру мен кәсіби дайындық, жоғары оқу орындарында және біліктілікті арттыру бағдарламаларында кәсіпкерлік білім беру мен кәсіби дайындық, ғылыми зерттеу нәтижелерін табыстау,

коммерциялық және кәсіби инфрақұрылымның қолжетімділігі, ішкі нарық серпіні, ішкі нарықты реттеу, физикалық инфрақұрылым мен қызмет инфрақұрылым қолжетімділігі, әлеуметтік және мәдени қалыптар.

Аталмыш жағдайлар туралы ақпаратты жинау ұлттық сарапшылардың сұхбаттары негізінде жүргізіледі. Қазақстанның сарапшылары Лайкерттің 9-балдық өлшемін (1- «толығымен келіспеймін», 9 – «толығымен келісемін») қолданып кәсіпкерліктің құрылымдық жағдайының әрқайсысы бойынша бірнеше тұжырымдаманы

бағалады. Жауаптардағы 1-4 арасындағы орташа көрсеткіш сарапшылардың тұжырымдамамен әр түрлі деңгейдегі келіспеушілігін, 5 – бейтарап ұстанымды, ал 6-9 аралығындағы орташа көрсеткіш әр түрлі деңгейдегі келісуді білдіреді. Стандартты ауытқу сарапшылардың келісу дәрежесін көрсетеді. Стандартты

ауытқу төмен болған сайын сарапшылардың белгілі тұжырымдама бойынша пікірлері бір-біріне сол мөлшермен жақын болады. Сарапшылардың тұжырымдамалар бойынша білдірген пікірлерінің орташа көрсеткіштері мен стандартты ауытқулары 3.1–3.11 Кестелерінде келтірілген.

3.2.1 Қаржыландырудың қолжетімділігі

Кәсіпкерлік қызметті қаржыландыру өте маңызды болып табылады, өйткені көптеген кәсіпкерлерге жаңа кәсіпорынды бастау және дамыту үшін бастапқы және қосымша ақша салу қажет.

2015 жылы (3,38) қазақстандық сарапшылар 2014 жылмен (2,0) салыстырғанда акцияларды сату арқылы қаражатты тарту мүмкіндігін жоғарырақ бағалады, 2016 жылы (3,57) бұл баға тағы да көтерілді. Бұл үрдіс 2017 жылы (3,82) да сақталды. Сол сияқты борыш шоғырландыру арқылы қаржыландыру мүмкіндігін бағалау да 2014 жылы 2,51-ден 2016 жылы 4,78-ге дейін өсті. 2017 жылы сарапшылар борыш шоғырландыру арқылы қаржыландыру мүмкіндігін одан да жоғары (5,89) бағалады. Әлбетте, шоғырландырылған борыш арқылы қаржыландыру мүмкіндігінің бағасы акцияларды сату арқылы қаржыландыру мүмкіндігі бағасынан жоғары. Бұл Қазақстандағы шынайылықтың көрінісі: борышты шоғырландыру акцияларды сатудан гөрі қолжетімді болып келеді. Қазақстанда инновациялық кәсіпорындар үшін қол

жетімді болатындай акцияларды орналастыру арқылы қаржыландыруды дамыту қажет.

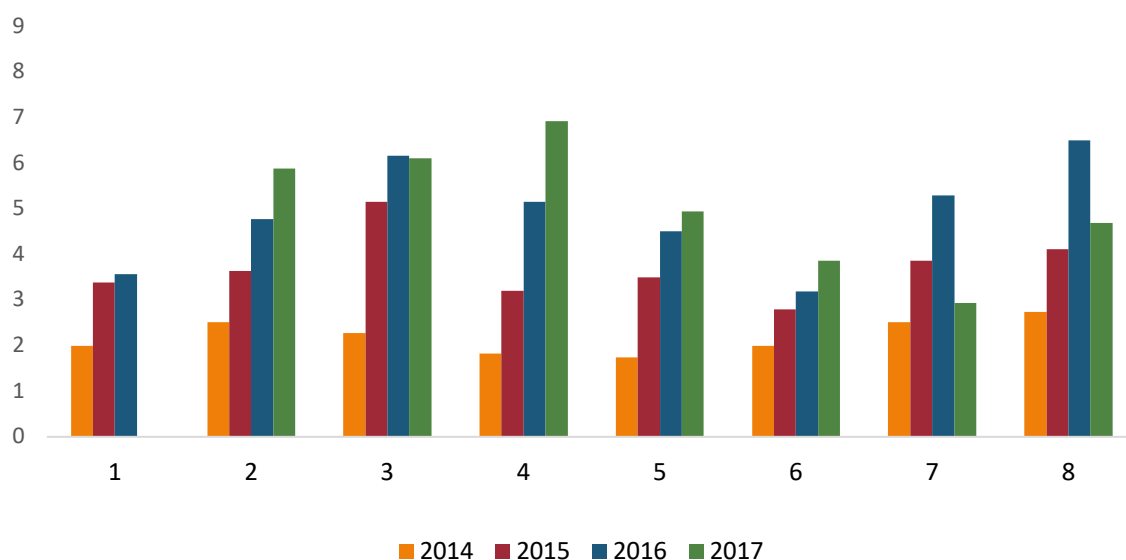
2016 жылы қазақстандық сарапшылар жаңа және дамып келе жатқан компанияларға (6,51) 2015 жылмен (4,11) және 2014 жылмен (2,74) салыстырғанда мемлекеттік субсидиялардың қолжетімділігіне өте жоғары баға берді. 2017 жылы бұл көрсеткіш аздап төмендеді (6,11). Бейресми қаржыландырудың қолжетімділігі 2016 жылы (6,16) 2015 жылға (5,15) және 2014 жылға (2,27) қарағанда өте жоғары бағаланған. Бейресми қаржыландыру 2017 жылы (6,92) 2016 жылға (6,16) қарағанда жоғарырақ бағаланды. Елде бейресми қаржыландыру көбірек орын алғандықтан, мұндай көрсеткіштер жақсы белгі ретінде қарастырылуы мүмкін. Осы үрдіске ұқсас, бизнес-періштелермен қаржыландырудың бағалануы 2016 жылы (5,16) 2015 жылға (3,21) және 2014 жылға (1,82) қарағанда жоғары болды. Бұл көрсеткіш 2017 жылы (4,94) төмендеді.

3.1 Кесте Сарапшылардың кәсіпкерлікті қаржыландыру мәселесін бағалауы

	2017	2016	2015	2014
Жаңа және өсіп келе жатқан компаниялар акция арқылы қаржыландыруға қол жеткізе алады	3.82*	3.57	3.38	2.0
Жаңа және өсіп келе жатқан компаниялар қарыз алу арқылы қаржыландыруға қол жеткізе алады	5.89	4.78	3.64	2.51
Жаңа және өсіп келе жатқан компаниялар мемлекеттік субсидия ала алады	6.11	6.51	4.11	2.74
Жаңа және өсіп келе жатқан компаниялар бейресми инвестор болып табылатын (отбасы, достар, әріптестер) жеке тұлғалардан қаржы тарта алады	6.92	6.16	5.15	2.27
Жаңа және өсіп келе жатқан компаниялар Бизнес періштелерден келетін қаржыландыруға қол жеткізе алады	4.94	5.16	3.21	1.82
Жаңа және өсіп келе жатқан компаниялар венчурлық капиталға қол жеткізе алады	3.86	4.51	3.50	1.74
Жаңа және өсіп келе жатқан компаниялар өз акцияларын IPO-да орналастыру арқылы қаржы тарта алады	2.94	3.19	2.79	2.0
Жаңа және өсіп келе жатқан компаниялар краудфандингке (жеке несие берушілерден қаржы тарту) қол жеткізе алады	4.69	5.3	3.87	2.51

*Ескертпе: сарапшылардың ойынша жаңа және өсіп келе жатқан компаниялар акцияларын сату арқылы қаржы тарта алмайды деп түсіну қажет

3.1 сурет Қаржыландыру мүмкіндіктерін бағалау

Мұнда

1 = Акцияларды сату арқылы қаржыландыру
 2 = Қарыз алу арқылы қаржыландыру
 3 = Бейресми инвесторлар
 4 = Бизнес періштелер

5 = Венчурлық капитал
 6 = IPO
 7 = Краудфандинг
 8 = Мемлекеттік субсидиялар

Венчурлық компания арқылы қаржыландыру көрсеткіштері де өсіп келеді: 2016 жылы (4,51), 2015 жылы (3,50) және 2014 (1,74). Алайда 2017 жылы бұл көрсеткіш айтарлықтай төмендеді (3,86). Бұл Қазақстандағы венчурлық инвесторлардың аз болу фактісінің айқын көрінісі болып табылады. Сарапшылардың бағалауы бойынша, бұл үрдіс IPO арқылы қаржыландыру мүмкіндігін бағалауда да сақталады: 2014 жылы – 2,0, 2015

жылы – 2,79, ал 2016 жылы – 3,19. 2017 жылы бұл көрсеткіш те төмендеді (2,94). Краудфандинг арқылы қаржыландырудың қолжетімділігі 2016 жылы (5,3) 2015 жылмен (3,87) және 2014 жылмен (2,51) салыстырғанда өсті. Алайда краудфандинг әлі де дамып келе жатқан қаржыландыру көзі болғандықтан, 2017 жылы бұл көрсеткішті сарапшылардың бағалауы төмендеді.

3.2.2 Мемлекеттік саясат

Төмендегі кестеде GEM Жаһандық есебінің екі санаты бар: (1) мемлекеттік саясат: қолдау және өзектілік; және (2) мемлекеттік саясат: салық және бюрократия. 2014-2016 жылдар аралығында мемлекеттік саясат және кәсіпорын құрудың салыстырмалы қарапайымдылығы ретінде сипатталуы мүмкін бірінші санаттағы қазақстандық сарапшылардың бағалауы жақсарды. Мәселен, кәсіпкерлік саласындағы мемлекеттік саясатқа қатысты сарапшылардың орташа бағалауы 2014 жылы 2,97-ден 2015 жылы 4,20-ге дейін өсті және 2016 жылы 4,05-ге дейін сәл төмендеді. Бұл көрсеткіш 2017 жылы айтарлықтай жоғарылағанын (4,76) атап өту керек. Сол сияқты, сарапшылар жаңа кәсіпорындарға қолдау көрсету Қазақстандағы ұлттық басымдық болып табылатындығына жоғары баға берді. 2015 жылы (6,06) және 2016 жылы (6,05) орташа көрсеткіштер 2014 жылмен (4,06) салыстырғанда жоғары болды. Алайда 2017 жылы сарапшылар сыни ұстанымды (5,73) танытты. Қазақстандағы жаңа кәсіпорындарға ұлттық деңгейде көмек көрсетуге көбірек көңіл бөлген абзал шығар. Сарапшылар жаңа кәсіпорындарға қолдау көрсету жергілікті деңгейде

Қазақстандағы басымдық болып табылатындығына күмән келтірді. Мәселен, тиісті орташа көрсеткіш 2015 жылы 5,26, 2016 жылы – 5,51, ал 2014 жылы – 3,39 деңгейінде болды. 2017 жылы орташа көрсеткіш 5,16 құрады. Қазақстанда кәсіпкерлікті қолдау еліміздің басты басымдықтарының бірі болып табылатынына қарамастан, деректер жергілікті кәсіпкерлерге көбірек қолдау қажет екенін көрсетеді.

GEM жаһандық есебінің екінші санатына (мемлекеттік саясат: салық және бюрократия) келетін болсақ, сарапшылар жаңа кәсіпорын құру үшін қажетті барлық рұқсаттар мен лицензияларды алуға кететін уақыт жөнінде алаңдаушылық білдірді. Сарапшылар бұл аспекті 2014 жылы (2,27) өте төмен деңгейде бағалады. 2015 жылы (4,05) әлдеқайда жақсы нәтижелерге қол жеткізілді, бірақ 2016 жылы көрсеткіш (3,3) тағы да төмендеді. 2017 жылғы (3,68) көрсеткіш бұл саладағы біршама жақсартуды көрсеткенімен, көрсеткіш әлі де төмен деңгейде қалып отыр. Керісінше, кәсіпкерліктің қолайлы салық саясатын бағалау 2014 жылы 3,09-дан, 2016 жылы 5,16-ға дейін тұрақты түрде өсті. 2017 жылы төмен бағалау (4,74) көптеген

кәсіпкерлер мен сарапшылар үшін жаңа кәсіпорындарға салынатын салықтар әлі де жоғары болып көрінуі мүмкін екендігін көрсетеді. Сонымен қатар, сарапшылар салық саясатының болжамдылығы мен дәйектілігін оң бағалайды, бұл көрсеткіш 2014 жылы 3,14-тен 2015 жылы 5,51-ге дейін артып, 2016 жылы 5,38-ке дейін төмендейді. 2017 жылы да көрсеткіш аздап төмендеді (4,92).

Сонымен қатар, сарапшылардың пікірінше, қазақстандық кәсіпкерлер үшін мемлекеттік бюрократия күрделі мәселе болып отыр, себебі орташа балл 2014 жылы 2,26-дан 2015 жылы 3,70-ге дейін көтеріліп, ал 2016 жылы 3,57-ге дейін азайды. Бұл санаттағы көрсеткіштің 2017 жылы 3,27-ге дейін төмендеуі елде бюрократия маңызды мәселе болып отырғанын айғақтайды.

3.2 Кесте Кәсіпкерлікті құру және дамытуға мемлекеттік саясаттың әсерін бағалау

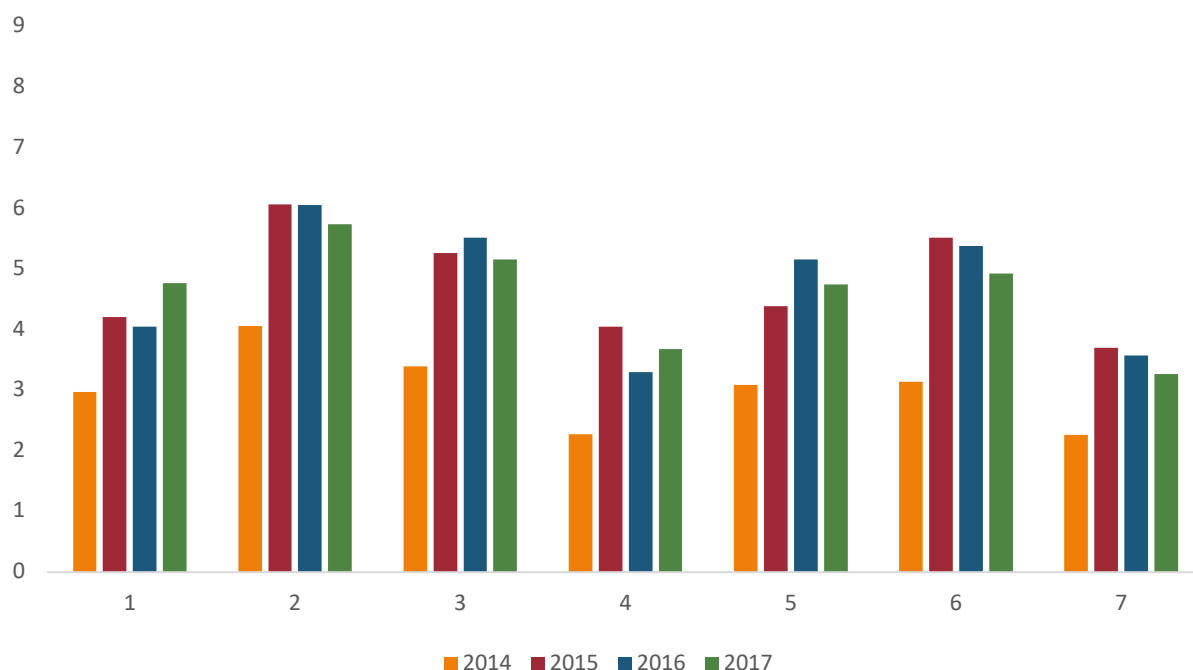
	2017	2016	2015	2014
Мемлекеттік саясат (мысалы, мемлекеттік сатып алу) жаңа компанияларға кезеңмен қолдау көрсетуге бағытталған	4.76*	4.05	4.20	2.97
Жаңа және дамып келе жатқан компанияларға қолдау көрсету ұлттық деңгейдегі басым міндеттердің бірі болып табылады	5.73	6.05	6.06	4.06
Жаңа және дамып келе жатқан компанияларға қолдау көрсету жергілікті билік органдар деңгейіндегі басым міндеттердің бірі болып табылады	5.16	5.51	5.26	3.39
Жаңа компаниялар апта ішінде қажетті рұқсаттар мен лицензияларды ала алады	3.68	3.3	4.05	2.27
Салық салудың көлемі жаңа және дамушы компаниялар үшін ауыртпалық болып табылады	4.74	5.16	4.38	3.09
Жаңа және дамушы компанияларға қатысты салық салудың және мемлекеттік реттеудің өзге де түрлері практикада болжамды және кезекті	4.92	5.38	5.51	3.14
Жаңа және дамушы компанияларда мемлекеттік органдар қызметкерлердің, қаулыларымен және лицензиялау қағидасына сәйкес айтарлықтай қиындықтар туындайды	3.27	3.57	3.70	2.26

*Ескертпе: сарапшылардың ойынша мемлекеттің саясаты жаңа компанияларға жеткіліксіз деңгейде қолдау көрсетеді деп түсіну қажет

Қазақстандық сарапшылардың бағалауын GEM орташа көрсеткіштерімен салыстыра отырып, жаңа және дамып келе жатқан кәсіпорындарға қолдау көрсетуге бағытталған Қазақстанның мемлекеттік

саясатын бағалау өте жоғары екенін байқауға болады. 2016 жылы Қазақстан осы санаттағы GEM елдерінің арасында 5,27 баллмен (мемлекеттік саясат: қолдау және өзектілік) 9-шы орынды иеленді.

3.2 сурет Мемлекеттік саясатты бағалау

Мұнда

- 1= Мемлекеттік саясат жаңа кәсіпорындарын қолдайды
- 2= Жаңа кәсіпорындарды қолдау – ұлттық үкімет басымдығы
- 3= Жаңа кәсіпорындарды қолдау – жергілікті билік органдарының басымдығы

4= Лицензиялар мен рұқсаттарды бір апта ішінде алуға болады

5= Салықтар / ауыртпалық

6= Реттеуді болжауға болады

7= Құжаттарды толтыру қиын емес

2017 жылы қазақстандық сарапшылар кәсіпкерлік қызметті қолдау бойынша мемлекеттік саясаттың өзектілігіне жоғары баға берді (5,2), бұл орташа GEM көрсеткіштерінен жоғары. Салық саласы бойынша мемлекеттік саясатты бағалау және жаңа кәсіпорын құруға бюрократияның әсері төмен бағаланғанмен (4,2), бұл көрсеткіш

инновациялық-бағдарлы экономикалардың деңгейіне сәйкес келеді және GEM жобасына қатысатын басқа да экономикалардың орташа көрсеткіштерінен асып түсті. Бұл Қазақстандағы бұл салада ешқандай мәселе жоқ дегенді білдірмейді, бірақ бұл мәселелерді шешу басқа елдермен

салыстырғанда тиімді болып табылады дегенді білдіреді.

Бұрын көрсетілгендей, қазақстандық сарапшылар мемлекеттік бюрократияға теріс бағаларын берді. GEM елдерінің арасында 4,3 көрсеткішімен Қазақстан осы санаттағы (мемлекеттік саясат: салық және бюрократия) 24 орынды иеленді. 2017 жылы зерттеуге қатысқан 54 мемлекет арасында Қазақстан (4,2) 20-шы орынды иеленді. Бұл көрсеткіш ресурстық-бағдарлы экономикалар 3,9 баллды, тиімділікті-бағдарлы экономикалар үшін 3,6, ал

инновациялық-бағдарлы экономика үшін 4,2 баллды құрады.

Қазақстан екі санат бойынша - (1) мемлекеттік саясат: қолдау және өзектілік және (2) мемлекеттік саясат: салық және бюрократия - басқа GEM елдерімен және БРИКС елдерімен салыстырғанда жақсы орын алады.

Белгілі бір дамуға қарамастан, жаңа кәсіпкерлер өздерінің кәсіпкерлік ниеттерін оңай жүзеге асыра алатындай мемлекеттік бюрократияның кәсіпкерлік қызметке әсерін азайтуды жалғастыру маңызды.

3.2.3 Мемлекеттік бағдарламалар

Қазақстандық сарапшылар бір мекеме арқылы кәсіпкерлерге түрлі көмек алу мүмкіндігін 2015 жылы (4,41) және 2016 жылы (5,57) жоғары бағалады. Бұл бағалау 2014 жылмен салыстырғанда (3,0) үлкен өзгерісті көрсетеді. 2017 жылғы көрсеткіш (4,6) 2016 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда айтарлықтай төмен болды. 2014 жылы (2,47) кәсіпкерлерге көмек көрсету үшін технопарктер мен бизнес-инкубаторлар әлеуетін бағалау төмен болды да, 2015 жылы (4,0) және 2016 жылы (4,03) бұл көрсеткіштер өсті. 2016 жылы кәсіпкерлердің барлық қызметтерді бір мекеме арқылы алуға қабілеттілігі өте жоғары (5,57) бағасы технопарктер мен бизнес-инкубаторлардың тиімділігін төмен бағалаумен (4,03) жанаспайды. 2017 жылы бұл көрсеткіш (4,20) өсіп, белгілі бір жақсаруды белгілейді.

Сарапшылардың пікірінше, кәсіпкерлік қызметті қолдайтын мемлекеттік бағдарламалардың саны жеткілікті болды және бұл көрсеткішті олар 2015 жылы (6,09) және 2016 жылы (6,05) 2014

жылғы (3,76) төмен деңгеймен салыстырғанда өте жоғары бағалады. 2017 жылы көрсеткіш (5,61) төмендеді. Дегенмен, 2014 жылы (2,53) 2015 (3,66) және 2016 (3,59) жылдармен салыстырғанда мемлекеттік қолдау бағдарламаларын жүзеге асыратын мекемелер мен ұйымдардың қызметкерлерінің біліктілігі мен тиімділігін бағалау төмен болды. 2017 жылы бұл көрсеткіш (4,20) айтарлықтай жоғарылағанын атап өту керек. Сол сияқты, кез-келген адамның жаңа кәсіпорын ашуға қолдау алуға мүмкіндігін бағалау да төмен болды: 2014 жылы - 2,6, 2015 жылы – 3,8 және 2016 жылы – 4,11. 2017 жылы бұл көрсеткіш төмендеді (3,97). Қазақстанның көрсеткіші (4,2) ресурстық-бағдарлы (3,9) және тиімділікті-бағдарлы (4,0) экономикадан жоғары, бірақ орташа GEM (4,3) және инновациялық-бағдарлы (4,7) экономика көрсеткішіне қарағанда сәл төмен болды.

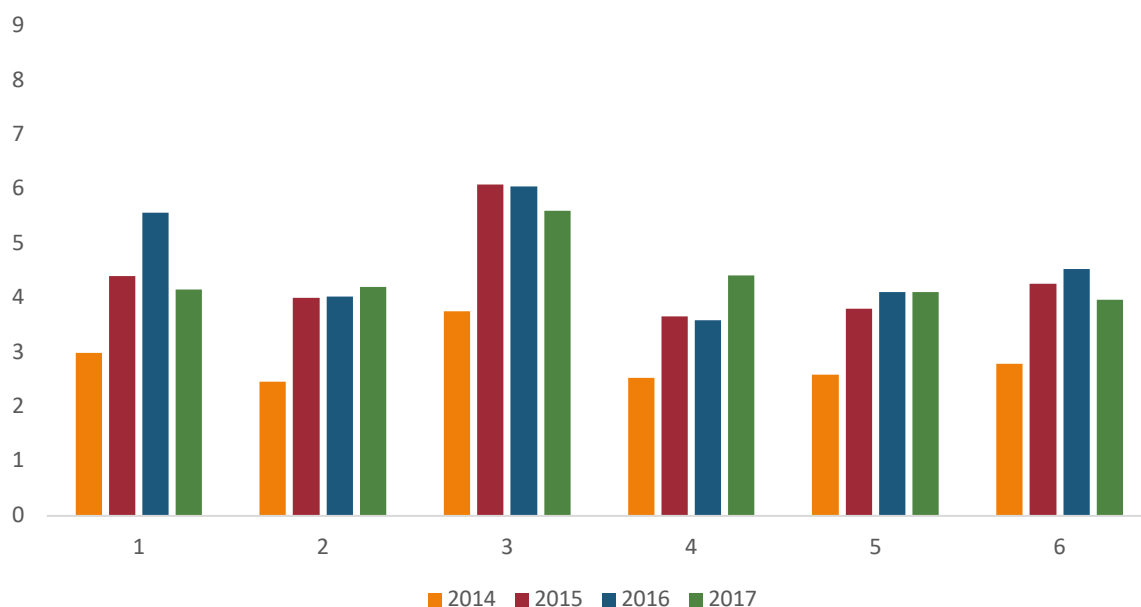

3.3 Кесте Кәсіпкерлікке қолдау көрсететін мемлекеттік бағдарламаларын бағалау

	2017	2016	2015	2014
Жаңа және дамып келе жатқан компаниялар үшін мемлекеттік қолдау көрсетудің кең ауқымы бір мекемеге жүгінген кезде алу мүмкін болады	4.16*	5.57	4.41	3.0
Техно-парктер мен бизнес-инкубаторлар жаңа және дамып келе жатқан фирмаларға тиімді қолдау көрсетеді	4.20	4.03	4.0	2.47
Жаңа және дамып келе жатқан компаниялар үшін мемлекеттік қолдау көрсетудің саны жеткілікті	5.61	6.05	6.09	3.76
Мемлекеттік мекемелердің қызметкерлері жаңа және дамып келе жатқан компанияларға білікті және тиімді қолдау көрсете алады	4.42	3.59	3.66	2.53
Жаңа және дамып келе жатқан компанияларға қолдау көрсету бойынша мемлекеттік бағдарламаларға мұқтаж әрбір жан қолдау көрсетуге ие бола алады	4.11	4.11	3.80	2.6
Жаңа және дамып келе жатқан компанияларға қолдау көрсету бойынша мемлекеттік бағдарламалар тиімді болып табылады	3.97	4.54	4.26	2.8

*Ескертпе: сарапшылардың ойынша жаңа компаниялар үшін бір мекеме арқылы мемлекеттік қолдау алу мүмкіндігі бар деп түсіну қажет

3.3 Сурет Мемлекеттік қолдау бағдарламаларын бағалау

Мұнда

- 1= Қызмет бірыңғай қолдау көрсету қызметімен көрсетіледі
- 2= Бизнес инкубаторлар тиімді
- 3= Қолдау бағдарламаларының саны жеткілікті

- 4= Мемлекеттік қызметкерлер білікті және тиімді жұмыс істейді
- 5= Кез келген адам қажетті көмек ала алады
- 6= Мемлекеттік бағдарламалар тиімді

2016 жылмен салыстырғанда сарапшылар кәсіпкерлердің бір органнан барлық қажетті қызметтерді алу мүмкіндігін бағалауды төмендетті, бірақ жаңа кәсіпорындарға қолдау көрсететін мемлекеттік қызметкерлердің құзыреттілігіне қатысты сарапшылардың бағалауы артты. Бұдан басқа, сарапшылар бизнес

парктер мен бизнес инкубаторлардың жаңа бизнеске қолдау көрсету мүмкіндігіне жоғарырақ баға берді. Дегенмен, 2017 жылы 2016 жылға қарағанда Қазақстанда кәсіпкерлікті қолдау бағдарламаларының саны мен тиімділігін сарапшылардың бағалауы төмен болды.

3.2.4 Білім беру және кәсіби дайындық

Қазақстанда сарапшылардың бастауыш және орта мектепте оқыту шығармашылықты, өзін-өзі қамтамасыз етуді және жеке бастаманы көтермелеуді ынталандыру көрсеткіші 2015 жылы (3,81) 2014 жылмен (2,67) салыстырғанда жоғары болды; ол 2016 жылы (3,38) біраз төмендеп, 2017 жылы (3,57) қайта көтерілді. Сонымен қатар, көптеген сарапшылар бастауыш және орта мектеп деңгейдегі оқу орындарында оқыту нарықтық экономиканың қағидаттары туралы білім беретініне күмәнданды: 2014 жылы ең төменгі деңгейден (2,55) 2015 жылы (3,64) ең жоғары көрсеткішіне жетіп, 2017 жылы (3,27) орташа деңгейде тоқтады. Сарапшылар мектеппен жоғары оқу орындарында кәсіпкерлікке оқыту және жаңа кәсіпорындар құруды үйрету жеткіліксіз деп санайды. Бұл бағыт бойынша мектепте білім беру көрсеткіштері төмендегідей өзгеріп отырды: 2014 жылғы ең төмен көрсеткіштен (2,03) 2015 жылы жоғары көрсеткішке (3,09), одан кейін 2016 жылы төмендеуге (2,54)

дейін. 2017 жылы (2,25) көрсеткіш одан әрі төмендеді. Сарапшылардың жоғары оқу орындарында кәсіпкерлікті оқыту және жаңа кәсіпорындар құруды үйрету мүмкіндіктері туралы оң пікірлері болды, ең төменгі орташа көрсеткіш 2014 жылы (2,39) болып, ең жоғарғы көрсеткіш - 2015 жылы (3,56) берілді және 2016 жылы орташа деңгейде (3,32) бағаланды. Алайда 2017 жылы бұл көрсеткіш тағы да төмендеді (2,78). Сарапшылар басқару және бизнес білім беру саласында, сондай-ақ кәсіпкерлікті оқыту және жаңа кәсіпорындарды құруды үйрету санатына жоғары баға берді: 2014 жылы – 2,94, 2015 жылы – 4,49 және 2016 жылы – 4,3. Бірақ 2017 жылы бұл көрсеткіш те төмендеді (3,81). Сарапшылар кәсіби білім беру жүйесінде кәсіпкерлікті оқыту бойынша жоғары бағалар берді: 2014 жылы орташа көрсеткіш 2,87 болды, одан кейін ол 2015 жылы (4,88) және 2016 жылы (4,97) жоғарылады, бірақ 2017 жылы (4,27) ол аздап төмендеді.

3.4 Кесте Кәсіпкерлік саласындағы білім беруді бағалау

	2017	2016	2015	2014
Бастауыш және орта білім беру жүйесі білім алушылардың шығармашылық, өз-өзіне жеткіліктілік пен жеке бастаманы ынталандырады	3.59*	3.38	3.81	2.67
Бастауыш және орта білім беру жүйесі білім алушыларға нарықтық экономикалық ұстанымдары туралы сәйкес ұсыныс береді	3.27	3.22	3.64	2.55
Бастауыш және орта білім беру жүйесі кәсіпкерлік мәселе мен жаңа компанияларды құруға жеткілікті назар аударады	2.25	2.54	3.09	2.03
Арнайы орта және жоғарғы білім беру жүйесі жаңа фирмаларды негіздеу мен дамыту аясында жақсы және тиімді дайындықты ұсынады	2.78	3.32	3.56	2.39
Бизнес және басқару саласындағы білім беру деңгейі жаңа фирмаларды негіздеу мен дамыту аясында жақсы және тиімді дайындықты ұсынады	3.81	4.3	4.49	2.94
Арнайы орта, кәсіптік білім беру мен біліктілікті көтеру жүйесі жаңа фирмаларды негіздеу мен дамыту аясында жақсы және тиімді дайындықты ұсынады	4.27	4.97	4.88	2.87

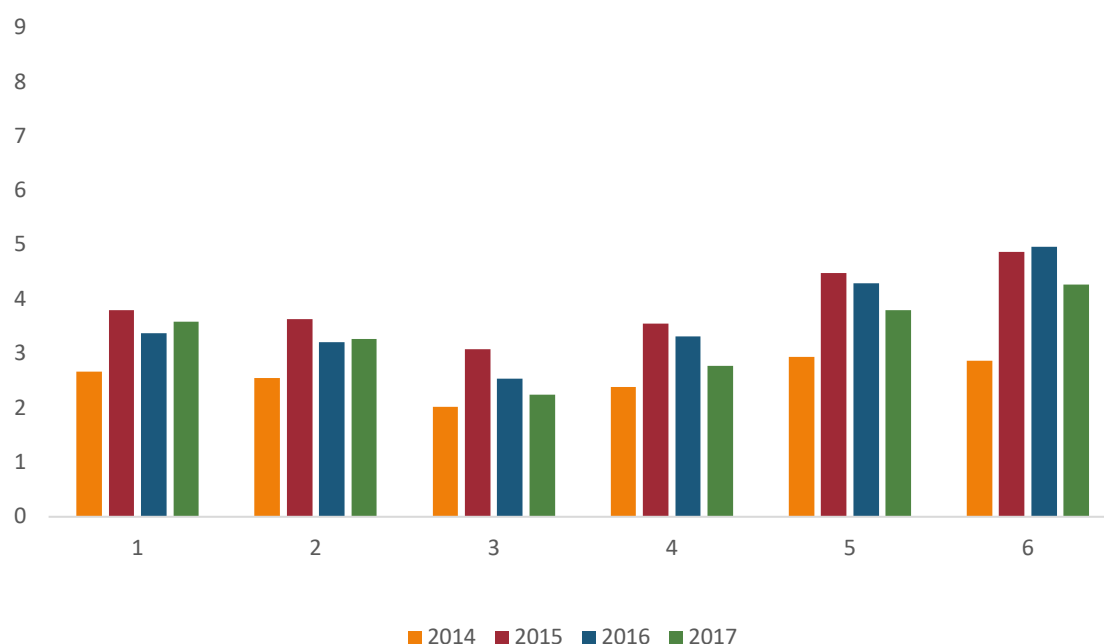
*Ескертпе: сарапшылардың ойынша бастауыш және орта білім беру жүйесі жеткіліксіз деңгейде қатысушыларды жеке бастамасын дамытуға ынталандырады деп түсіну қажет.

Қазақстандық сарапшылардың мектеп деңгейінде кәсіпкерлікке оқытуға төмен баға беруі (2,9) GEM орташа көрсеткіштеріне сәйкес келеді.

Осы санаттағы GEM-нің ресурстық-бағдарлы экономикалардың көрсеткіші 2,9, тиімділікті-бағдарлы экономикалардың орташа көрсеткіші 3,0, ал инновациялық-бағдарлы экономикалар үшін орташа көрсеткіш

3,5 болды. Қазақстандық сарапшылардың мектепте кәсіпкерлік туралы білім беруді бағалауы жақсарды, бірақ жоғары білім деңгейінде бұл көрсеткіш нашарлады. Тұтастай алғанда, Қазақстанның осы санаттағы көрсеткіштері орташа GEM көрсеткіштерімен салыстырғанда өте төмен. Бұл Қазақстандағы кәсіпкерлік білім беруді жетілдіру керек екенін көрсетеді.

3.4 Сурет Білімді бағалау

Мұнда

1= Мектеп шығармашылықты қолдайды

2= Мектепте нарықтық экономика негіздерін оқытады

3= Мектепте кәсіпкерлік негіздерін оқытады

4= Университеттер мен колледждер жақсы дайындықты қамтамасыз етеді

5= Бизнес пен басқару саласындағы білім жақсы дайындықты қамтамасыз етеді

6= Кәсіптік білім жақсы дайындықты қамтамасыз етеді

3.2.5 ҒЗТКЖ-ны ұсыну

Қазақстандық сарапшылар жоғары оқу орындарынан және ғылыми-зерттеу институттарынан жаңа және дамып келе жатқан компанияларға білімді беру мәселесі алаңдаушылық туғызады деп санайды. 2014 жылы бұл мәселе бойынша қазақстандық сарапшылардың орташа бағасы тек 1,85 болды. 2015 жылы (2,89), 2016 жылы (2,86) және 2017 жылы (3,03) көрсеткіштер жоғарылағанына қарамастан, олар инновациялық-бағдарлы экономика (4,4) көрсеткіштерімен салыстырғанда әлі де төмен деңгейде.

Сарапшылар Қазақстандағы жаңа және дамып келе жатқан компаниялар білімге

және ғылыми зерттеулерге және ірі компаниялармен бірдей қолжетімділікке ие бола алмайды деп санайды. 2014 жылғы төмен баға (1,97), 2015 жылы (2,89), 2016 жылы (2,92) және 2017 жылы (2,94) айтарлықтай өзгермеді.

2014 жылы (1,76), 2015 жылы (3,09) және 2016 жылы (2,76) сарапшылар жаңа және дамып келе жатқан компаниялар жаңа технологияларға қол жеткізе алатынына күмәнданды. 2017 жылы (3,44) бұл көрсеткіш айтарлықтай жоғарылап, белгілі прогрес барын айғақтайды.

3.5 Кесте Кәсіпкерлерге ҒЗТҚЖ ұсынуды бағалауы

	2017	2016	2015	2014
Жаңа технологиялар, ғылыми және өзге де білімдер университеттер мен ғылыми орталықтардан тиімді түрде жаңа және дамушы компанияларға ұсынылады.	3.03*	2.86	2.89	1.85
Жаңа және дамушы компаниялар ірі қалыптасқан компаниялар сияқты жаңа технологиялар мен ғылыми зерттеулерге қол жеткізе алады.	2.94	2.92	2.89	1.97
Жаңа және дамушы компаниялар өздеріне жаңа технологияларды сатып алуға жағдай жасай алады.	3.44	2.76	3.09	1.76
Жаңа және дамушы компаниялар жаңа технологияларды сатып алуға мүмкіндік беретін мемлекеттік субсидиялардың тиімді жүйесі бар.	3.76	3.65	3.32	2.64
Ғылыми-технологиялық инфрақұрылым кем дегенде бір салада әлемдік деңгейде жоғарғы технологиялық кәсіпорындарды құру үшін тиімді қолдау көрсетеді.	3.25	3.49	3.43	2.15
Инженерлер мен ғалымдарға жаңа және дамушы компаниялар арқылы олардың идеясын коммерциялық енгізу бойынша білікті қолдау көрсетіледі.	3.75	2.97	2.83	2.12

*Ескертпе: сарапшылардың ойынша, жаңа кәсіпкерлерге жаңа технологиялар мен білімді беру тиімсіз берілуде деп түсіну қажет

Сәл жоғары көрсеткіштер жаңа және дамып келе жатқан компаниялардың жаңа технологияларды сатып алуына мүмкіндік беретін мемлекеттік субсидияларды беру санатына қойылды. 2014 жылғы ең төменгі нәтиже (2,64), 2015 жылғы (3,32), 2016 жылғы (3,65) және 2017 жылғы (3,76) жоғарырақ көрсеткіштермен алмастырылды. Алайда, сарапшылар Қазақстанның ғылыми-техникалық базасы әлемдік деңгейдегі кәсіпорындар құруға ықпал етеді деген тұжырымға күмәнмен қарады. Бағалау 2014 жылы 2,64-тен 2017 жылы 3,25-ке дейін жетті. Сарапшылар, сонымен қатар, өздерінің идеяларын коммерцияландыруды қалайтын қазақстандық ғалымдар мен инженерлерге қолдауға қатысты күмән білдірді, көрсеткіштер төмендегідей өзгеріп отырды: 2014 жылы – 2,12, 2015 жылы – 2,83 және 2016 жылы – 2,97.

Дегенмен, 2017 жылы айтарлықтай жоғары көрсеткіш (3,75) осы саладағы белгілі бір прогресті білдіреді.

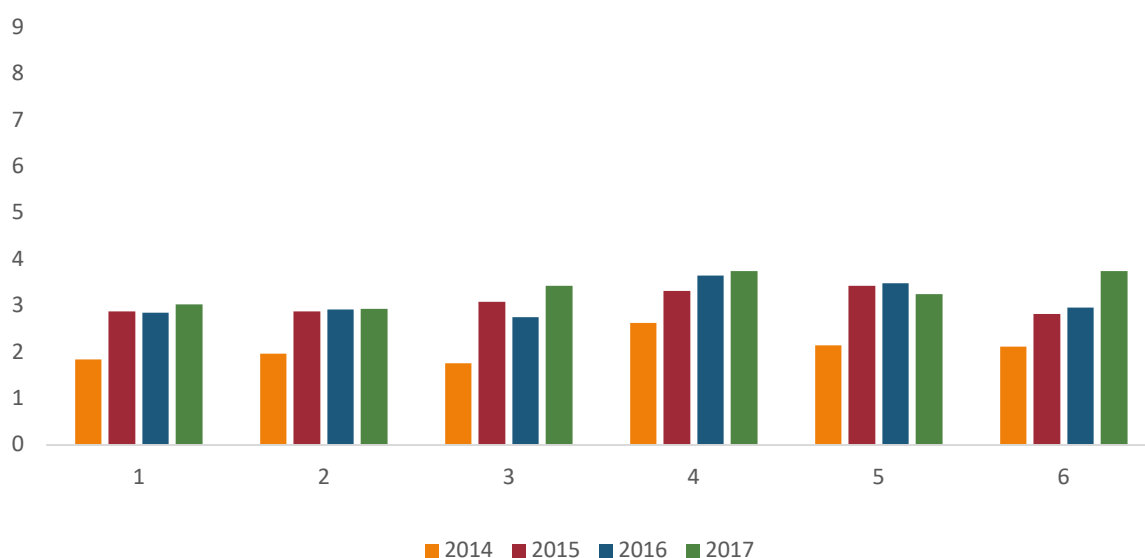
GEM зерттеуіне сәйкес ҒЗТҚЖ-ны жеткізу ресурстық-бағдарлы экономикаларда 3,6, тиімділікті-бағдарлы экономикаларда - 3,6, ал инновациялық-бағдарлы экономикаларда – 4,4 деңгейінде болды. Қазақстан GEM елдерінің арасында 3,1 көрсеткішімен осы саладағы жұмыстың тиімділігін арттыруы қажет.

Жалпы, Қазақстандағы жаңа және дамып келе жатқан компанияларға ҒЗТҚЖ-ны, технологиялар мен білім беруді жеткізу жеткіліксіз болып отыр. Мемлекеттік субсидиялардың өсуі жаңа және дамып келе жатқан компанияларға жаңа технологияларды және ҒЗТҚЖ-ны жеткізудің нәтижелерін бермеді. Бұл жаңа және дамып келе жатқан компанияларды ірі және

тұрақтанған компаниялармен салыстырғанда теңсіздік жағдайға қояды. Дегенмен, осы саладағы жағдай баяу болса да, жақсарып келеді. Белгілі прогреске қарамастан, сарапшылардың пайымдауларына сүйенсек, технологияларды коммерциализациялау мүмкіндіктері жеткіліксіз деңгейде қалып отыр.

Ғылыми-технологиялық институттар жаңа және дамып келе жатқан компаниялармен қарым-қатынасты белсенді түрде дамытуға және ұқсас компанияларды табуға және ғалымдар мен инженерлердің идеяларын жеңіл коммерцияландыруға қолайлы жағдайлар жасауға ұмтылу керек.

3.5 Сурет ҒЗТҚЖ ұсынуды бағалау

Мұнда

1= ҒЗТҚЖ компанияларға ұсыну

2= Компаниялардың ҒЗТҚЖ-ға қолжетімділігі

3= Жаңа технологиялар бағасы қолжетімді

4= Жаңа технологияларды сатып алу үшін мемлекеттік субсидиялар

5= Ғылыми зерттеу жаңа технологияларды қолданатын венчурлық кәсіпорындарды құруға көмектеседі

6= Зерттеулердің коммерциализациясын қолдау

3.2.6 Коммерциялық инфрақұрылым

Қазақстандық сарапшылардың жаңа және дамып келе жатқан кәсіпорындарға көмек көрсете алатын қосалқы мердігерлер санын бағалау 2014 – 2017 жылдар аралығында

жақсарды; орташа көрсеткіш 2014 жылғы 3,0-тен 2015 жылы 4,83-ке дейін өсіп, 2016 жылы 4,7-ге дейін түсіп кетті де, 2017 жылы 5,19-ға дейін тағы жоғарлады. Қосалқы мердігерлердің

қолжетімділігін бағалау көрсеткіштері төменірек болды. Сарапшылардың пікірінше, жаңа және дамып келе жатқан компанияларға қосалқы мердігерлерді табу оңай емес: 2014

жылы көрсеткіш 3,55 деңгейінде болды, 2015 жылы 3,95-ке дейін және 2016 жылы 4,32 дейін өсті. 2017 жылы (4,30) бұл көрсеткіштің бағалануы өзгеріссіз қалды.

3.6 Кесте Коммерциялық және кәсіби инфрақұрылымды бағалау

	2017	2016	2015	2014
Жаңа және дамушы компанияларға қолдау көрсету үшін қосалқы мердігерлердің, өнім берушілердің және кеңесшілердің саны жеткілікті.	5.19*	4.7	4.83	3.0
Жаңа және дамушы компаниялар қосалқы мердігерлерді, өнім берушілерді және кеңес берушілерді тартумен байланысты шығындарды жабуға қабілетті.	4.14	4.24	3.48	2.4
Жаңа және дамушы компаниялар үшін жақсы қосалқы мердігерлерді, өнім берушілерді және кеңес берушілерді табу қиындық тудырмайды.	4.30	4.32	3.95	2.55
Жаңа және дамушы компаниялар үшін сапалы заң және бухгалтерлік қызметті алу қиындық тудырмайды.	5.84	6.14	6.22	3.46
Жаңа және дамушы компаниялар үшін сапалы банктік қызмет көрсетуді (шоттарды жүргізу, валюта айырбастау бойынша мәмілет, қарыздық тілхат және т.б.) алу қиындық тудырмайды.	7.0	6.78	6.13	3.83

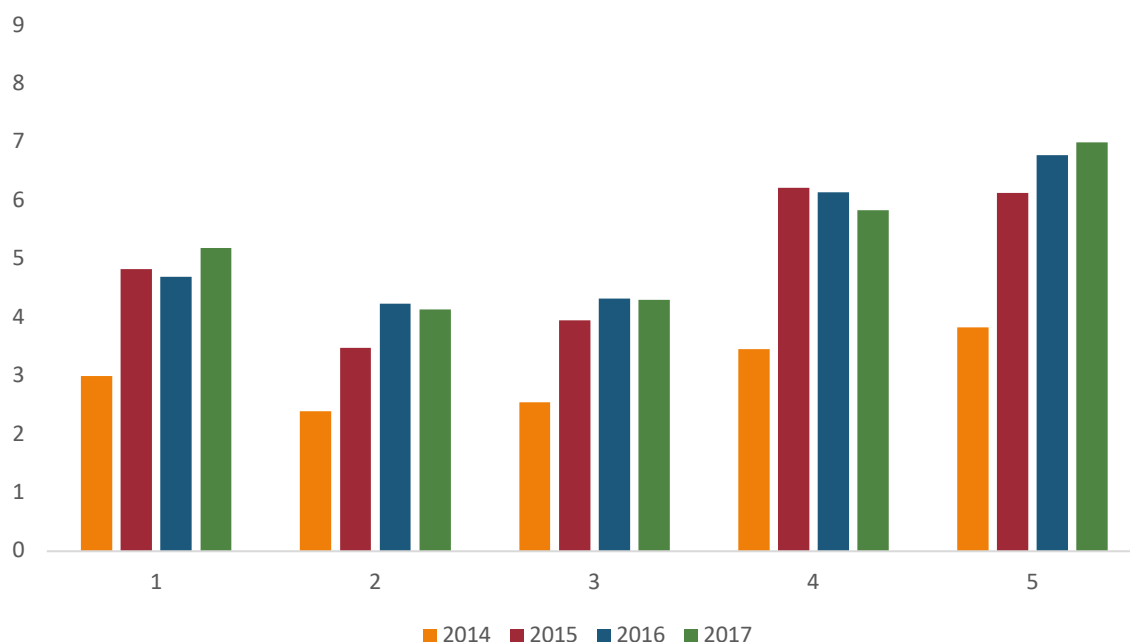
*Ескертпе: сарапшылардың ойынша жаңа және дамып келе жатқан компанияларға қолдау көрсету үшін қосалқы мердігерлердің, өнім берушілердің және кеңесшілердің саны жеткіліксіз деп түсіну қажет

Сарапшылардың пайымдауынша, Қазақстанда жоғары сапалы заң және бухгалтерлік есеп қызметтерін алуға болады; бұл көрсеткіш төмендегідей өзгеріп отырды: 2014 жылы – 3,46, 2015 жылы – 6,22, 2016 жылы – 6,14 және 2017 жылы – 5,84. Сонымен қатар, сарапшылар Қазақстандағы банк қызметтерінің қолжетімділігін жоғары бағалады: 2014 жылы -3,46, 2015 жылы -

6,13, 2016 жылы - 6,78 және 2017 жылы – 7,0.

Қазақстанның коммерциялық және заңдық инфрақұрылымының орташа көрсеткіші 2017 жылы 5,1 болды, бұл Қазақстанды инновациялық-бағдарлы (5,2) экономикалар қатарына қойып, GEM орташа көрсеткішінен (4,9) жоғары орналастырды.

3.6 Сурет Коммерциялық инфрақұрылымды бағалау

Мұнда

1= Жаңа және өсіп келе жатқан компанияларды қолдау үшін қосалқы мердігерлердің, өнім берушілердің және кеңес берушілердің саны жеткілікті

2= Қосалқы мердігерлердің, өнім берушілердің және кеңес берушілердің бағалары қолжетімді

3= Қосалқы мердігерлерге, өнім берушілерге және кеңес берушілерге қол жеткізу оңай

4= Заң және бухгалтерлік қызметі қолжетімді

5= Банк қызметтері қолжетімді

Қазақстан жаңа және дамып келе жатқан компанияларға банктік және бухгалтерлік қызметтер көрсету бойынша үздік нәтижелерді көрсетеді. Қазақстан жаңа және дамып келе жатқан компанияларға қосалқы мердігерлердің саны мен

қолжетімділігін арттырды, бірақ бухгалтерлік және банктік қызметтермен салыстырғанда бұл көрсеткіштің өсуі мардымсыз болды.

Қосалқы мердігерлердің жаңа және дамып келе жатқан компаниялар үшін қолжетімді болуы өте маңызды.

3.2.7 Ішкі нарық

Қазақстандық сарапшылар негізінен бақылау кезеңінде тұтынушылар тауарлары нарығының даму қарқынына қатысты өз бағасын өзгертті. 2014 жылы (3,03) сарапшылар тұтыну нарығын өте тұрақты деп анықтады. Бұл категория қиын, өйткені төменгі көрсеткіштер

нарықта кейбір тоқыраудың бар екенін көрсетсе, жоғары көрсеткіштер нарықта тұрбуленттілік бар екенін көрсетеді. 2015 жылы, тұтыну нарығы өзгермелі және мүмкін тұрақсыз (6,13) деп бағаланса, 2016 жылы (4,78) және 2017 жылы (4,74) сарапшылар бағалауы

тұтынушылар нарығының тұрақтануын көрсетеді. B2B тауарлар мен қызметтер нарығының тұрақтылығы туралы сараптамалық бағалау жоғарыда көрсетілген үрдіске ұқсас болды: 2014 жылы көрсеткіш 3,06 деңгейінде болды, 2015 жылы – 5,72 бағасымен нарық өзгермелігін көрсетіп, 2016 жылы 4.68 және 2017 жылы 4,47 көрсеткішімен тұрақтанды. Жаңа және дамып келе жатқан компаниялардың жаңа нарыққа шығу мүмкіндігіне келер болсақ, мамандар 2014 жылы (2,5) бұл мәселе жөнінде күмән білдіріп, 2015 жылы (4,3), 2016 жылы (4,62) және 2017 жылы (4,57) бағалауларын жақсартты. Сарапшылар 2014 жылы жаңа және дамып келе жатқан компаниялар үшін нарыққа кірудің қолжетімділігін (2,29) төмен бағалады, кейін 2015 жылы (4,38) жаңа нарықтарға қолжетімді болатынын ескере отырып, өз ойларын өзгертті; сарапшылар 2016 жылы (4,43) жаңа және дамып келе жатқан компаниялар үшін жаңа нарықтарға қолжетімділікке қатысты оң баға берді. 2017 жылы бағалау төмен болды (3,97), бұл нарыққа

шығудың қол жетімділігі көптеген кәсіпкерлер үшін проблема болып қалатынын көрсетеді. Дегенмен, сарапшылар Қазақстандағы іскерлік бәсекелестіктің әділеттігіне қатысты алаңдаушылық білдірді. 2014 жылы (2,27) көптеген сарапшылар қазірдің өзінде тұрақтанған компаниялар нарыққа жаңа және дамып келе жатқан компаниялардың кіруіне кедергі келтіреді деп санады. 2015 жылы (3,93) сарапшылар бұл мәселеге қатысты оң баға беріп, бірақ 2016 жылы бағалауды сәл төмендетті (3,84). Дегенмен, 2017 жылы (4,46) көрсеткіш әлдеқайда жоғары болды, ол жаңа және дамып келе жатқан компаниялар ірі компаниялардың бәсекелестікке қабілеттілігінен жақсы қорғалғанын көрсетті. Сарапшылар Қазақстандағы монополияға қарсы заңнаманың тиімділігіне 2014 жылы (2,42) күмәнмен қарады, олардың бұл мәселеге қатысты пайымдаулары 2015 жылы (4,28), 2016 жылы (3,38) және 2017 жылы (4,26) өзгеріп отырды.

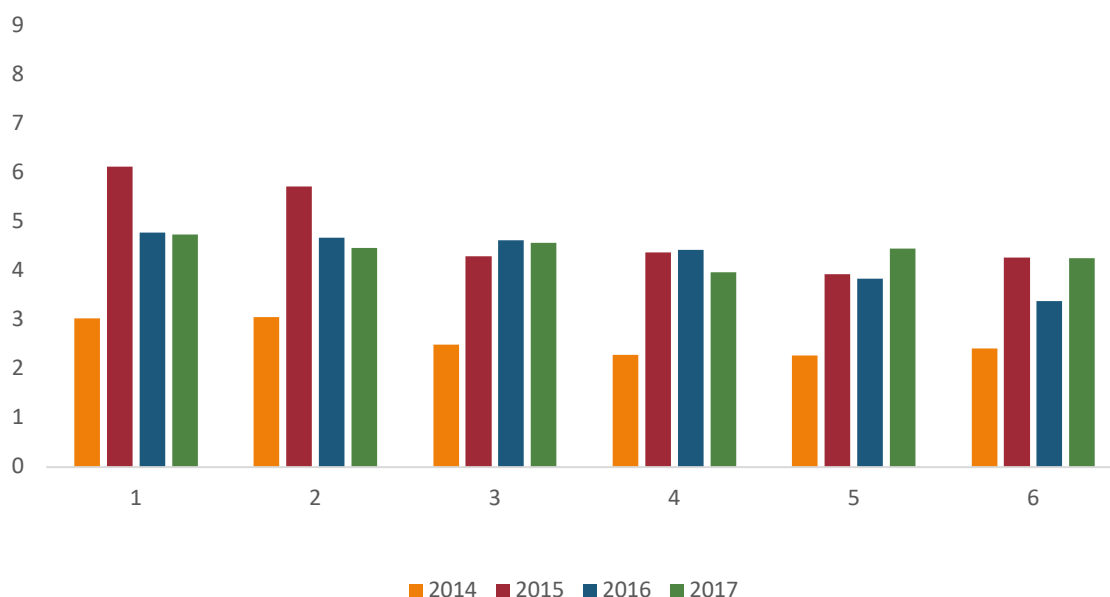
3.7 Кесте Ішкі нарық серпінін бағалау

	2017	2016	2015	2014
Тұтынушылық тауарлар мен қызметтер нарығы жыл сайын күрт өзгереді	4.74*	4.78	6.13	3.03
Корпоративті клиенттерге арналған нарық (B2B нарығы) жыл сайын күрт өзгереді	4.47	4.68	5.72	3.06
Жаңа және дамушы компаниялар жаңа нарықтарға еркін шыға алады	4.57	4.62	4.30	2.5
Жаңа және дамушы компаниялар нарыққа шығумен байланысты шығындарды төлеуге қабілетті	3.97	4.43	4.38	2.29
Жаңа және дамушы компаниялар нарықтарға шыға алады, және нарықта өз орнын алған компаниялар оған қарсы келе алмайды	4.46	3.84	3.93	2.27
Тәжірибеде тиімді қолданатын монополияға қарсы заңнама әрекет етеді	4.26	3.38	4.28	2.42

*Ескертпе: сарапшылардың ойынша, тұтынушылар тауарлары мен қызметтер нарығы жыл сайын өзгеру үстінде деп түсіну қажет

3.7 Сурет Нарық серпінін бағалау

Мұнда

1= Тұтынушы нарығының серпіні

2= Бизнес-бизнес нарығының серпіні

3= Жаңа компаниялардың нарыққа шығу мүмкіндігі

4= Нарыққа шығу құны қолжетімді

5= Қалыптасқан компаниялар нарыққа шығуға кедергі жасамайды

6= Монополияларға қарсы заң тиімді және қолданысы кең

GEM зерттеуінде ішкі нарық қарқыны санаты бойынша орташа көрсеткіштер ресурстық-бағдарлы (5,6) экономикаларда тиімділікті-бағдарлы (5,0) және инвестициялық-бағдарлы (5,1) экономикаларға қарағанда жоғары болды. Қазақстанның көрсеткіші (4,6) GEM орташа көрсеткіштерінен біршама төмен болды, бұл жаңа және дамып келе жатқан компаниялар нарықта тұрақтанған компаниялармен бәсекелестікке түсуі үшін жұмысты жалғастыру керектігін білдіреді.

2015 жылы Қазақстанда нарықтық құбылмалылықты немесе қоршаған

ортаның түрбуленттілігін сезіну айтарлықтай өсті, алайда 2016 жылы көрсеткіш төмендеді. Жаңа және дамып келе жатқан компаниялар нарықта тұрақтанған компаниялардың жоғары шығындары мен қолайсыз бәсекелестікке байланысты маңызды кедергілерге тап болып отыр, өйткені монополияға қарсы заңдар жеткілікті түрде қамтамасыз етілмейді. Дегенмен, осы салалардағы сарапшылардың бағалауы айтарлықтай жақсарды, бұл жағдайдың жақсарғанын көрсетеді.

3.2.8 Физикалық инфрақұрылым

Қазақстандық сарапшылар 2014 жылға арналған физикалық инфрақұрылымның жай-күйін (2,89) өте жағымсыз деп бағалады. Алайда сарапшылардың бағалауы 2015 жылы (4,24) және 2016 жылы (3,7) жақсарды. 2017 жылы да орташа көрсеткіш (4,0) жоғары болды. Жаңа және дамып келе жатқан компаниялар үшін коммуникацияларға қол жеткізу құны туралы сарапшылардың бағалауы оң болды. Орташа көрсеткіш 2014 жылы 3,83, 2015 жылы 6,02 және 2016 жылы 6,68 деңгейінде болды. 2017 жылы бұл көрсеткіш 6,70 деңгейінде болды. Жаңа және дамып келе жатқан компаниялар үшін бір аптаның ішінде

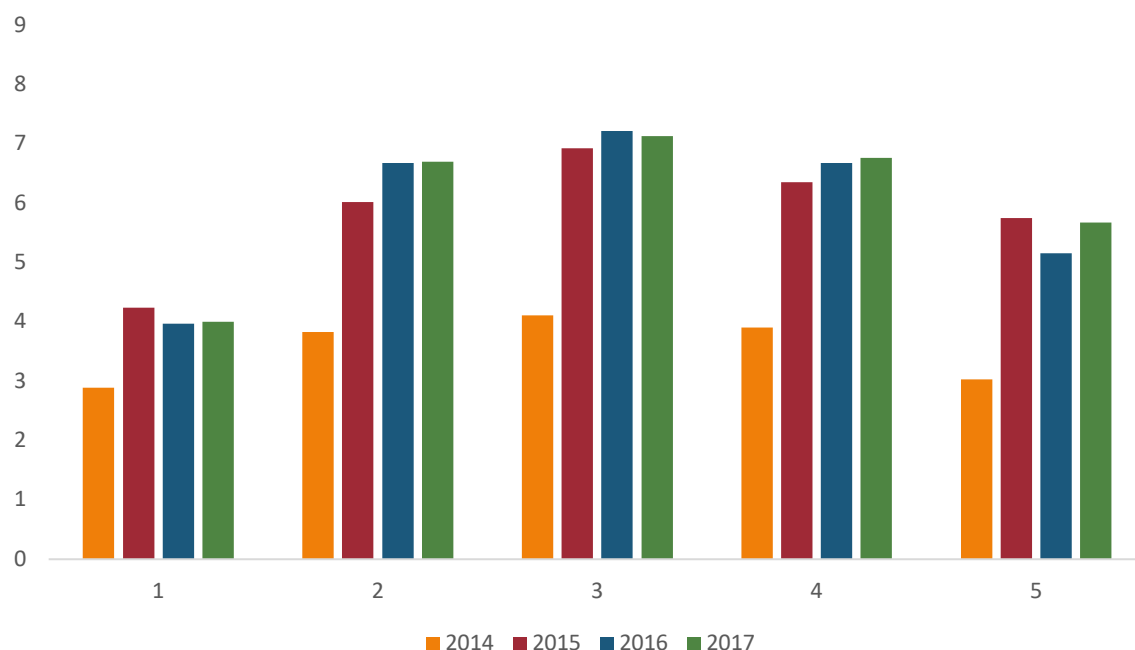
коммуникацияға қол жеткізу мүмкіндігін бағалау да үнемі өсіп отырды: 2014 жылы 4,11-ден басталып, 2017 жылы 7,13 жетті. Сонымен қатар, негізгі коммуналдық қызметтердің қаржылық қолжетімділігіне қатысты сарапшылардың бағалауы өсті: 2014 жылы 3,91-ден 2017 жылы 6,70-ке дейін көрсеткіш жоғарылады. Дегенмен, сарапшылар жаңа және дамып келе жатқан компанияларға негізгі коммуналдық қызметтерге бір ай ішінде қол жеткізу мүмкіндігіне қатысты біраз күмәнмен қарады: 2014 жылы – 3,03, 2015 жылы – 5,75, 2016 жылы – 5,16 және 2017 жылы- 5,68.

3.8 Кесте Физикалық инфрақұрылым мен қызметтерді бағалау

	2017	2016	2015	2014
Физикалық инфрақұрылым (жолдар, коммуналдық қызмет, коммуникация, қалдықтарды кәдеге жарату және т.б.) жаңа және дамушы компаниялардың дамуына қолдау көрсетеді.	4.0*	3.97	4.24	2.89
Жаңа және дамушы компания үшін байланыстың сапалы каналына (телефон, Интернет және т.б.) қол жеткізу өте қымбат болып табылмайды.	6.70	6.68	6.02	3.83
Жаңа және дамушы компания апта бойында байланыстың сапалы каналына (телефон, Интернет және т.б.) қол жеткізе алады	7.13	7.22	6.93	4.11
Жаңа және дамушы компаниялар негізгі коммуналдық қызметтердің (газ, сумен жабдықтау, электр энергиясы, кәріздендіру және т.б.) құнына төлем жүргізуге қабілетті	6.76	6.68	6.36	3.91
Жаңа және дамушы компаниялар ай бойында негізгі коммуналдық қызметтерге (газ, сумен жабдықтау, электр энергиясы, кәріздендіру және т.б.) қол жеткізе алады.	5.68	5.16	5.75	3.03

*Ескертпе: сарапшылардың ойынша, физикалық инфрақұрылым жаңа компаниялардың дамуына жеткіліксіз деңгейде әсер етеді деп түсіну қажет

3.8 Сурет Физикалық инфрақұрылымды бағалау

Мұнда

- 1= Физикалық инфрақұрылым жаңа компанияларға көмектеседі
- 2= Негізгі коммуналдық төлемдер бойынша шығындар қолжетімді
- 3= Байланыс каналдарына қол жеткізу қымбат емес
- 4= Байланыс каналдарына бір апта ішінде қосылуға болады
- 5= Коммуналдық қызметке бір ай ішінде қосылуға болады

Бұл санаттағы GEM-нің орташа көрсеткіштері ресурстық-бағдарлы экономикалар үшін 6,0, тиімділікті-бағдарлы экономикалар үшін 6,4 және инновациялық-бағдарлы экономикалар үшін 6,8 құрады.

Қазақстанның физикалық инфрақұрылым бойынша жалпы көрсеткіші 4,6 деңгейінде болды. Қазақстан осы көрсеткіш бойынша 2017 жылы GEM жобасына қатысқан 54 елдің ішінде 32 орынды иеленді. Қазақстанның кейбір орташа көрсеткіштері жоғары болса да (мысалы, негізгі коммуналдық қызметтердің қолжетімділігі), басқа көрсеткіштері төмен болды. Сарапшылар физикалық инфрақұрылымның жаңа

кәсіпорындарға қолдау көрсету қабілетін өткен жылдармен салыстырғанда жоғары бағалады, бірақ басқа елдермен салыстырғанда Қазақстан көрсеткіштері әлдеқайда төмен. Қазақстан өзінің физикалық инфрақұрылымын және жаңа және дамып келе жатқан компанияларға байланыс пен негізгі коммуналдық қызметтерге қол жеткізу мүмкіндігі бойынша көрсеткіштерін жақсартты. Алайда, осы санаттағы 32 орын болашақта жақсару қажеттілігін көрсетеді. Қазақстан өзінің физикалық инфрақұрылымын дамытуды жалғастырып, базалық коммуналдық қызметтерді неғұрлым қысқа мерзім ішінде қолжетімді етуге тиіс.

3.2.9 Мәдени және әлеуметтік қалыптар

2014 жылы қазақстандық сарапшылар елде жеке күш-жігермен қол жеткізген табысты ұлттық мәдениетте қолдау көрсеткішіне салыстырмалы түрде төмен баға берді (3,62). Алайда, 2017 жылы (5,16) бұл көрсеткіш әлдеқайда жоғары болды. Сонымен қатар, өзін-өзі қамтамасыз ету және жеке бастамаға қатысты сарапшылардың бағалауы 2016 жылы (5,16) және 2015 жылы (5,02) 2014 жылға қарағанда (3,43) жоғары болып, олар жеке жетістікке қолдау көрсету бағаларынан асып түсті. 2017 жылы бұл көрсеткіш аздап төмендеді (5,03). Қазақстанда бизнес-тәуекелдерді

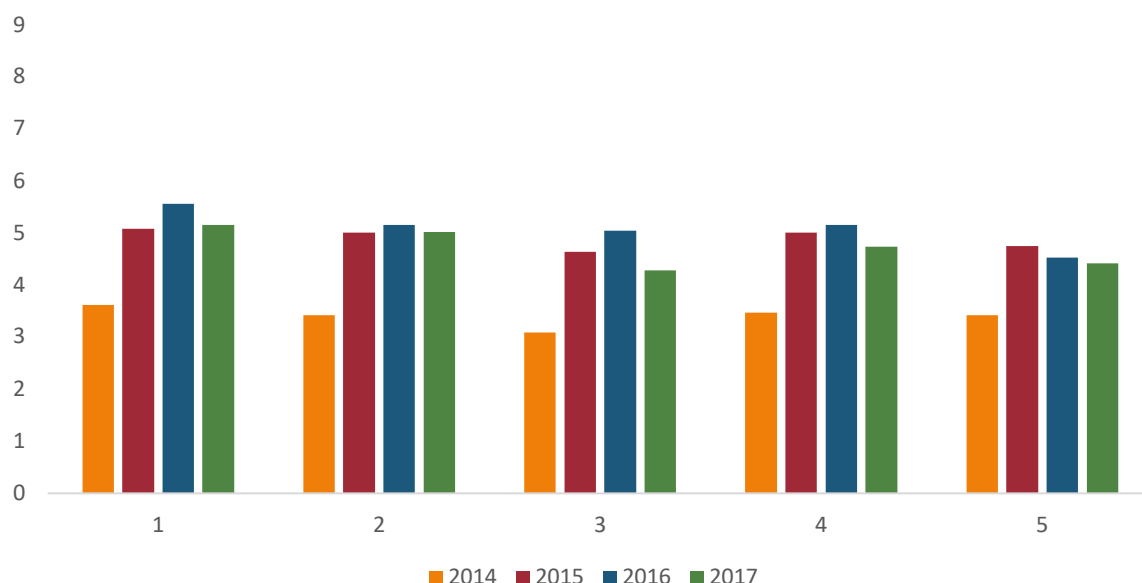
қабылдауды көтермелеу бойынша сарапшылардың бағалауы жоғарыдағы көрсеткішке ұқсас болды: 2014 жылы - 3,09 және 2017 жылы – 4,29. 2014 жылы ұлттық мәдениетте шығармашылық және инновациялық көзқарастарды қолдау көрсеткішін бағалау 3,47 деңгейінде болды, ол 2017 жылы 4,74-ке дейін өсті. Сарапшылар Қазақстандағы адамның өз өмірін басқарудағы жауапкершілігіне баса назар аудара отырып, төмен баға берді: 2014 жылы – 3,43, 2015 жылы – 4,76, 2016 жылы – 4,54 және 2017 жылы – 4,42.

3.9 Кесте Әлеуметтік және мәдени қалыптарды бағалаудың кәсіпкерлікке әсері

	2017	2016	2015	2014
Ұлттық мәдениет өз күшімен қол жеткізілген тұлғалық жетістік идеясына әржақты қолдау көрсетеді.	5.16*	5.57	5.09	3.62
Ұлттық мәдениет өз-өзіне жеткіліктілік, тәуелсіздік және жеке бастама сияқты құндылықтарды басып көрсетеді.	5.03	5.16	5.02	3.43
Ұлттық мәдениет кәсіпкерлік тәуекелге қолдау көрсетеді.	4.29	5.05	4.65	3.09
Ұлттық мәдениет шығармашылық тәсіл мен жаңа деген ұмтылысты қолдайды.	4.74	5.16	5.02	3.47
Ұлттық мәдениет өз өміріне жауапкершілік алған тұлғалық (ұжымдық емес) жауапкершілікті қолдайды.	4.42	4.54	4.76	3.43

*Ескертпе: сарапшылардың ойынша, ұлттық мәдениет жеке бастың жетістігінің идеясына қатысты бейтарап болып келеді деп түсіну қажет

3.9 Сурет Әлеуметтік және мәдени қалыптарды бағалау

Мұнда

1= Жеке сәттілік жоғары бағаланады
2= Мәдениет өзін-өзі қамтамасыз етуді қолдайды

3= Мәдениет тәуекелді қолдайды
4= Мәдениет шығармашылықты қолдайды
5= Мәдениет жауапкершілікті жоғары бағалайды

Бұл санатта GEM орташа көрсеткіштері 2017 жылы төмендегідей болды: ресурстық-бағдарлы экономикалар үшін 4,8, тиімділікті-бағдарлы экономикалар үшін 4,6, инновациялық-бағдарлы экономикалар үшін 5,1. Қазақстанның әлеуметтік және мәдени қалыптарды бағалаудың жалпы көрсеткіші (4,68) үш орташа көрсеткіштен біраз төмен болды (2017 жылы Қазақстан 54 қатысушы мемлекет арасында 32 орынды иеленді).

Елде кәсіпкерлікті дамыту үшін мәдени және әлеуметтік қалыптардың кәсіпкерлікті қолдайтын аспектілерін, әсіресе төмен баға алған өз өмірін басқару бойынша адамдар жауапкершілігі мәселесіне көңіл бөлген маңызды. Сонымен қатар, адамдардың кәсіпкерлік тәуекелдерді алуын қолдау керек. Сондай-ақ, инновацияны және шығармашылықты жеке тұлғалар мен ұйымдар үшін жағымды қасиеттер ретінде көтермелеу маңызды.

3.3 КӘСІПКЕРЛІК ЖҮЙЕНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҒДАЙЛАРЫ ТУРАЛЫ КЕШЕНДІ ТҮСІНІК

Деректерді қорытындылау мақсатында кәсіпкерлік жүйенің құрылымдық жағдайларының орташа көрсеткіштерін есептеу арқылы негізгі компоненттердің

факторлық талдауы жүргізілді. Аталмыш көрсеткіштер **3.10 суретінде** келтірілген. Кәсіпкерлік жүйенің құрылымдық жағдайлары 9-балдық өлшем негізінде

бағаланды; бұл өлшемде 1 = толығымен қанағаттанарлықсыз, ал 9 = толығымен қанағаттанарлық дегенді білдіреді. Қазақстан кәсіпкерлік жүйесінің талдауы бұл жүйенің бірқатар артықшылықтарын айқындады. Мәселен, Қазақстандағы кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау жоғары деңгейде, кәсіпкерлікті қолдау бағдарламалары жұмыс істейді, ал физикалық инфрақұрылым,

коммерциялық және құқықтық инфрақұрылым жаңа кәсіпорындарға қолдау көрсетеді. Сонымен бірге мектепте, орта және жоғары білім деңгейінде кәсіпкерлік білім жақсаруды қажет етеді. Бұдан басқа, ҒЗТКЖ-ны компанияларға беру үдерісі айтарлықтай жақсарту жұмыстарын қажет етеді, өйткені қазіргі уақытта мұндай трансферт деңгейі жеткіліксіз.

3.10 Сурет Қазақстандағы кәсіпкерлік жүйенің орташа көрсеткіштері, 2017 ж.

■ Сарапшылар бағалауының орташа көрсеткіші: 1 = толығымен қанағаттанарлықсыз, 9 = толығымен қанағаттанарлық

Зерттеу мекемелері жаңа және дамып келе жатқан компаниялармен өз білімдерімен бөлісу керек, ал тұрақтанған компаниялардың бәсекелестікті тежеуге бағытталған әрекеттерін болдырмау шаралары тиімді түрде қолдануы керек. Сонымен қатар технопарктер мен бизнес-инкубаторлар жұмысының тиімділігі арттыруды үйреніп, олар көбірек қолдауға қол жеткізуі керек, олардың санын да ұлғайту абзал. Кәсіпкерлік экожүйенің әр санатында жетілдіруді қажет ететін олқылықтар айқындалды.

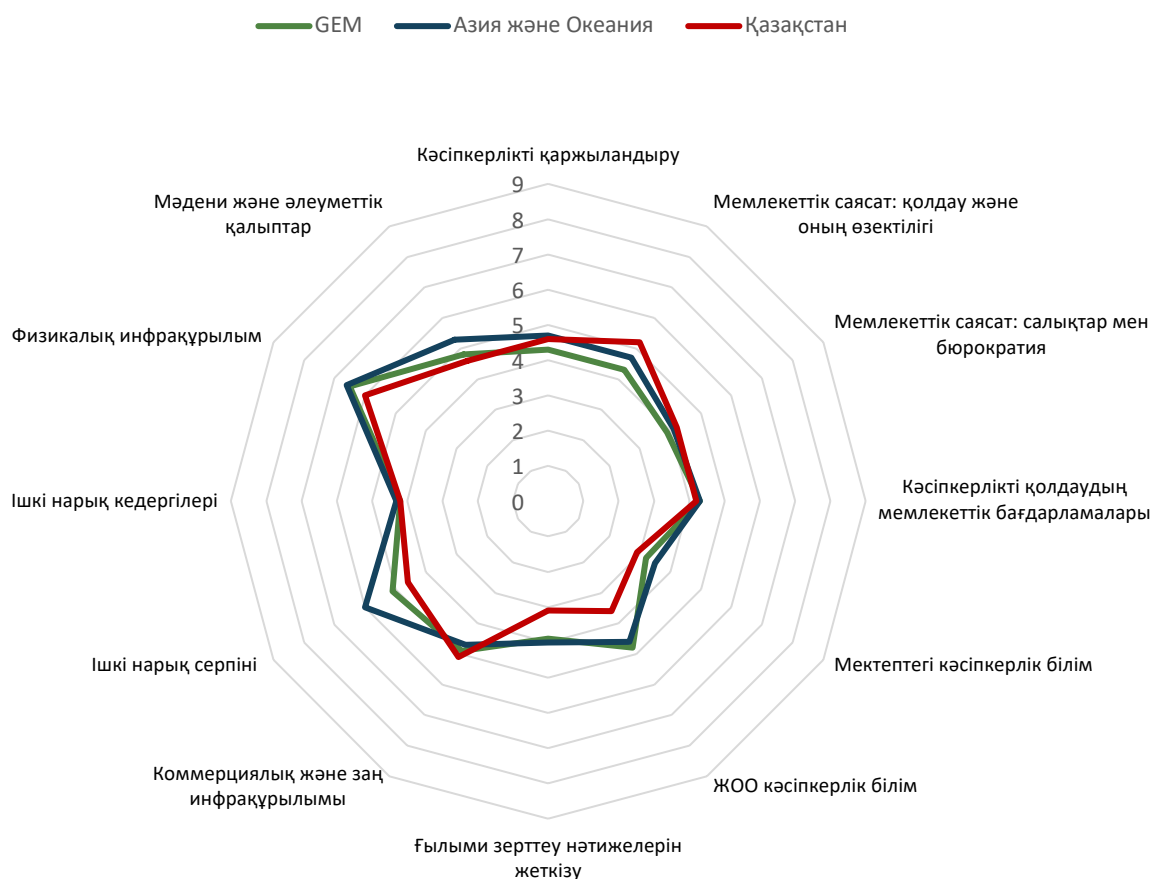
Мәселен, Қазақстандағы акциялар арқылы қаржыландыру жоғары технологиялы кәсіпорындарды құрып, дамыту үшін жеткіліксіз болып отыр. БРИКС елдерімен жүргізілген салыстырмалы сараптама Қазақстанның әр мемлекеттен жақсы тәжірибе үлгілерін игеруге мүмкіндігі бар екенін көрсетеді. Мәселен, Қазақстан Қытай мен Үндістаннан кәсіпкерлікті қаржыландыру мен ҒЗТКЖ-ны жеткізу салаларында тәжірибе алмасуына болады.

3.4 ҚАЗАҚСТАН КӘСІПКЕРЛІК ЖҮЙЕСІНІҢ ЖАҢАНДЫҚ ЖҮЙЕДЕГІ ОРНЫ

Біз кәсіпкерлік экожүйесінің негізгі құрылымдық шарттарын сипаттайтын Қазақстан көрсеткіштерін БРИКС елдерімен, Азия және Океания аймағымен, GEM орташа көрсеткіштерімен салыстырамыз (3.11-3.13-суреттері).

Көріп отырғанымыздай, Қазақстан барлық төрт топ бойынша аса жоғары деңгейге жетті. Дегенмен, мектеп және жоғары оқу орындары деңгейінде кәсіпкерлік білім беру және ҒЗТҚЖ-ны жеткізу қазақстандық экожүйенің әлсіз жақтары болып, жақсартуды қажет етеді.

3.11 сурет Кәсіпкерліктің құрылымдық жағдайларын салыстыру, аймақтар бойынша 2017 ж.

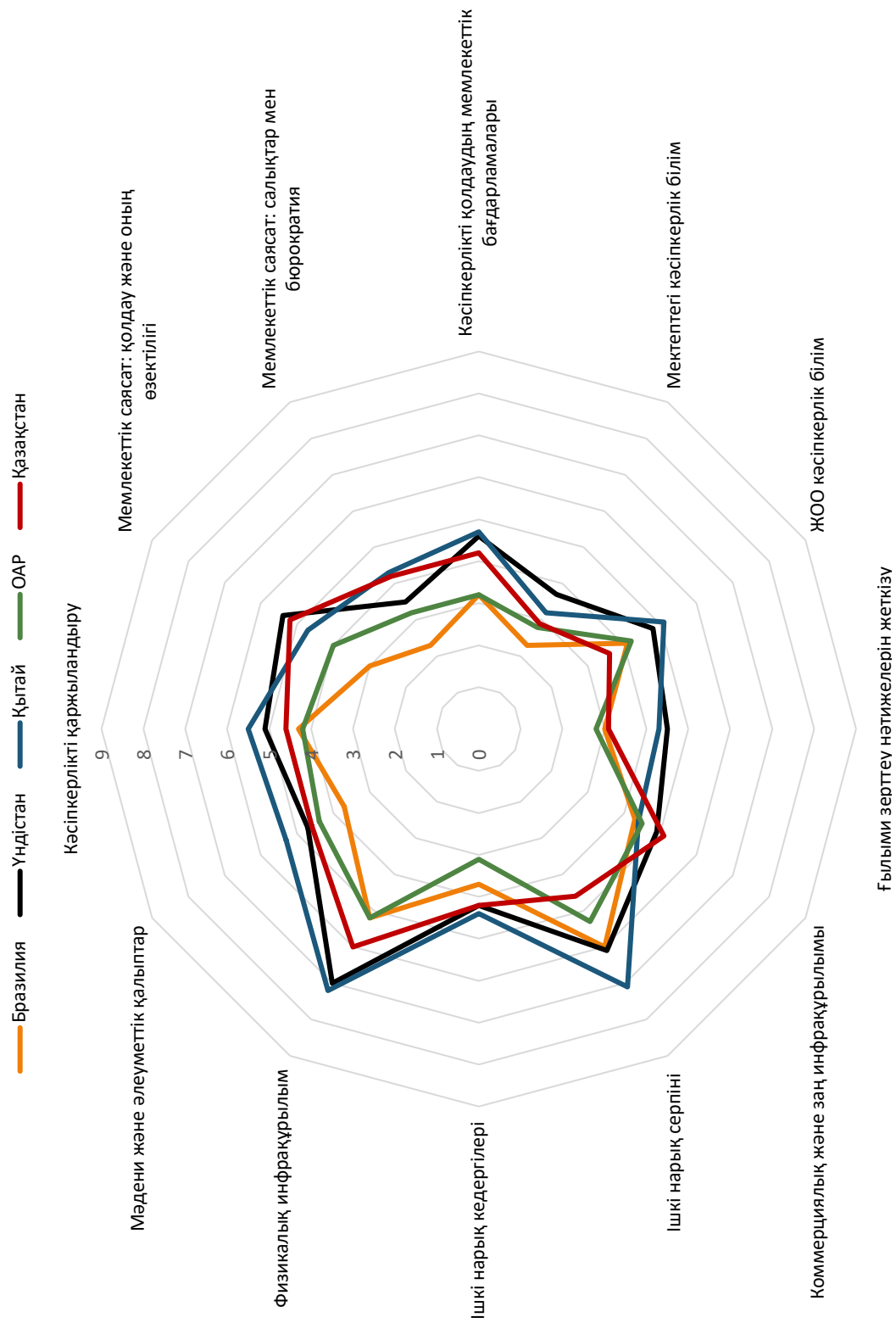

3.12 Сурет Кәсіпкерліктің құрылымдық жағдайларын салыстыру, экономиканың даму деңгейі бойынша 2017 ж.

3.14 Сурет Қазақстанның кәсіпкерлік жүйесін салыстыру, 2017 ж.

3.10 Кесте Кәсіпкерліктің құрылымдық жағдайларын салыстыру бойынша мәліметтер , 2017 ж.

	GEM	Азия және Океания	Тиімділікті-бағдарлы	Қазақстан	Бразилия	Үндістан	Қытай	ОАР	Ресурстық-бағдарлы	Инновациялық-бағдарлы
Кәсіпкерлікті қаржыландыру	4.3	4.7	4.1	4.6	4.3	5.1	5.5	4.2	4.2	4.5
Мемлекеттік саясат: қолдау және оның өзектілігі	4.3	4.7	4.0	5.2	3.0	5.4	4.7	4.0	4.8	4.5
Мемлекеттік саясат: салықтар мен бюрократия	3.9	4.1	3.5	4.2	2.3	3.5	4.3	3.2	3.9	4.2
Кәсіпкерлікті қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары	4.3	4.3	4.0	4.2	3.2	4.6	4.7	3.2	3.9	4.7
Мектептегі кәсіпкерлік білім	3.2	3.5	3.0	2.9	2.3	3.7	3.2	2.8	2.9	3.5
ЖОО кәсіпкерлік білім	4.8	4.6	4.8	3.6	4.1	4.8	5.1	4.2	4.5	4.8
Ғылыми зерттеу нәтижелерін жеткізу	3.9	4.0	3.6	3.1	3.0	4.5	4.3	2.8	3.6	4.4
Коммерциялық және заң инфрақұрылымы	4.9	4.7	4.7	5.1	4.3	4.9	4.4	4.5	4.8	5.1
Ішкі нарық серпіні	5.1	6.0	5.1	4.6	6.0	6.1	7.1	5.3	5.6	5.0
Ішкі нарық кедергілері	4.2	4.3	4.0	4.2	3.7	4.2	4.4	3.1	4.1	4.5
Физикалық инфрақұрылым	6.5	6.6	6.3	6.0	5.2	7.0	7.2	5.2	6.1	6.6
Мәдени және әлеуметтік қалыптар	4.8	5.3	4.6	4.6	3.7	4.7	5.3	4.4	4.8	5.1

3.5 КӘСІПКЕРЛІКТІ ҢНТАЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ТЕЖЕУ ФАКТОРЛАРЫ

Осы бөлімде сарапшылардың Қазақстанда кәсіпкерлікті ынталандырудың және тежеудің негізгі үш факторлары жайындағы сұрақтарға жауаптары талданады.

Сарапшылар пайымдауынша сыбайлас жемқорлық Қазақстандағы кәсіпкерліктің басты шектеуші факторларының бірі болып табылады. Іс жүзінде барлық сарапшылар, сыбайлас жемқорлық, соның ішінде ұрлау және қорқытып алу, әлеуетті кәсіпкерлердің

бизнесін ашуға және дамытуға қиындық тудыратын күрделі мәселе болып қала беретіндігін атап өтті. Қаржылық қолдау маңызды мәселе болып қала бермек, себебі Қазақстандағы үлестік қаржыландыру дамымаған. Сонымен қатар, кәсіпкерлердің қажетті кепілдігі болмағандықтан, банктердің несиесін алу өте қиын, ал көптеген банктер шағын бизнесті қаржыландырудан бастартады, себебі олар бұл тәуекелі жоғары іс деп есептейді.

3.11 Кесте Қазақстан сарапшылары кәсіпкерлікті тежеуші және ынталандырушы факторлар ретінде көрсеткен мәселелер, 2017 ж.

Тежеуші факторлар*	%	Ынталандырушы факторлар	%
Жемқорлық	54.5	Мемлекеттік бағдарламалар	48.7
Қаржылық қолдау	50.6	Мемлекеттік саясат	45.8
Мемлекеттік саясат	44	Саяси, институционалды және әлеуметтік мәнмәтін	41.1
Ішкі нарықтың ашықтығы	32.7	Экономикалық климат	38.3
Экономикалық климат	28	Кәсіпкерлікке бейімділік	24.6
Жұмыс күшінің сапасы	17.2	Қаржылық қолдау	22.4
Саяси, институционалды және әлеуметтік мәнмәтін	13.8	Білім беру және кәсіби дайындық	22.2
Білім беру және кәсіби дайындық	10.8	Жұмыс күшінің құны, қолжетімділігі және реттелуі	19.7
Физикалық инфрақұрылымның қолжетімділігі	8.6	Ішкі нарықтың ашықтығы	9.4
Мәдени және әлеуметтік қалыптар	8.1	Интернационализация	9.4
Ақпарат	5.6	Мәдени және әлеуметтік қалыптар	6.7
ҒЗТҚЖ жеткізу	2.9	Коммерциялық инфрақұрылым	3.1
Мемлекеттік бағдарламалар	2.9	Халық құрамы	3.1
Коммерциялық инфрақұрылым	2.9	Ақпарат	2.8
Кәсіпкерлікке бейімділік	2.9	Экономикалық дағдарыс	2.8

*Ескертпе: сарапшылар кәсіпкерлікті тежеуші немесе ынталандырушы факторлар ретінде бірнеше саланы көрсете алды

Көптеген сарапшылар шағын кәсіпкерлікке көп салық салынатындығын айтады. Сарапшылардың пайымдауынша, мемлекеттік саясаттың кейбір бағыттары

Қазақстанда кәсіпкерліктің дамуына кедергі келтіруі мүмкін. Бұл үкімет саясаты ашық болмағандықтан, болжауға қиын болғандықтан және жұртшылыққа жеткізілмегендіктен,

нақты жергілікті экономикалық және іскерлік жағдайға байланыссыз болып, жүйелі түрде жүргізілмегендіктен болуы мүмкін. Сарапшылар ішкі нарықтағы ашықтық мәселесін талқылады. Бір жағынан, экономика импортқа бағытталған. Алайда, жаңа кәсіпорындардың күшті халықаралық бәсекелестермен бәсекелесуі қиын. Бұдан басқа, қазақстандық экспортқа бағдарланған кәсіпорындар жеткілікті бәсекеге қабілетті болу үшін жеткілікті деңгейде қолдау алмайды.

Сонымен бірге, сарапшылар мемлекеттік бағдарламаларды шағын кәсіпкерлік үшін қолайлы деп есептейді және елдегі кәсіпкерлікті дамытудың маңызды факторы ретінде қарастырады. Бұдан басқа, мемлекеттік саясат жаңа және дамып келе жатқан компанияларды ынталандырады. Мәселен, бір сарапшы «Қазақстандағы кәсіпкерліктің дамуына мемлекеттің күшті саяси еркі көмектеседі» деп

мәлімдеді. Сондай-ақ, сарапшылар Қазақстанда саяси, институционалдық және әлеуметтік мәнмәтін кәсіпкерлік үшін қолайлы екенін айтты. Атап айтқанда, жаңа бизнесті құрғысы келетін іскерлік белсенділігі бар көптеген адамдар бар. Сарапшылар экономикалық жағдайды кәсіпкерлікті тежеуші де, ынталандырушы да фактор ретінде қарастырады. Төмен бәсекелестік немесе белгілі бір тауарлар мен қызметтер үшін көптеген тауашалардың/қанағаттандырылмаған қажеттіліктердің болуы теріс фактор да, кәсіпкерліктің дамуына ықпал ететін фактор да болып табылады. Сарапшылардың пікірінше, қазақстандықтар кәсіпкерлік белсенділіктің жоғары деңгейіне ие. Бұл өздерінің кәсіпкерлік қабілеттеріне, яғни жаңа бизнес құру үшін жылдам пайдалана алатын тиімді мүмкіндіктерді анықтауға қабілеттеріне қатысты қазақстандықтардың өзіндік жоғары бағаларына сай келеді.

3.6 КӘСІПКЕРЛІК ЖҮЙЕНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖАҒДАЙЛАРЫН ЖЕТІЛДІРУ БОЙЫНША ҰСЫНЫСТАР

Қазақстандық сарапшылар елдегі кәсіпкерлік экожүйені жақсартудың кейбір жолдары туралы ұсыныстар жасады. Көптеген сарапшылар мемлекеттік саясатты кәсіпкерлер үшін ыңғайлы ету жолдарын талқылауға қатысты (58,2%). Сарапшылар салықтық жүктемені жеңілдетуді, реттеу жүйесін жеңілдетуді, лицензиялар мен сертификаттар алу үшін жаңа кәсіпорындарға жәрдемдесуді, кәсіпкерлерді қолдау қызметтерін мемлекеттік органдардан жеке секторға беруді, елдің түрлі өңірлеріне кәсіпкерлерді қолдауды бейімдеуді, жүйені неғұрлым икемді және реактивті

ету үшін кері байланыс тізбегін құруды ұсынды. Сарапшылар еңбек шығындарын, қолжетімділікті және реттеуді (42,1%), білім және оқытуды (24,32%) жақсарту мәселелерін көтерді. Осылайша, сарапшылар кәсіпкерлік саласында ШОБ-ті мемлекеттік қолдаудың барлық деңгейлерінде, түрлі кеңесшілерді даярлауда, басқа елдерде жұмыс істейтін және валютаның ауытқуына бейім ШОБ-ке қолдау көрсету қажеттілігін атап өтті. Сарапшылар жаңа және дамып келе жатқан кәсіпорындардың қаржылық қолдауын жақсарту әдістерін қарастырды (31,6%). Олар бизнес-

инкубаторлар мен бизнес акселераторларды дамытудың, қор биржасын қолдайтын венчурлық қорларды құрудың және оның өміршеңдігін қамтамасыз етудің

маңыздылығын атап өтті, сондай-ақ инновациялық ШОБ үшін түрлі жеңілдіктер мен субсидиялар енгізуді ұсынды.

3.12 Кесте Қазақстан сарапшыларының ұсыныстары, 2017 ж.

Ұсыныстар*	%
Мемлекеттік саясат	58.2
Жұмыс күшінің құны, қолжетімділігі және реттелуі	42.1
Қаржылық қолдау	31.6
Мемлекеттік бағдарламалар	31.5
Экономикалық климат	31.4
Білім беру және кәсіби дайындық	22.5
Жемқорлық	14.2
Ішкі нарықтың ашықтығы	11.9
Мәдени және әлеуметтік қалыптар	11.5
Саяси, институционалды және әлеуметтік мәнмәтін	11.4
Ақпарат	8.6
ҒЗТКЖ жеткізу	5.8
Физикалық инфрақұрылымның қолжетімділігі	5.6
Коммерциялық инфрақұрылым	2.8
Кәсіпкерлікке бейімділік	2.7

*Ескертпе: сарапшылар бірнеше ұсыныстарды көрсете алды

Көптеген сарапшылардың пікірінше, кәсіпкерлік экожүйесін жетілдірудің маңызды жолы - мемлекеттік бағдарламалардың сапасы мен тиімділігін арттыру болып табылады (31,5%). Бұдан басқа, сарапшылар Қазақстандағы экономикалық жағдайды жақсарту бойынша көптеген бастамаларды ұсынды (31,4%). Сарапшылар Қазақстанда кәсіпкерліктің негізгі шектеуші факторы деп сыбайлас жемқорлық деп атағанына қарамастан, сыбайлас жемқорлықпен күрес

бойынша ұсыныстар аз (14,2%) болды. Бұл сыбайлас жемқорлық тек кәсіпкерлікке ғана қатысты емес, елеулі әлеуметтік мәселе болуымен байланысты. Кәсіпкерлік қызметке қатысты білім беруді жетілдіру әдістерін сарапшылар көптеп (22,5%) ұсынды. Жалпы, сарапшылар Қазақстанда ішкі нарықтың (11,9%), мәдени және әлеуметтік қалыптардың (11,4%), саяси, институционалдық және әлеуметтік мәнмәтіннің (11,3%) ашықтығын қоса алғанда, бизнестің барлық жағдайлары бойынша ұсыныстар енгізді.

ҚОРЫТЫНДЫ ЖӘНЕ ҰСЫНЫСТАР

4 ҚОРЫТЫНДЫ ЖӘНЕ ҰСЫНЫСТАР

Бұл баяндамада 2017 жылы Жаһандық кәсіпкерлік мониторингі (GEM) жобасы аясында Қазақстан бойынша жиналған деректер және 2014 жылдан 2016 жылға дейінгі үш жылдық кезеңді қамтитын Қазақстан бойынша GEM деректері талданады. Жалпы, Қазақстанның кәсіпкерлік инфрақұрылымындағы бірқатар жетістіктер мен оң өзгерістерді байқауға болады. APS және NES сауалнамаларына сәйкес, қазақстандықтар жоғары кәсіпкерлік қабілетке ие және кәсіпкерлік қызметке ынталандырылған. Көптеген адамдар жаңа бизнес құру үшін тамаша мүмкіндіктер көреді және сәтсіздіктерден қорықпайды, өйткені өзіне және өз күшіне сенеді. 2017 жылы сәтсіздік қорқынышы өткен жылдармен салыстырғанда азайғаны қызық, әлеуетті және жаңадан ісін бастаған кәсіпкерлер арасында оптимизм көбірек, бәлкім, тіпті шамадан көп шығар. Дегенмен, мотивациялық индекс әлеуетті кәсіпкерлердің көпшілігі мүмкіндіктер іздеуде емес, өз табысын ұлғайту үшін немесе қажеттілігіне қарай жаңа бизнесті бастауға ұмтылатынын көрсетеді. Әлеуетті кәсіпкерлер арасында ерлерге қарағанда жаңа мүмкіндіктер іздейтін әйелдер көп екені қызықтырар жайт.

NES мәліметтері сыбайлас жемқорлық Қазақстандағы кәсіпкерлік үшін негізгі шектеуші фактор болып қалатынын көрсетеді. Сонымен қатар, кәсіпкерлікті қолдайтын мемлекеттік саясат пен бағдарламалар тиімді болып табылады. Қазақстанда кәсіпкерлікті дамыту саяси басымдық болып табылатынын белгілей отырып, осы саясат пен бағдарламаларды одан әрі дамыту маңызды. Сарапшылар елдегі кәсіпкерлікті қаржыландырудың өсіп келе жатқан мүмкіндіктерін оң бағалайды. Сонымен қатар, сарапшылар кәсіпкерлік қызметті қаржыландыруға байланысты елеулі мәселелерді көрсетеді, өйткені үлестік қаржыландыру жеткіліксіз деңгейде ұсынылған. Сондай-ақ, кәсіпкерлік қызмет жайлы білім беру шешуді талап ететін мәселе болып табылады. Қазақстанда ҒЗТКЖ-ні жеткізу ресурстық-бағдарлы экономикалы көптеген елдерге қарағанда төмен бағаға ие болды. Инновациялық технологияларды жаңа және дамушы компанияларға тапсыру үшін кедергі келтіретін факторларды және жаңа және дамушы компаниялардың озық технологияларға қол жеткізуін жеңілдету әдістерін зерделеу маңызды.

Сарапшылардың пікірінше, елдегі коммерциялық инфрақұрылым дамыған. Қазақстан осы салада инновациялық-бағдарлы экономикалардың орташа көрсеткішімен бірдей баға алды. Алайда, физикалық инфрақұрылым азырақ дамыған және көп көңіл бөлуді талап етеді. Сарапшылар сондай-ақ, нарық динамикасына алаңдайды. Тәжірибелі қарсыластармен бәсекеге түсу оңай емес. Қазақстандық компанияларға жаңа және дамушы компанияларды олардың анағұрлым ірі серіктестерінен оқытуға және қолдауға баса назар аударатын ұлттық альянстар арқылы көмек көрсету қажет. Мәдени және әлеуметтік қалыптарға БАҚ арқылы ықпал етуге болады, олар табыс тарихын көрсететін және коммерциялық жетімділік пен жеке жауапкершілікті дәріптейтін болады. Жалпы, 2017 жылғы GEM деректері Қазақстанның кәсіпкерлікті қолдайтынын көрсетеді және бірлескен күш-жігермен шешілуі мүмкін қалған мәселелерді анықтауға көмектеседі.

1. Bosma, N.S., Z. Acs, E. Autio, A. Coduras and J. Levie (2009). Global Entrepreneurship Monitor 2008 Executive Report. London Business School: London; Universidad del Desarrollo: Santiago, and Babson College: Wellesley, MA
2. Porter, M. E., J. J. Sachs, and J. McArthur (2002) Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development. In: Porter, M, J. Sachs, P.K. Cornelius, J.W. McArthur, and K. Schwab (Eds), The Global Competitiveness Report 2001-2002 (pp 16-25) New York: Oxford University Press.
3. GEM Global Report 2016/17, p. 24
4. GEM Global Report 2017/18, p. 36
5. GEM Global Report 2016/17, p. 28
6. GEM Global Report 2017/18, p. 36

